

TIDSSKRIFT FOR kjønns FORSKNING

ÅPENT NUMMER

- Legitimering av abort
- Historisk om likelønn
- Religion og kvinnelige ledere
- Feminisme som filosofi

2010

Nr. 2

Tidsskrift for kjønnsforskning eies av
KILDEN og utgis i samarbeid med Universitetsforlaget

s: 98,-
turuke: 44

UNIVERSITETSFORLAGET

TIDSSKRIFT FOR KJØNNSFORSKNING

ÅRGANG 34, NR. 2 – 2010

ISSN 0809-6341 (PRINT) / 1891-1781 (ONLINE)

ANSVARLIG REDAKTØR REDAKTØR
Agnes Bolso Hilde Danielsen

REDAKSJONSSEKRETÆR
Toril Enger

REDAKSJONENS ADRESSE
KILDEN, Stensberggata 25, NO-0170 Oslo
tidsskrift@kilden.forskningsradet.no
Tlf.: (+47) 22 03 80 80

REDAKSJONSRAÅD		
Mathias Danbolt	Anne Britt Flemmen	Jorid Hovden
Don Kulick	Ulla-Britt Lilleaas	Jørgen Lorentzen
Toril Moi	Ellen Mortensen	Cecilie Basberg Neumann
Bente Rosenbeck	Dorte Marie Søndergaard	Mari Teigen
Maria Zackariasson	Helene Aarseth	

EIER

KILDEN informasjonssenter for kjønnsforskning, Stensberggata 25, NO-0170 Oslo

UTGIVER

© Universitetsforlaget AS, Postboks 508 Sentrum, NO-0105 Oslo.
Administrasjon av rettigheter og salg av enkeltartikler ivaretas av forlaget på vegne av KILDEN.

ABONNEMENT

Tidsskrift for kjønnsforskning kommer fire ganger i året. Abonnementspriser 2010 (NOK):
INSTITUSJON 600,- PRIVAT 420,- STUDENT 260,-
E-ABONNEMENT 700,-. Løssalg 98,- + porto.
Abonnerer du på tidsskriftets papirutgave, koster e-abonnement NOK 200,-.
Les mer om e-abonnement og bestilling av nyhetsvarsling på www.idunn.no.
Abonnement kan bestilles fra Universitetsforlaget AS
Kundeservice, Pb. 508 Sentrum, NO-0105 Oslo,
(+47) 24 14 75 00 eller
abonnement@universitetsforlaget.no.

RETTIGHETER

Artikler gjengitt i tidsskriftet reguleres av bestemmelser gjengitt i *avtale om normalkontrakt for utgivelse av litterære verk i tidsskrift* av 13. mars 2006 mellom Den norske Forleggerforening, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening og Forvaltningsorganisasjonen LINO.
Avtalen kan leses i sin helhet på: <http://www.nffo.no>.
Artikler gjengitt i tidsskriftet vil bli lagret i forlagets database og gjort tilgjengelig på Universitetsforlagets bestillingssystem for elektronisk distribusjon av tidsskrifter (www.idunn.no).

MANUS

Retningslinjer for levering av manus står beskrevet på siste side.

DESIGN

Terese Moe Leiner

SATS TRYKK

Brødr. Fossum AS AIT Otta AS

Medlem av Norsk Tidsskriftforening: www.tidsskriftforeningen.no
Tidsskrift for kjønnsforskning utgis med støtte fra Norges forskningsråd.

OMSLAGSILLUSTRASJON: Foto: Kyrre Lien / SCANPIX

Innhold

ARTIKLER

- 92 Merethe Flatseth ★ Abortpolitikkenes førende forestillinger om kvinner
- 109 Inger Bjørnhaug ★ Likelønn mellom marked, klasse og kjønn.
LO, kvinnene og likelønna 1935–1970
- 128 Torjer A. Olsen ★ Kjønn ved navns nevneelse. Likestilling og læstadianisme 1960–1980
- 145 Ingeborg Winderen Ovesen ★ Feminismens moderne filosofiske historie og
likestillingsformoder, Marie le Jars de Gournay

KOMMENTAR

- 160 Harriet Bjerrum Nielsen ★ Dekonstruksjonens hegemoni
- 164 Stine H. Bang Svendsen ★ Vendinger etter poststrukturalismen

BOKANMELDELSER

- 172 Cathrine Holst: *Hva er feminisme* ★
Omtale ved Torjer A. Olsen
- 175 Tove Ingebjørg Fjell: *Å si nei til meningen med livet?*
En kulturvitenskapelig analyse av barnfrihet ★
Omtale ved Anna Adeniji
- 180 Axel Nissen: *Manly Love. Romantic Friendship in American Fiction* ★
Omtale ved Hans W. Kristiansen

Kjære leser

Denne utgaven av *Tidsskrift for kjønnsforskning* er et tematisk åpent nummer, og her er mangt å glede seg over.

Merethe Flatseth, PhD i nordisk, bidrar med en analyse av stortingsdebatter om abort. Med utgangspunkt i nitide språklige granskninger argumenterer hun for at den norske abortdebatten tross sterke politiske motsetninger hviler på noen felles grunnleggende antagelser. Noen oppfatninger er så selvsagte at de ikke blir tematisert i all uenigheten. Flatseths analyse peker på at et felles blikk på de abortsøkende kvinnene danner et grunnlag som politikerne kan møtes på og forhandle abortpolitikk ut ifra.

Inger Bjørnhaug, professor i samtidshistorie ved Høgskolen i Lillehammer, skriver om LO og likelønsspørsmålet, som lenge har vært et sentralt tema for kvinner i fagbevegelsen. Dette er en artikkel for den som ønsker å forstå de historiske røttene til et spørsmål som fortsatt ikke er løst på en tilfredsstillende måte. Bjørnhaug analyserer de skiftende definisjonene av likelønn i lys av marked, klasse og kjønn og viser hvordan disse kategoriene har virket inn på at kvinner og menn fortsatt ikke lønnes likt.

Torjer Andreas Olsen, PhD i religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø, bidrar med en analyse av et historisk materiale som kaster lys over aktuelle problemstillinger. Han diskuterer kjønn, lederskap og religion med lyngelæstadianismen som utgangspunkt. Med

ansettelsen av de første kvinnelige prestene i Den norske kirke på 1960-tallet blir kjønns-spørsmålet uttalt og gjort til gjenstand for debatt på en annen måte enn før i de læstadianske menighetene. En kunne nå ikke unnlate å snakke om kjønn. Olsen ser på endringer i oppfatninger det var mulig å ha, og diskuterer dem i forhold til et generasjonsskifte innenfor denne religiøse bevegelsen.

Den som går lengst tilbake i tid, er likevel filosof Ingeborg W. Owsen, post doc ved Senter for kjønnsforskning, Universitetet i Oslo. I sin artikkel argumenterer hun for å se feministisk filosofi som en egen retning av moderne filosofi, som vokser fram samtidig og i kritisk dialog med denne. Owsen hevder at Marie le Jars de Gournay (1565–1645) på mange måter foregriper vestlig likhetsdiskurs. Ved å etablere et eget bakteppe for moderne feministisk filosofi ved Christine de Pisan og *querelle des femmes*, åpner hun opp for tanken om en egen feministisk tradisjon som er like gammel som moderne filosofi.

Owsens posisjonerer sitt grep om feministens historie i forhold til Cathrine Holsts bok *Hva er feminisme?*, og det passer derfor godt at Torjer Andreas Olsen her anmelder Holsts bok. Andre bokmeldinger er Anna Adenijis omtale av Tove Ingebjørg Fjells bok *Å si nei til meningen med livet? En kulturvitenskapelig analyse av barnfrihet*, mens Hans Wiggo Kristiansen anmelder Axel Nissens *Manly Love: Romantic Friendship in American Fiction*.

Vi vil være et fler- og tverrfaglig tidsskrift og er derfor fornøyde med at referee-artiklene i dette nummeret representerer fire ulike fagfelt, både nordisk, historie, filosofi og religion. Som vi uttalte da vi ble intervjuet om planene våre for tidsskriftet, ønsker vi å bidra til å utvikle og utvide forskningsfeltet om kjønn. Vi utfordrer spesielt forskere som jobber med kvantitative analyser til å sende inn stoff, og vi savner også bidrag fra samfunnsvitenskaplige disipliner som økonomi og statsvitenskap.

Harriet Bjerrum-Nielsen og Stine Helena Bang Svendsen har i herværende utgave hver

sin kommentar til poststrukturalistisk kjønnsforskning. Forholdet mellom virkelighet, kropp, språk, identitet, makt og endring er alltid under utvikling både empirisk og teoretisk innenfor kjønnsforskningsfeltet. Forfatterne av de to innleggene inntar svært ulike posisjoner, begge godt begrunnet, og vi ønsker velkommen alle andre som nå måtte få lyst til å delta i diskusjonen.

God lesning!

Agnes Bolsø og Hilde Danielsen

Av MERETHE FLATSETH

Abortpolitikken førende forestillinger om kvinner

Hva danner det felles fundamentet for norsk abortpolitikk? Denne artikkelen undersøker om det finnes en underliggende forståelse som gjør at abortpolitikken står støtt og har bred politisk oppslutning til tross for sterke motsetninger. Har politikerne noen felles forestillinger som danner et grunnlag de kan møtes på og forhandle ut ifra? Hva forteller i så fall dette om premissene for å akseptere abort? Hva forventes av kvinner som sier fra seg moderskapet etter at svangerskap er konstatert, og hvilken rolle spiller disse forventningene i utformingen av politikken?

Etter at lov om selvbestemt abort ble innført i 1978, har muligheten for fosterdiagnostikk og abort av syke fostre vært et betent tema i politikk og offentlighet.¹ To forslag det har vært diskusjon om, er innføring av en fem dagers venteplikt mellom begjært abort og inngrep samt obligatorisk rådgivning og samtale før abort (Stortingsforhandlinger 1996-06-12).

Høyres Annelise Høegh og Arbeiderpartiets daværende helseminister Gudmund Hernes stod steilt imot hverandre i forslaget om mer regulering av kvinners valgprosess. Kan det likevel være slik at deres motsatte standpunkter bygger på et felles syn på kvinner som vurderer abort? Annelise Høegh sier følgende:

De søker abort fordi de har vært utsatt for press. Den samtale de har med legen, kan kanskje gjøre at noen får styrke til å gå imot det press de har vært utsatt for, enten ved å trekke søknaden om abort, eller ved å fastholde den. Presset kan gå i begge retninger. I begge situasjoner kan en tenke pause etter en samtale med en lege bidra til at beslutningen blir mer gjennomtenkt, mer velfundert enn den var på forhånd. (Stortingsforhandlinger 1996-06-12: 4148)

For Annelise Høegh representerer tenkepause og samtale med lege en hjelp for kvinner som vurderer abort. Gudmund Hernes synes imidlertid ikke at kvinner trenger en slik obligatorisk hjelp:

Det som er vår tro, er at mennesket er et etisk og ansvarlig vesen, og at det selvsagt også må være et myndig og autonomt vesen. Det er ikke slik at de som tar abort ikke har hatt anledning til å tenke saken over. Jeg tror ikke bare de har tenkt saken over én gang, men flere ganger. Jeg tror at det er slik at de som overveier en slik

beslutning, tenker på det hele tiden, at det ikke bare er noe som streifer sinnet av og til. Derfor mener jeg at det ikke er grunnlag for et pålegg om en bestemt betenkningstid i tillegg til en situasjon hvor jeg er ganske sikker på at dette er det som hviler på sinnet hele tiden. (Ibid.:4167)

Hernes ønsker ikke mer regulering av kvinnen og viser til at hun klarer å gjøre denne vurderingen selv.

Sitatene er hentet fra den eneste stortingsdebatten som har hatt til hensikt å reflektere over hvordan loven om selvbestemt abort blir håndhevet, og det stilles spørsmål ved en nyetablert praktisering av loven. Motstandere mener vi får et «sorteringssamfunn» fordi nemndene innvilger abort når avvik eller sykdom er påvist hos fosteret (Syse 1993; Risøy 2009). Forslagene som diskuteres, handler om å regulere informasjonen og rådene abortsøkende kvinner mottar i løpet av egen vurderingsprosess. Det å åpne opp for det som ofte kalles «de etiske aspektene ved den nye abortdebatten» vil etter enkeltes mening kunne implisere en ny vurdering av grunnlaget for kvinnens selvbestemmelse.

Hvordan blir kvinnens individuelle valg konstituert som en etisk avgjørelse innenfor dette kontroversielle politiske feltet? Min analyse tar sikte på å undersøke felles underliggende forestillinger om hvordan kvinnen «er», eller er forventet å være, slik det kommer til uttrykk i «den nye abortdebatten» når abortpolitikken utformes på Stortinget. Videre vil jeg undersøke hvilken betydning disse forestillingene har i utformingen og opprettholdelsen av den norske abortpolitikken.

For å komme i gang med analysen av hvordan kvinner blir fremstilt i Stortinget, er det hensiktsmessig å starte med å undersøke *hva som blir sagt* om kvinner når abort blir diskutert. Hvilke ord blir brukt om kvinner som vur-

derer eller velger abort? Hvordan beskriver politikerne disse kvinnene?

De teoretiske innsiktene som artikkelen trekker veksler på, blir anvendt ved hjelp tre ulike grep. Disse blir omtalt som «metafor-analyse», «meningsunivers» og «diskurs-analyse» og introduseres nedenfor.

Metaforanalysen

Etter undersøkelsen av tekstmaterialet analyserer jeg beskrivelsene av kvinnen ved hjelp av metafor-teori. Metafor kommer av det greske *metapherein*, som betyr «overføring». Metaforen overfører mening fra et felt til et annet. For eksempel vil metaforen «en skitten kvinne» kunne overføre mening fra tradisjonell hygiene til seksuell adferd. Beskrivelsen kan selvsagt være bokstavelig ment (f.eks. «hun trenger en dusj etter hagearbeidet»), men i visse kontekster vil «en skitten kvinne» få en metaforisk betydning knyttet til seksuelle handlinger. Metaforen vektlegger ett aspekt ved en sak og skyver andre aspekter i skyggen, den lar oss se en sak fra en bestemt synsvinkel og organiserer vårt blikk på verden (Black 1962:41). En analyse av politikens metaforer kan fortelle om hva som er underforstått i avtalen mellom oss og politikken når handlingsrom lukkes eller åpnes opp.

Meningsuniverset

er en utdypning av metaforanalysen og betyr her den forståelse av et fenomen eller et objekt som metaforen formidler, og som kan bringes videre og gjøre seg gjeldende som et perspektiv på saken, uten at dette perspektivet trenger å uttrykkes direkte gjennom metaforen selv. Det dreier seg mer om den meningen en metafor kan skape og la virke utenfor sin egen rent språktekniske bundne form. Det perspektivet som metaforen skaper, kan uttrykkes og

videreføres som en grunnleggende forståelse av et fenomen uten at metaforen rent konkret blir brukt. I analysen av meningsuniverset står man friere enn hva den mer tekniske metafor-teorien tillater. Meningsuniverset kan også være ett av flere konkurrerende perspektiver på en sak og kanskje dekke noe av det andre vil omtale som diskurs.

Diskursanalyse

er en bredere lesning av stortingsdebattene i sin helhet. Den bygger på undersøkelsene som har blitt foretatt av språket i «metaforanalysen» og «meningsuniverset»,² og setter vokabulærets betydning og virkeområder inn i en bredere sammenheng koblet til kunnskapsdisipliner og makt. Hovedinteressen for diskursanalysen er produksjonen av subjekter, normer og selvteknologier, både for kvinnen og for borgeren som følger den politiske debatten. Foucaults (1995) teori om biomakt og subjektposisjoner ligger gjenkjennelig til grunn for analysens perspektiver, men selve lesningen av stortingsdebattene blir likevel gjennomført i tett relasjon til diskursanalytiker Nikolai Rose (1996). Rose's perspektiv på psykologiens og psykiatriens diskursive grep om subjektet, de såkalte «psy-disciplines», har inspirert lesningen av kvinnens subjektposisjon i stortingsdebattene. En gitt diskurs er i denne artikkelen definert som et bestemt vokabular som har sin egen oppbygning og logikk, og som bare tillater valg innenfor de regler vokabulæret selv setter opp. Diskursen er bestemmende for hva som kan bli sagt, gjort eller representert. Til ulike tider vil ulike diskurser gjøre seg gjeldende og produsere mening innenfor sine egne konstituerende vokabulærer. Diskurs er et område der kunnskap produseres og opererer, både åpenlyst og på mindre åpenbare måter. Den arrangerer normer, utarbeider kriterier og gjør det mulig

å snakke om et gitt problem på et gitt tidspunkt.³ I denne artikkelen skiller diskursen seg fra meningsuniverset ved at diskursen nærmest er «allestedsnærværende» innenfor den vestlige kulturen, og den kan ikke som meningsuniverset representere et av flere konkurrerende perspektiver.⁴

Hvordan blir kvinner som vurderer eller velger abort, beskrevet i stortingsdebattene?

Forslagene om rådgivning og ventedager blir i debatten knyttet til spørsmålet om kvinnen er i stand til selv å vurdere abortspørsmålet. På begge sider av debatten uttrykkes tillit til at kvinnen klarer å vurdere dette. Anders Hornslien (Ap) gir et eksempel på hvor eksplisitt og direkte kvinnens evne og mulighet til å vurdere eller tenke over valget blir diskutert når han konfronterer Annelise Høeghs støtte til forslaget om ventedager:

Jeg må spørre representanten Høegh om hvorfor hun akkurat på dette området ikke tror at *kvinnen selv er i stand til å tenke*, og hvorfor hun tror at kvinnen ikke har vært gjennom en omfattende tankeprosess før hun begjærer en abort hos en lege. (Stortingsforhandlinger 1996-06-12:4146)

Det er viktig å understreke at det er bred politisk enighet om at kvinnen er i stand til en slik vurdering, både blant dem som støtter reguleringsforslagene, og i gruppen som ikke støtter dem. Annelise Høeghs svar på Hornsliens spørsmål kan være et eksempel på dette: «For meg er dette å vise god konservatisme. Dette er å vise tillit til enkeltmenneskets vurderingsevne selv om valget er vanskelig» (ibid.:4146).

Marit Nyhus gir også et eksempel på at vurderingsevnen er oppe til debatt og har tillit:

(Illustrasjon: Katrine Kalleklev / Fotofil.no)

I debatten forekommer det meg at argumentasjonen i stor grad er rettet mot kvinnens vurderingsevne, noe jeg tar sterk avstand fra. Jeg vil mene at kvinner i hovedsak har moralsk kapasitet til å avgjøre dette valget sjøl, uten å måtte rettferdiggjøre det for noen. (Stortingsforhandlinger 1996-06-12:4149)

Representantene uttrykker også eksplisitt tillit til og tro på at kvinnen evner å vurdere valget selv, uavhengig av om de støtter forslagene til lovendring eller ikke. Slik sett synes troen på kvinnens «vurderingsevne» å stå støtt. Likevel virker det som dette bildet av tiltro til kvinnene brytes opp eller blir mer tvetydig når man studerer uttalelsene nærmere. Det er for så vidt ikke overraskende fordi debatten har mange stemmer, politiske partier og representanter. Det interessante ligger heller i måten den «normale» tilliten til kvinnens avgjørelse og hensynet til hennes indre blir diskutert på. Nedenfor vil analysen først undersøke hvordan ulike forståelser av at kvinnen er under press, gir seg utslag i debatten.

Jeg vil se nærmere på sitatet fra Annelise Høegh ovenfor, der hun argumenterer for ventedager og samtale med lege. Det er verdt å legge merke til at Høegh mener en konsultasjon hos lege i form av en samtale vil kunne føre kvinnen frem til et valg mer velfundert enn et valg hun gjør på egenhånd. Samtalen med legen kan sies å ha karakter av terapi, og den påfølgende tenkepausen ses i sammenheng med en styrking av den selvstendige vurderingen. Legesamtalen synes tenkt som en oppdemming mot press utenfra, for å motvirke at press forstyrrer kvinnens beslutning. Det fremstår ikke som ønskelig for Høegh å påvirke kvinnen til en bestemt avgjørelse. Derimot synes det som om hun ser et behov for å hjelpe kvinnen slik at valget blir velfundert.

Hensikten med ventepausen er ifølge Høegh «å legge til rette for at tenkningen går videre så lenge som mulig» (Stortingsforhandlingene 1996-06-12:4147). Ventepausen ses hos Høegh som et vern mot press, og kvinnens revurderinger blir ansett som en verdifull prosess som sikrer et mer selvstendig valg dess lenger prosessen varer.

Inga Kvalsbukt fra Senterpartiet er også tilhenger av ventedager. Hun ser dem som en mulighet for den abortsøkende til å revurdere valget og dermed få muligheten til å redusere psykiske ettervirkninger:

Denne ventetida vil gi kvinnen mulighet til å ombestemme seg, eller styrke den beslutningen hun allerede har tatt, og dermed redusere de psykiske ettervirkningene. (iIbid.:4143)

I likhet med Høegh ser Kvalsbukt ventedagene som en beskyttelse for kvinnen. Denne beskyttelsen har imidlertid form av en beskyttelse mot kvinnens eget, indre følelsesliv. Etter å ha påpekt at kvinnen alltid må møtes med respekt og veiledning fordi abortvurdering er en vond situasjon, sier hun:

Det er tragisk hvis abort velges på grunn av manglende råd, veiledning og hjelp fra samfunnet. Aller verst er det hvis kvinnen først etter abortinngrepet blir klar over hva abort er, og må kjempe videre med psykiske problemer. (Ibid.:4143)

Abort knyttes til psykiske problemer og blir forstått som en situasjon der kvinnens psykiske helse kan være truet. Respekten for kvinnens eget valg er en egen verdi i Kvalsviks uttalelse. Samtidig trer valget om ikke å ta abort frem som noe som kvinnen trenger støtte til, noe som indikerer at det autonome valget er et vanskelig ideal.

Marit Nyhus' (SV) utsagn er derimot et eksempel på at hensynet til press innenfra blir et argument *mot* ventedager. Hun ser en slik lovpålagt tenkepause som en form for press som kan ha skadelig virkning på kvinnen, i form av implisert tvil om kvinnens moralske legitimitet, noe som kan påføre indre press og skyldfølelse.

I debatten forekommer det meg at argumentasjonen i stor grad er rettet mot kvinnens vurderingsevne, noe jeg tar sterk avstand fra. (...) *Press til å tenke seg om enda en gang og enda en gang og pålegg om å huske at dette nærmest er en forbrytelse, sjølv om det er en lovbestemt rett, vil ikke lette de eventuelle psykiske ettervirkningene.* (Stortingsforhandlingene 1996-06-12:4149)

Her blir det å tenke om igjen og forventningen om en pågående indre revurdering sett som oppbygning av et indre press hos kvinnen. Ventedagene blir sett som egnet til å øke dette indre presset, noe som gjør en allerede vanskelig situasjon tyngre å bære: «Det er unødvendig å legge sten til byrden ved å pålegge ytterligere betenkningstid når hun har bestemt

seg» (ibid.:4149). Her blir uttrykket om «å legge sten til byrden» en understrekning av at kvinnen er under indre press fra før, og at en ikke skal gjøre situasjonen tyngre enn den allerede er.

Imidlertid kan Arbeiderpartiets daværende helseminister Gudmund Hernes' begrunnelse for at partiet stemmer mot ventedagene, tyde på at partiet hans ikke står så langt fra Høeghs målsettinger for kvinnen likevel. Det er verdt å se nærmere på Hernes' uttalelse. Også her er det av grunnleggende betydning at kvinnen skal tenke valget igjennom gang på gang:

Jeg tror ikke bare de har tenkt saken over en gang, men flere ganger. Jeg tror at det er slik at de som overveier en slik beslutning, tenker på det hele tiden, at det ikke bare er noe som streifer sinnet av og til. (...) jeg er ganske sikker på at dette er det som hviler på sinnet hele tiden. (Ibid.:4167)

Hernes' begrunnelse for å stemme mot ventedagene synes å være at han regner med at den prosessen Annelise Høegh vil fremme, allerede er en etablert tilnærming til abortvalget. Også Hernes og AP forventer at kvinnene skal tvile seg frem til valget, i en prosess som ikke slipper taket.

Fremskrittspartiet representert ved Jon Alvhøim går imot ventedagene, som han også omtaler som «angrefristen» (ibid.:4154). Alvhøim er personlig motstander av abortloven av 1978 og kvinnens suverene posisjon i abortavgjørelsen. Han sier at det likevel er slik at han ikke vil være med på å signalisere at kvinnen tar for lett på avgjørelsen om abort (ibid.:4153):

Det som vil skje her, er for det første at man underkjenner den rett kvinnen har etter loven. Man tror egentlig ikke på at det val-

get kvinnen gjør, er reelt og ekte. I tillegg til det vil kvinnen få fem dager med ytterligere press fra familie, lokalmiljø eller hvem det måtte være, for eventuelt å la være å ta den aborten hun har bestemt seg for å ta. Det er greit nok at aborten kanskje ikke blir utført, men jeg synes dette er en urenslig og uryddig argumentasjon. (Ibid.:4156)

Alvhøim uttrykker her tillit til at kvinnens beslutning er reell og ekte. Likevel er utsagnet hans tvetydig. På den ene siden tror han på både oppriktigheten og riktigheten i kvinnens selvstendige avgjørelse. Samtidig frykter han at press fra omgivelsene kan føre til at en ønsket abort ikke gjennomføres. Alvhøim ser ut til å betrakte ventedagene som noe som vil gjøre kvinnen mer utsatt for ytre press, noe som kan svekke styrken i hennes beslutning i en slik grad at hun kan komme til å handle mot sin egen vurdering og la seg presse til ikke å ta abort. Som en oppsummering av hvordan kvinnen blir beskrevet, kan en si at det spesielt er formidlingen av kvinnen som utsatt for ulike former for press som hun må beskyttes mot, som bidrar til å skape tvetydighet vedrørende tilliten til hennes evne til et selvstendig valg. Dette er interessant i forhold til at det selvstendige, selvbestemte valget er kjernen i loven om selvbestemt abort. Til tross for politisk uenighet om loven og eventuelle nye reguleringer er det i debatten en felles forståelse for den presedens kvinnen. Presset tar imidlertid ulike former og går i ulike retninger. Selv om representantene ikke ser for seg at alle kvinner føler seg usikre og presset, er denne forståelsen av kvinnen som vurderer abort, interessant fordi den ser ut å ha virkekraft på hva som kan oppfattes som en «gyldig» måte å debattere abortspørsmålet på.

Det å gjøre et selvbestemt valg fremstilles på en måte som antyder at prosessen trenger

beskyttelse. Denne beskyttelsen ser ut til å bli brukt som inngangsfelt for diskusjonen om i hvilken grad og hvordan man skal regulere kvinnen, uavhengig av politisk posisjon.

Metaforisk analyse av det pressende subjektet

Jeg vil nå knytte stortingsdebattens tematisering av «press» til en teori om metaforer, og videre gi et metaforanalytisk perspektiv på tekstmaterialet som er undersøkt ovenfor. Formidlingen av kvinnens indre som noe som er utsatt for press fra ulike kanter, og pressets evne til å øke den følelsesmessige belastningen eller påkjenningen, tar i bruk et vokabular som bygger på den samme logiske strukturen som en bestemt kognitiv metafor, beskrevet av Lakoff og Johnson (1980). Den spesifikke strukturen som jeg mener beskrivelsen av det pressede subjekt bygger på, er den kognitive metaforen «The mind is a brittle object» (ibid.:28–29). Metaforens «struktur» går ut på at noe ikke-fysisk omtales som om det har en bestemt fysisk substans. Adjektivet «brittle» kan oversettes med «skjør», «porøs» eller «skrøpelig», slik som for eksempel noen former for keramikk kan være lettknuselig. Forfatterne skriver at metaforen tillater oss å snakke om et bestemt aspekt ved mental erfaring – at den handler om psykologisk styrke.

Metaforen «The mind is a brittle object» kan uttrykkes med ulike ord, men beholder alltid den samme «logikk»: Noe ikke-fysisk fremstilles som noe fysisk. Nærmere bestemt beskrives psyken som noe som potensielt kan gå i stykker på lignende måte som for eksempel en vase eller en leirkrukke.

Som eksempler på «brittle object-metaforiske»-uttrykk nevner Lakoff og Johnson setninger som «Han er veldig *skjør*», «Du må være *forsiktig med ham* etter at hans kone døde», «Han *brøt sammen under presset*», «Hun ble

helt *knust*» og «Hjertet mitt *gikk i tusen biter*». Metaforen det her er snakk om, lar oss snakke om psykologisk styrke eller svakhet og formidler et potensial for farlige konsekvenser (ibid.:28). Man kan forstå metaforen slik at den formidler et aspekt ved psyken der den blir truet av en for stor (følelsesmessig) belastning. I dette perspektivet vil det å pålegge noen en *byrde å bære*, en stor *påkjenning* eller andre *belastninger*, fremstå som å øke potensialet for farlige konsekvenser. Når mentale erfaringer formidles med den kognitive metaforen «the mind is a brittle object», brukes et vokabular som impliserer at en bør være forsiktig. Det truende bildet – psyken som «a brittle object» – er at det kan oppstå en skade det ikke kan bøtes på, eller som setter store spor og merker: «When a brittle object shatters, its pieces go flying, with possibly dangerous consequences» (ibid.:28). Stortingsdebatten tyder på at abort i seg selv, og det i det hele tatt å vurdere abort, betraktes som så følelsesmessig *tungt å bære* at man kan bli helt *knust*, man gir etter for *press*, man kan få seg en *knekk*, man kan *bryte sammen* under *belastningen* av en slik *tungt* byr. Det er potensielt truede å *legge stein til byrden*. Dette språket er så alminnelig i dagligtalen at vi ikke reflekterer over det som metaforisk.

Helseknekken – etableringen av et meningsunivers

Jeg vil hevde at denne metaforiske forståelsen er den samme som vi finner i ordlyden til Norges første abortlov, *Lov om svangerskapsavbrott i visse høve* (1964). Metaforen gjør seg gjeldende fra innføringen av indikasjoner for abort gjennom ordlyden «psykisk helseknekk»:

Kvinne som er med barn kan få løyve til å ta fosteret bort:

Når det er naudsynleg til berging mot alvorleg fare for livet eller helsa til kvinna. Ved vurderinga av slik fare skal det takast omsyn til om kvinna har særlege disposisjonar for organisk eller psykisk sjukdom og likeeins til levkår og andre omstende, som kan gjera henne sjuk eller verka til at ho kan få ein fysisk eller *psykisk* helseknekk (min utheving).

Metaforen «helseknekk» kan plasseres under den overbyggende metaforstrukturen som Georg Lakoff og Mark Johnson samler under tittelen «the mind is a brittle object» (Lakoff og Johnson 1980:28). Denne ordlyden skapte en

knekk og sjelen som porøst objekt bidrar sterkt til at kvinnens egen vurdering og opplevelse av et uønsket svangerskap blir en etisk god nok begrunnelse for abort. Faren for psykisk helseknekk gjorde kvinnen til potensiell pasient og til en person i fare. Hennes egen opplevelse kunne gi grunnlag for innleggelse med kirurgisk inngrep for avbrytelse av svangerskap. Slik kunne kvinner som tidligere ble regnet for å være for friske til å få innvilget abort, få gradvis oftere medhold, forståelse eller aksept hos nemndene for at abort var en riktig avgjørelse. Kvinner som vil avbryte svangerskapet selv om de var «friske», inkluderes i samfunnets toleranse- og forpliktelsesunivers.

Metaforen om helseknekk og sjelen som porøst objekt bidrar sterkt til at kvinnens egen vurdering og opplevelse av et uønsket svangerskap blir en etisk god nok begrunnelse for abort.

forskyvning i nemndas maktforhold og gjorde kvinnens egen indre opplevelse til et kriterium for abort: Den lar et nytt *meningsunivers* om abort gjøre seg gjeldende. Med *meningsunivers* mener jeg her en bredere forståelsesramme enn det som kan lokaliseres til metaforens spesifikke formuleringer ord for ord. Jeg sikter til en mer generalisert forståelse som utfolder seg innefor metaforens logikk, men som uttrykkes fritt fra dens begrensede vokabular. En kunne kanskje si at *meningsuniverset* her er en videreføring av metaforens logikk, etablert som generell forståelsesramme.

Det nye *meningsuniversets* virkning var blant annet at det åpnet opp for en ny type abortsøkende pasienter. Metaforen om helse-

Forflytningen åpnet opp sykehus og operasjonssal for abortsøkende kvinner som tidligere hadde vært definert som kriminelle. Den psykiske helseknekken var et omstridt begrep som har blitt knyttet til Verdens helseorganisasjons (WHO) utvidede helsebegrep fra 1948. (Blom 1980; Lønning 1975) Etter hvert ble betydningen av psykisk helse i abortspørsmålet mer etablert, noe som viser seg ved at toleransen for psykisk belastning ble mindre: Fra 1975 trenger kvinnen ikke lenger være truet av en «knekk» og metaforisk sett en potensiell ødeleggelse under vekten av den tunge byrden. Ordlyden endres til «urimelig belastning», og en slik grad av belastning blir et tilstrekkelig kriterium i abortloven av 1975, før vi fikk selvbestemt abort i 1978. Denne meta-

foriske forståelsen av det å være uønsket gravid har innebåret at kvinnens egen vurdering har begynt å telle stadig mer, og skjøvet legenes medisinske vurdering i bakgrunnen.

Fra midten av 1990-tallet endres abortkampen fra en rett til å velge til å bli en rett til å vite. Dette har sammenheng med at diagnostiske tester av fostre ble stadig mer nøyaktige og alminnelige, slik som for eksempel rutinemessig tilbud om ultralyd og tilbud om fosterdiagnostikk til gravide over 38 år. Her danner kunnskapen om fosterets helse grunnlag for retten til abort.

Helseknekkens meningsunivers videreføres til fosterdiagnostikk og selektiv abort i 2003

Det psykologiserende meningsuniverset som blant annet trekker veksler på «brittle object»-logikken, gjør seg også gjeldende når abortpraksisen utfordres på nytt utover på 2000-tallet.

Bondevik II-regjeringen ønsket i forbindelse med en ny bioteknologilov å endre tilgangen til tidlig ultralyd som fosterdiagnostikk. Loven ble vedtatt 5. desember 2003, og kapittelet om fosterdiagnostikk trådte i kraft 1. januar 2005. Regjeringens forslag gikk i korthet ut på at den rutinemessige tilbudte ultralydkontroll i uke 17–19 skulle være en del av svangerskapsomsorgen, men om det ble funnet tegn på at fosteret hadde sykdom eller avvik, skulle kvinnen henvises til en av seks godkjente institusjoner for videre undersøkelse dersom hun ønsket dette (Stortingsforhandlinger 2003-11-18). Ultralydundersøkelser som hadde til hensikt å avdekke sykdom eller avvik hos fosteret, skulle defineres som fosterdiagnostikk. For å få gjennomført slike undersøkelser måtte det foreligge *medisinsk indikasjon*. En lege skulle vurdere om slik indikasjon forelå. Forslaget ville ikke innebære

straffbarhet for kvinnen hvis hun uten indikasjon fra lege foretok ultralydundersøkelse for å avdekke eventuell sykdom eller avvik hos fosteret. Undersøkelsen ville imidlertid ikke være refusjonsberettiget, men tas ut av den offentlige svangerskapsomsorgens tilbud til gravide, både praktisk og finansielt. Bakgrunnen for forslaget var blant annet at man ville unngå et sorteringssamfunn (Innst. O nr. 16 (2003–2004)). Forslaget skapte strid fordi det ble forstått som en redusering av kvinnens valg i forhold til fostermedisinen, og en restriksjon av kvinnens rett til å bestemme hva hun vil vite (Stortingsforhandlinger 2003-11-18).⁵ Derved ville kunnskap om fosterets helse bli mindre tilgjengelig for kvinnen i den offentlige svangerskapsomsorgen. Dette ville også bety at kunnskap som kunne gi grunnlag for abort på eugenisk indikasjon, kunne bli mer begrenset fra det offentlige.

I stortingsdebatten i 2003 om regulering av fosterdiagnostikk og ultralyd ble det medikalisierende meningsuniverset igjen avgjørende. Helseknekkens meningsunivers gjør seg gjeldende ved at kvinnens eventuelle indre uro i form av en psykologisk skjørhet ble en tilgangsmulighet til fosterdiagnostikk og derved til kunnskap som kunne være grunnlag for abort. Dette skjer blant annet ved at begrepet «medisinsk uro» innføres i retningslinjer for tidlig ultralyd i tilknytning til Høybråtens nye bioteknologilov av 2003. Slik uttrykkes på en ny måte en medikalisierende forståelse av kvinnens indre som grunnlag for å si fra seg moderskapet. I 2003 gjelder det retten til kunnskap som gir indikasjon for selektiv abort av syke fostre, det vil si retten til å kunne velge bort barn med alvorlig sykdom.

I forkant av debatten i Stortinget sendte Arbeiderpartiets stortingsgruppe brev til helseminister Høybråten med blant annet følgende spørsmål:

Hva er kriterier for ultralyd før 18. svangerskapsuke? Vil engstelse kunne være et slikt kriterium som gir grunnlag, og vil helsepersonell (sic) anledning til å sykdom/avvik på grunnlag av slik engstelse? (Innst. O nr. 16, 2003–2004, vedlegg I)

I stortingsdebatten følger Bjarne Håkon Hansen (A) opp spørsmålet med et eksempel: «Vil en kvinne som er gravid i 13. uke, ha anledning til å få ultralyd hvis hun ikke er spesielt urolig, hun vil bare vite om alt er normalt?» (Stortingsforhandlinger 2003-11-18). Høybråten svarer at hun da må henvises til godkjent virksomhet for fosterdiagnostikk (ibid.). Olav Gunnar Ballo (SV), som også støtter Bondevik II-regjeringens forslag, henviser til Hansens spørsmål og svarer mer spesifikt. Han viser til at det skal foreligge medisinske grunner for å bli henvist til spesialist, og svarer: «For å bli henvist til en spesialist skal det foreligge medisinske grunner og henvisning fra allmennpraktiker» (ibid.). I innstillingen skriver et flertall fra Høyre, Sv, KrF og Sp i en merknad om medisinske indikasjoner for fosterdiagnostikk: «Flertallet vil videre vise til at uro hos den gravide for at svangerskapet ikke utvikler seg normalt, kan være en slik indikasjon» (Innst. O nr. 16, 2003–2004). Arbeiderpartiet har en lignende kommentar i innstillingen: «Idealet om et samfunn der det er plass til alle må ikke brukes for å nekte mennesker som ut fra sitt ståsted i livet er svært engstelig for å få barn med utviklingsavvik, enhver form for fosterundersøkelse» (ibid.).

Høybråten og Bondevik-loven ønsket at kvinner som ville ha tidlig ultralydundersøkelse, hovedsaklig måtte være i en risikogruppe for å få fostre med utviklingsavvik for å «demme opp mot» sorteringssamfunnet. Men med innføring av begrepet uro, (særlig oppmerksomt implementert fra Ap) kunne kvinner få legens attest på at hennes uro var mer

enn alminnelig engstelse, den var av medisinsk art, og derved kunne hun likevel få henvisning til tidlig ultralyd. Hennes uro blir da forstått som et medisinsk og psykologisk anliggende, som faller innenfor lovens indikasjoner for å få undersøke fosteret for sykdom og gi abort.

Den funksjonen ordlyden «urimelig belastning» i 1975-loven hadde hva angikk indikasjon for abort, er overført til belastningen ved å fullføre et svangerskap der en vet at barnet kommer til å ha en sykdom eller en skade. Formuleringen om kvinner og par som mener de ikke vil klare en slik «ekstra belastning», bygger på det samme kognitive, metaforiske meningsuniverset som «the mind is a brittle object», og som denne analysen har vist til tidligere:

Det fremgår videre at i spesielle tilfeller kan kvinner eller par som er i en vanskelig livssituasjon, og som mener de ikke vil klare den ekstra belastningen et funksjonshemmet barn kan medføre, kan få tilbud om fosterdiagnostikk. (Innst. O nr. 16, 2003–2004, kap. 1.3.2)

Indikasjonen om «uro» innebærer at kvinnen må gå til legen og få en diagnose i sin protokoll før hun kan få en henvisning til undersøkelse av fosteret. Det er mulig å se en linje fra 1960-lovens indikasjon for abort på grunnlag av fare for psykisk helseknekk til 2003-retningslinjene som sier at lege må sannsynliggjøre psykisk uro av medisinsk art hos kvinnen. Begge disse situasjonene er former for regulering av en – til ulike tider – omdiskutert praktisering av abortloven.

Berthold Grünfeld, sosialmedisineren som skrev doktoravhandling om blant annet praktiseringen av 1960-loven, gir med sine kommentarer til prosessen et eksempel på at vokabularet bærer med seg en tilsvarende

assosiasjonsrekke i den offentlige debatten. Han kommenterer direktoratets retningslinjer i en kronikk i *Dagbladet* i 2004. Grünfeld skriver:

Så denne evinnelige såkalte medisinske indikasjonen for tidlig ultralydunder-søkelse av den gravide når hun føler uro for at det kan være noe i veien med fosteret. Som om ikke alle gravide føler uro og har bekymringer under svangerskapet. Det er dette som betegnes som en lurvete medikalisering og psykiatisering av saken. Man må gå rundt og føle uro eller angst, først da foreligger en medisinsk indikasjon for abort. Det er en tro kopi av situasjonen med den gamle indikasjonsloven for abort. Hadde man tilstrekkelig angst, uro eller sosiale problemer kunne man få innvilget abort.⁶

Grünfeld skriver i samme kronikk at denne medikaliseringen «spilte fallitt faglig, sosialt og moralsk», i tillegg til at den «innebar en tilgrising av faget psykiatri», og at man derfor fikk selvbestemt abort. Han konkluderer med at vi med Sosial- og helsedirektoratets forskrifter etter lovendringen fortsatt opplever at medisinsk indikasjon brukes som argument for å hindre menneskers tilgang til helsetjenester de har krav på:

Hos oss skal de gravide fortsatt gjennom det samme som de abortsøkende i sin tid måtte, gi uttrykk for uro og fortvilelse, og appellere til legens empatiske evne, for å få ultralydundersøkelse i 11–13. uke. (Ibid.)

Dette handlingsrommet representerer også en kulturell og institusjonell kontinuitet som kan være reell i kvinners egen opplevelse av situasjonen. Sølvi Marie Risøy har i sin avhandling *Sårbar, suveren og ansvarlig* intervjuet kvinner

som har vurdert eller valgt selektiv abort etter at fosterdiagnostikk har påvist avvik hos fosteret (Risøy 2009). Hun finner at kvinnene opplever vurderingen som skjellsettende vanskelig, og at de har en oppriktig selvforståelse i situasjonen. Diskursen inngår i kvinnes egen forming av selvet og opplevelsen av svangerskapet, avviket og aborten. Risøys analyse harmonerer med en forståelse av at kvinnen som «the brittle object» er en kulturell og operativ diskurs som både tas opp i kvinnens selvforståelse, og som opprettholdes og videreproduseres gjennom kvinnene selv og praksisene rundt dem.

Indikasjonene som ivaretar og beskytter kvinnens psyke, er hensynsfulle og gir økt fleksibilitet i lovverket. Dette kan opprettholde sosialt etablerte sett av meninger om hva som skal til for å avbryte et svangerskap, og om hvordan det bør oppleves å avvise moderskapet. Samtidig legitimerer det både aborten og innvilgelsen av den. Det gjennomtrengende, men alminnelige språket om kvinners psykiske styrke, eller mangel på styrke, i møte med et uønsket svangerskap, gjengir ikke nødvendigvis hvordan kvinner flest har det. Min undersøkelse har verken epistemologiske eller metodologiske forutsetninger for å kunne si noe om det. Derimot vil jeg si at dette språklige universet gir politisk handlingsrom for å hjelpe mange kvinner som kan ha det slik. Det gir dem som har det vondt og vanskelig, en mulighet til å få abort.

Selvets regime

Jeg vil nå undersøke hvorfor akkurat dette psykologiserende, medikaliserende meningsuniverset og «brittle object»-logikken har slik gjennomslagskraft i abortdebatten. Hvorfor brukes akkurat dette «språket» til å diskutere problemstillinger knyttet til det individuelle valget?

I undersøkelsen vil jeg gjøre en bredere

diskursanalyse. Den tar sikte på å belyse hvorfor dette er et så omsluttende, «effektivt» og «naturlig» språk om kvinner som vurderer abort. Jeg vil nå i større grad løfte blikket opp fra stortingsdebatten i seg selv og sette språket der i sammenheng med kunnskapsdisiplin og maktmekanismer i den vestlige kulturen generelt. Diskursanalysen vil slik sett være en lesning av stortingsdebatten i sin helhet, fremfor det mer detaljerte fokuset ovenfor. Sosiologen Nikolas Rose (1996) etablerer begrepet «the psy-disciplines» i boken *Inventing Our Selves – Psychology, Power and Personhood*. Han hevder at «the psy-disciplines», særlig psykologi og psykiatri, er kunnskapsfelt som har en diskursiv virkemåte på individets selvforståelse, og som danner grunnlag for hvordan politiske problemer blir formulert og forstått (Rose 1996:2).

Rose's teori kan bidra til forståelse av hvorfor det er akkurat «the brittle object» som har slik gjennomslagskraft i vår abortpolitikk og dens praksiser. Hans syn på «psy-fagene» kan gi innblikk i hvorfor metaforen ser ut til å treffe vårt forståelsesunivers. Den kognitive metaforen om psyken som «the brittle object» og de meningsuniverser som analysen har knyttet til dette, er et språk som har bindinger til psykologien. Det er en sammenheng mellom gjennomslagskraften i det abortvokabularet som er undersøkt ovenfor, «psy-disiplinene» og de tankebaner politikerne følger i abortdebatten. Stortingsdebattenes fokusering på det indre liv og betydningen av muligheten for å velge det som er riktig for den enkelte, kan forstås som preget av «psy-disiplinene».

If there is one value that seems beyond reproach, in our current confused ethical climate, it is that of the self and the terms that cluster around it – autonomy, identity, individuality, liberty, choice fulfilment ... Our politics loudly proclaims its commit-

ment to respect for the rights and powers of the citizen as an individual. Our ethical dilemmas are debated in similar terms, whether they concern the extension of legal protections to same-sex couples, disputes over abortion, or worries about the new reproductive technologies. (Rose 1996:2)

Stortingsdebattens diskusjon om tilrettelegging for det rette, individuelle valget og de økte valgmuligheter som bioteknologi og fosterdiagnostikk tilbyr, passer godt med «psydiskursen»s formidling av et mangfold av muligheter og forventningen om ulike individuelle valg. Rose kaller den flerstemte diskursen for «selvets regime». Bakgrunnen for å innordne idealet om individuelt mangfold under et felles begrep som selvets regime, er at på tvers av klasse, alder, rase, kjønn og livsstil tilbyr alle regimets varianter løsninger på det å leve i forhold til idealet om individualitet og autonomi.

Etiske dilemmaer, som for eksempel abort, diskuteres innenfor rammen av disse begrepene. Idealet om autonomi, individualitet og frihet beskriver hvordan det individuelle foregår innenfor bestemte psykologiske forståelsesrammer og premisser, det jeg vil kalle diskursive betingelser. Med dette mener jeg grenser som vårt språk og vår selvforståelse setter opp, og der handling foregår innenfor diskursens egne regler.

Selvets regime i stortingsdebattene – en diskursanalyse

Jeg vil nå se nok en gang på diskusjonen om ventedager og obligatorisk rådgivning i stortingsdebatten fra 1996, men denne gang inspirert av Rose's teori om diskursen «selvets regime» og hvordan det opprettholdes og formidles gjennom ulike indre og ytre teknologier

som bistår individet i beslutningen av ulike valg. Maktperspektivet i «selvets regime» kommer blant annet frem ved presentasjonen av begrepet om teknologiene, som Rose for øvrig knytter til Foucaults begrep om disipliner:

However, our experience of ourselves as certain sorts of persons – creatures of freedom, of liberty, of personal powers, of self-realization – is the outcome of a range of human technologies, technologies that takes modes of being human as their object. Human technologies are hybrid assemblages of knowledges, instruments, persons, systems of judgement, buildings and spaces, underpinned at the programmatic level by certain presuppositions and objectives about human beings. (Rose 1996:26)

Disse «human-teknologiene» blir beskrevet som enhver blandet samling av kunnskaper, instrumenter, personer, bedømmelsessystemer, bygninger og rom, som er understøttet av bestemte forutsetninger og hensikter som omhandler mennesker. Eksempler på slike teknologier kan være skoler, fengsler eller asyler. Det kan også være relasjoner som forholdet mellom prest og menighet, terapeut og pasient, sosialarbeider og klient, eller det dannede menneskets relasjon til seg selv. Dette danner bakgrunnen for idealet om det autonome selv som bestemmer seg for ulike valg gjennom et mangfold av indre og ytre teknologier skapt av «psy»; selvransakelse, selverkjennelse eller selvutvikling, institusjonalisert gjennom et mangfold av rådgivningstjenester. Rose holder dette for å gjelde hele den vestlige kulturen. Jeg vil prøve teorien mot hvordan den norske abortpolitikken blir forstått og legitimert.

Storingsrepresentantenes omtale av den abortsøkende kvinnen i valgsituasjonen kan ses i en slik sammenheng. Som vi så ovenfor,

ble det uttrykt tiltro til at kvinnen var i stand til å vurdere sin situasjon. Slik dreier diskusjonen seg om kvinnens evne til å vurdere seg selv. Avgjørelsen antas ikke å være lett, det forventes nøye vurdering og selvransakelse. Diskusjonen om å regulere kvinnen mer, er formet som et ønske om å tilrettelegge for hennes egen vurdering. Hos de reguleringsvillige partiene uttrykkes dette blant annet gjennom ønsket om ventedager for tenkepause og revurdering, og eventuelt også obligatorisk rådgivning. I denne sammenheng er et det interessant å se på et sitat fra Magnhild Meltveit Kleppa (Sp), som støtter obligatorisk rådgivning:

Obligatorisk rådgjeving blir av Arbeiderpartiet framstilt som tvang. Vår intensjon er å sikra alle som vurderer abort, mulighet til i lag med kvalifisert personell å drøfta alle sider ved eit abortinngrep, og òg dei praktiske tiltaka som finst for den som vil bera barnet fram. (Kleppa, Stortingsforhandlinger 1996-06-12:4165)

Hun forklarer hensikten med forslaget om lov-pålagt rådgivning før abortvalget på en måte som faller inn under Rose's teori om «psy-fagenes teknologier for institusjonaliserte, selverkjennende praksiser. Slike lov-pålagte samtaler som Kleppa her ønsker seg, kan også leses som en humanteknologi, som mer eksplisitt skal hjelpe kvinnen til vurderingen av hva hun selv ønsker å gjøre. Ifølge Rose inspirerer forestillingen om frihet og autonomi vår politiske tenkning, noe som paradoksalt nok kommer frem blant annet ved krav om terapi og i mylderet av ulike rådgivningsinstanser. Forslaget om obligatorisk rådgivning for å sikre kvalifiserte råd og drøfting før valget tas, kan ses i en slik sammenheng.

Også her kommer kvinnen i en form for terapeutisk situasjon, der en konsultasjon med lege er tenkt å kunne styrke hennes eget indivi-

duelle valg. Ventepausen kan ses som institusjonalisering av indre teknologier, der revurdering av valget, grundigere gjennomtenkning gjennom legesamtalen samt etterprøving i form av plass til ettertanke, utgjør hovedelementene.

Arbeiderpartiet har på den annen side mest konsekvent ment at ingen endring av loven er ønskelig, og motsetter seg regulering i form av at teknologier for rådgivning og revurdering blir lovpålagt og institusjonalisert. Her er det imidlertid verdt å se nærmere på hvordan partiet begrunner sitt ståsted. Argumentasjonens perspektiver gjør det mulig å tolke partiet inn i Roses teori om hvordan «psy» sørger for individets stadige selvvrurderende styring av seg selv innenfor forventede rammer. En slik operativ diskurs kan sies å være sterkt forventet fra partiets daværende helseminister når han understreker sin tiltro til kvinnens evne til ansvarlig vurdering: Som vi så ovenfor, trodde Hernes ikke bare at de hadde tenkt over saken én gang, men mange ganger. Han gir til kjenne at han regner med at de som overveier en slik beslutning, tenker på det hele tiden, at det ikke bare er noe som streifer sinnet av og til, men at «det hviler på sinnet hele tiden» (Stortingsforhandlinger 1996-06-12:4167).

Hernes' argumentasjon kan forstås som uttrykk for en forventning om at en slik diskursivt implementert teknologi for selvevaluering skal virke i menneskets indre styring av seg selv. En kan si at Roses «humanteknologi» forventes allerede å være etablert inne i hver kvinne som vurderer abort. Hernes synes å stole på, sagt med Rose's terminologi, at «psy-diskursen» allerede er implementert som virksom teknologi i den abortvurderende kvinnens indre. Dette gir grunnlag for å se en felles diskurs om kvinnen på begge sider av den politiske uenigheten om abortloven. Den diskursive makten som ligger i «psy» og selvets regime, ser ut til å være forståelsesgrunnlag for motsatte politiske ønsker og hensikter.

Rose skriver at den generelle endringen i selvforståelse og selvforbedring går forbi politiske dikotomier som høyre og venstre, og former et etisk-politisk terreng som deres politiske program må artikuleres og legitimeres i forhold til. Denne formen for politisk styring innebærer samtidig en ansvarliggjøring av subjektet. Rose (1996:167) På en lignende måte indikerer min analyse at det til tross for de mange stemmer i debatten, likevel er mulig å finne en felles, underliggende føring for hvordan det snakkes om abort, for hvordan det er mulig å forstå, tematisere, problematisere eller løse politiske eller etiske problemer.

Konstituering av et etisk subjekt

Hvilken betydning har det psykologiserende språket for synet på kvinners abort som en (u)etisk avgjørelse? Den sentrale plassen som det metaforiske vokabularet om psykens styrke og «the brittle object» har, tyder på at språket konstituerer den abortsøkende kvinnen som et etisk subjekt. Rose mener psykologiserende språk poder seg inn i individers etiske praksis. Han sikter her til at individet evaluerer seg selv i forhold til kategorier som sannhet eller løgn, god eller ond, tillatt eller forbudt. Vurderingene gjøres ikke lenger gjennom for eksempel religion eller seksualmoral, men er i den vestlige kultur dominert av et psykologiserende vokabular. «Ethics is here understood in terms of specific «techniques of the self, practices by which individuals seek to improve themselves and their lives and the aspirations and norms that guide them» (Rose 1996:95). Slike teknikker er for eksempel selverkjennelse eller en samtale der det bekjennende subjektet identifiseres på en måte som Rose betrakter som terapeutiske, inspirert av «psy-kunnskapene». I form av en grundig, stadig pågående og følelsesmessig tung prosess kan det synes som om selvets regime og «psy-

kunnskapene» i dag er like alminneliggjorte som språkets «brittle-object»-logikk.

Disse perspektivene uttrykker respekt for det enkelte menneskes opplevelser og psykologiske reaksjoner. Det er også uttrykk for menneskelige hensyn og kunnskap om at graviditet og abort er en særegen følelsesmessig og kroppslig erfaring som kan sette i gang sterke følelsesmessige reaksjoner. Avgjørelsen om å avbryte et svangerskap kan skyldes triste omstendigheter, mens den gravide sterkt ønsker seg et barn. Likevel er det i en analyse av debatten grunn til å trekke frem representantenes fremheving av abortvalget som tungt, vanskelig eller umulig. Innsikten som ligger bak disse betraktningene, fremtrer som selvfølgelige og nesten «naturaliserte» oppfatninger av hva abort er.

Avgjørelsen får trolig økt etisk troverdighet når den kommer fra idealsubjektet som mestrer «psy-diskursen»s selvevaluerende og selverkjennende øvelser i vurderingen av moderskap, svangerskap og abort. Dette er et perspektiv som kan ses i sammenheng med antropologen og feministen Rayna Rapps konklusjon på sin undersøkelse av hvordan tilbudet om fostervannsundersøkelse blir forstått av kvinner i USA, og hvilke forståelser av teknologien som ligger til grunn når kvinner avslår slike tilbud. Hun beskriver gravide kvinners funksjon og rolle i den biomedisinske diskursen slik:

Pregnant women are thus positioned as ethical gate-keepers vis-a-vis this technology. They are at once moral pioneers and cultural conscripts in a social drama played out upon an uneven and shifting terrain on which reproductive technologies are routinized in a multicultural, class- and gender-stratified world. (Rapp 1998:165)

Kvinnenes rolle leses her som et av diskursens flere midler for å kunne føre en politikk på et

komplekst felt som for mange både er etisk kontroversielt og problematisk, men samtidig etisk forsvarlig og riktig. En politisk forutsetning for at det skal fungere, er at kvinnen opplever valget som psykisk belastende, med andre ord at hun indirekte konstitueres som «the brittle object».

Fremskaffelsen av den bestemte typen etisk subjekt som er vist ovenfor, impliserer også en eksklusjon av kvinner som gjør sitt valg innenfor de politisk anerkjente vurderinger som loven legger til rette for. Kvinner som har en mer «direkte» tilnærming til abortspørsmålet, uten å følge «psy-tanketeknologiene» for selverkjennelse, og uten å kjenne seg fastsatt i et etisk dilemma, fremtrer kanskje som det postmoderne samfunnets «lettlivede kvinner». Med det mener jeg at kvinner som får utført abort og opplever vurderingen og inngrepet uproblematisk fordi hun helt klart finner det velbegrunnet i eget tilfelle; hun er nær sagt, som etisk subjekt skrevet eller definert ut av stortingsdebatten der erfaringer med abortloven blir diskutert.

Konklusjon

Analysen tyder på at et bestemt metaforisk språk om kvinner som vurderer abort, fungerer som felles grunnlag når politisk motstridende posisjoner diskuterer abort. Metaforen om «the brittle object» kan betraktes som et kulturelt reportoar som trekkes frem når det mobiliseres for kvinners reproduktive frihet. Den psykologiserende metaforiske forståelsen blir brukt om kvinner som søker abort på grunnlag av det som i 1960 ble formulert som fare for psykisk helseknekk, fra 1975 som «urimelig belastning» og fra 2003 omtalt som «medisinsk uro». Konstruksjonen av det presede kvinnelige subjekt er grunnleggende i et medikalisierende meningsunivers om kvinner som er ufrivillig gravide, og har, slik det kom-

mer frem i analysen, både frigjørende og disiplinerende virkekraft. På den ene siden gis kvinnen et friere handlingsrom i forhold til egen reproduksjon ved å bli pasient med rett til abort. Dette har vært et kjernepunkt i kampen for kvinnens likestilling i samfunnet.

På den annen side kan humanteknologiernes implantering av bestemte følelser, dilemmaer og vurderingsprosesser i abortavgjørelsen opptre med en disiplinerende funksjon av kvinnens reproduktive adferd. Den politiske forventningen om at hun opplever valget som følelsesmessig tyngende, kan diskursivt sett fungere som en bekreftelse på at bestemte etiske verdier er virksomme i abortpolitikken. Slike verdier kan være moderskapet, egen selvrealisering – og i forhold til selektiv abort: underliggende toleranse for sykdom og for dem som er «annerledes». At disse verdiene innbyrdes kan invitere til motstridende valg, forsterker abort som følelsesmessig dilemma. Samtidig kan det at dilemmaene forventes hele tiden å ligge på sinnet, at de forventes å vurderes og revurderes igjen og igjen, diskursivt sett fungere som samfunnets «garanti» for at enhver beslutning om abort er etisk gjennomtenkt og ansvarlig fundert.

Konstitueringen av det pressede subjektet kan demme opp mot mistanker om abort av egoistiske grunner eller av «bekvemmelighet». Samtidig skisseres nok et dilemma i saken: Splittelsen mellom samfunnets ønske om å beskytte kvinnen mot press og belastning i det tunge valget, og samfunnets samtidige forventning om at hun skal være i den belastende situasjonen. Det uforenlige mellom det å trekkes ut av og likevel forventes å forbli inne i det vanskelige, kan ses som et dilemma i seg selv. Slik oppnår abortpolitikken dilemmaer en balanse: Den politiske debatten konstituerer et kvinnelig subjekt som avlaster politikken ved å kjenne abort som en belastning. På denne måten konstitueres felles førende

forestillinger som danner fundament for at motstridende politiske posisjoner kan møtes og opprettholde en stabil abortpolitikk. ★

Litteratur

- Bakshi, Ann-Sofie 2000. *Tilltro och misstanke. Genetisk fosterdiagnostik i det offentliga samtalet*. Ph.D.-avhandling. Linköping: Linköping Universitet.
- Black, Max 1962. *Models and Metaphors. Studies in Languages and Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Blom, Ida 1980. *Barnebegrensning – synd eller sunn fornuft?* Bergen. Universitetsforlaget.
- Dagbladet 09.06. 2004. Grünfeld, Berthold: «Medisinske indikasjoner». Kronikk.
- Dagbladet 28.01. 2004. Gjerstad, Tore: «Høybråten nye ultralov: Tvinger gravide til å lyve.» Kronikk.
- Flatseth, Merethe 2001. «Å bære eller ikke bære – er det spørsmålet? Konstruksjoner av kvinne, abort og foster i tre tidsperioder». *Tidsskrift for velferdsforskning* 4 (1):49–65.
- Flatseth, Merethe 2003. «Metaforenes makt». I: Kjell Lars Berge, Siri Meyer og Tom Are Trippstad (red.): *Maktens tekster. Makt- og demokratiutredningen 1998–2003*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Flatseth, Merethe 2009. *Førende forestillinger i fosterpolitikken. En metafor- og diskursanalyse av hvordan kvinne, foster og abort blir konstituert i stortingsdebatter om abort og fosterdiagnostikk*. Ph.D.-avhandling. Senter for vitenskapsteori. Universitetet i Bergen.
- Foucault, Michel 1995. *Seksualitetens historie 1 – Viljen til viten*. Oslo: Exil.
- Grünfeld, Berthold 1973. *Legal abort i Norge*. Doktoravhandling. Sosialmedisinsk institutt. Universitetet i Oslo.
- Innst. O nr. 16 (2003–2004), vedlegg I. Brev av 29. oktober 2003 fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe til helseministeren. Spørsmål om fosterdiagnostikk.
- Innst. O nr. 16 (2003–2004). Innstilling fra sosialkomiteen om lov om humanistisk bruk av bioteknologi m.m. (bioteknologiloven). Kap. 4. Fosterdiagnostikk 4–4.1.1. Jf. Ot.prp. nr. 64 (2002–2003). *Utskrift hentet fra Stortinget.no 2006-01-04*. Se f.eks. Jon I. Alvheim (FrP), s. 10, eller Bjarne Håkon Hansen (A), s. 15 i utskrift.
- Innst. S nr. 231 (1995–1996). Innstilling fra sosialkomiteen om erfaringer med lov om svangerskapsavbrudd m.v. (St.meld. nr. 16, 1995–96).
- Kvande, Lise 2008. *Bilete av svangerskap – bilete av foster. Ultralyd-diagnostikk i norsk svangerskapsomsorg 1970–1995*. Trondheim: NTNU.
- Lakoff, George og Mark Johnson 1980. *Metaphores we live by*. London: The University of Chicago Press.
- Lov av 5. desember 2003 Om humanmedisinsk bruk av bioteknologi m.m. (bioteknologiloven).
- Lov av 11. november 1960 (i kraft fra 1. februar 1964) Om svangerskapsavbrott i visse høve.
- Lov av 13. juni 1975 Om svangerskapsavbrudd.
- Morgenbladet (morgenutgave) 23.09.1913. Borchgrevink, O.: «Til Fru Katti Anker Møller».

- Morgenbladet (morgenutgave) 02.10. 1913. Petersen, Severin: «Legalisert fosterfordrivelse».
- Lønning, Per 1975. *Derfor ... Dokumentasjon omkring abortdebatten og en embedsnedleggelse*. Oslo: Gyldendal Forlag.
- Miller, Toby 1993. *The Well-Tempered Self: Citizenship, Culture, and the Postmodern Subject*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Nexø, Sniff Andersen 2005. «Det rette valg». *Dansk abortpolitikk i 1930'erne og 1970'erne* Ph.D.-avhandling. Institut for Folkesundhedsvidenskab, Afdeling sundhedstjenesteforskning. Københavns Universitet.
- Nilsen, Tove 1974. *Aldri la dem kle deg forsvarsløst naken*. Oslo: Cappelen.
- Rapp, Rayna 1998. «Refusing Prenatal Diagnosis». I: Robbie-Davis-Floyd og Joseph Dumit (red.): *Cyborg Babies. From Techno-Sex to TecRno-Tots*. New York. London: Routledge.
- Richards, Ivor Armstrong 1950. *The Philosophy of rhetoric*. Oxford University Press.
- Ricoeur, Paul 2000. *The rule of metaphor: multi-disciplinary studies of the creation of meaning in language*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ricoeur, Paul 2000. *Hermeneutics & the Human Sciences. Essays on language, action and interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Risøy, Sølvi 2009. *Sårbar, suveren og ansvarlig. Kvinners fortellinger om fosterdiagnostikk og selektiv abort*. Ph.D. til bedømming. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. Universitetet i Bergen.
- Rose, Nikolas 1998 [1996]. *Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Social-Demokraten 18.09. 1913. Møller, Katti Anker: «Om fosterfordrivelse».
- Snævarr, Stefan 2003. *Fra logos til mythos – metaforer, mening og erkjennelse*. Kristiansand: Sokrates AS.
- Solberg, Berge 2003. *Sortering av liv? Etske hensyn ved å lage barn med og uten genetisk risikoinformasjon*. Dr. art.-avhandling. Filosofisk institutt. NTNU, Trondheim.
- Stenvoll, Dag 2003. *Politisk argumentasjon: En analyse av norske stortingsdebatter om seksualitet og reproduksjon 1945–2001*. Dr. polit.-avhandling. Institutt for sammenlignende politikk. Universitetet i Bergen.
- Stortingsforhandlinger 1996-06-12. Sak nr. 1: Innstilling fra sosialkomiteen om erfaringer med lov om svangerskapsavbrudd m.v. (Innst. S nr. 231, jf. St.meld. nr. 16, 1995–1996).
- Stortingsforhandlinger 2003-11-18. Sak nr.1. Innstilling fra sosialkomiteen om lov om humanmedisinsk bruk av bioteknologi m.m. Odelstinget (bioteknologiloven)
- Syke, Aslak. 1993. *Abortloven: Juss og verdier*. Oslo: Ad Notam GyldendalAanesen, Ellen. 1981. «Ikke send meg til en 'kone', doktor». *Fra tre års fengsel til selvbestemt abort*. Oslo: Forlaget Oktober.

Noter

- 1 Se f.eks. Flatseth 2009; Kvande 2008 og Berge Solberg 2003.
- 2 Det er ikke epistemologisk sett uproblematisk å stille denne artikkelens metafor-teori og diskurst-teori i sammenheng med hverandre som i denne artikkelen. Jeg bruker imidlertid metafor-teorien til å isolert sett å forklare et bestemt logisk prinsipp i språket som brukes om kvinnen. Dette prinsippet er beskrevet tidligere, og disse forfatterne (Lakoff og Johnson) må derfor nevnes i analysen. Diskurst-teorien på sin side brukes til å sette metaforen og meningen den skaper, inn i en bredere kulturell kontekst som forteller mer om hvorfor dette blir en så «naturlig» måte å snakke om abort på. De to analysene bygger slik sett på hverandre, til tross for epistemologiske ulikheter i betraktninger om språk og makt.
- 3 Dette diskursbegrepet er inspirert av Toby Miller (1993:iv), som bygger på Foucault, men legger mer vekt på vokabulærets betydning.
- 4 Å vurdere abortdebatten som bestående av flere parallelle diskurser, som f.eks. en naturdiskurs, en religiøs diskurs, en vitenskapsdiskurs og en medisinsk diskurs, er ikke forenlig med diskursbegrepet i denne artikkelen. Stenvoll (2003) og Bakshi (2000) kan være eksempler på en slik bruk av diskursbegrepet i henholdsvis den norske og den svenske abortdebatten. En slik inndeling kunne ha flere fellestrekk med mitt begrep om «meningsunivers» selv om analyse-måtene vil være svært ulike, blant annet fordi min metode springer ut fra min litteraturfaglige bakgrunn. Se f.eks. Flatseth (2009:108–139, 232–244)
- 5 Det var i forkant av loven et omstridt tema i stortingsdebattene hvordan regjeringen ville forklare et skille mellom ultralyd som svangerskapsomsorg og ultralyd brukt som fosterdiagnostikk. (Se Innst. O nr. 16, 2003–2004, innstilling fra sosialkomiteen om lov om humanistisk bruk av bioteknologi m.m. [bioteknologiloven], kap. 4. Fosterdiagnostikk 4–4.1.1. For et bilde av hvordan forslaget var preget av uklarheter og ulike tolkninger, les f. eks. komiteens merknader i 4.1.2 eller sammendraget i kap. 4.2.1)
- 6 Grünfeld, Berthold 2004. Det synspunkt at kvinnen måtte skjule ønsket om diagnostikk og i stedet uttrykke uro, for så å få følelsene underlagt helsepersonellens medisinsk-faglige vurdering og avvente utfallet, bekreftes av professor Kjell Salvesen ved St. Olavs hospital, som også er leder for norsk gynekologisk avdeling (se også Gjerstad 2004) og i «Høybråstens nye ultralov: Tvinger gravide til å lyve» (Dagbladet 2004).

ARTIKLER

Av **INGER BJØRNHAUG**

Likelønn mellom marked, klasse og kjønn

LO, kvinnene og likelønna 1935–1970

Fram til 1959 kunne menn og kvinner lønnes ulikt selv om de gjorde nøyaktig samme arbeid. Da ble ILOs konvensjonen om lik lønn for arbeid av lik verdi ratifisert av det norske Stortinget. Allikevel fortsatte lønnsforskjellene mellom menn og kvinner å være store. Denne artikkelen undersøker hva konvensjonen betydde for LO og LOs kvinner og spør hvorfor ikke virkningen av den ble større.

Likelønnsprinsippet er blitt formulert, fastsatt og framlagt utallige ganger. Men gjennomføringen av prinsippet er en helt annen sak. Den har møtt nesten like stor motstand som prinsippet har fått tilslutning. (Lie 1959:24)

Slik advarte Bergliot Lie, økonom i Arbeidstilsynet og tidligere økonomisk sekretær i Kjemisk forbund, i 1959 mot overdreven optimisme da likelønnskonvensjonen skulle settes ut i livet. Utviklingen forut for ratifiseringen i Stortinget og hva som skjedde da konvensjonen skulle virkeliggjøres, er temaet for denne artikkelen. Hovedaktørene er det offisielle LO, «LO-i-prinsipp» (Hirdmann 1998:14) på den ene siden, LOs skiftende kvinneopposi-

sukk fra 1959 også ha kommet i dag? Fortsatt, i 2010, diskuteres det hvorfor prinsippet om likelønn er så vanskelig å få gjennomført, hvordan det kan innpasses i LOs forhandlings-system og hvorfor arbeid med mennesker skal lønnes dårligere enn arbeid med maskiner. Noen mener det ikke er mulig å komme lenger gjennom lønnspolitikken, og at løsningene må ligge i en bedre tilrettelegging av arbeidsdelingen i familien, eller rett og slett ved å få kvinner til å slutte med å velge feil utdanning og yrke.

Hvorfor har dette så høyt verdsatte prinsippet vist seg så vanskelig å gjennomføre? En analyse av en viktig periode i likelønns historien kan naturligvis ikke gi noe endelig svar, men kan peke på noen momenter til etter-

Hva var LO og kvinnes syn på lønnsforskjellene, hva slags strategier tok de i bruk og hva slags grenser, ytre og indre, støtte de mot?

sjon på den andre. Jeg undersøker hvordan spørsmålet om likelønn ble forstått og behandlet av LOs ledelse og av kvinnene selv. Hva var kvinnes syn på lønnsforskjellene, hva slags strategier tok de i bruk, og hva slags grenser, ytre og indre, støtte de mot? Spørsmålet vil bli behandlet i sin norske sammenheng, men med vekt på impulser utenfra og med et sideblikk til den skandinaviske, og særlig den svenske utviklingen.¹

Hovedtyngden i artikkelen vil ligge på tida mellom 1935 og 1970 – fra en offensiv kvinneopposisjon i LO gikk aktivt ut mot de spesielle kvinnetariffene, til Landsorganisasjonens og Arbeidsgiverforeningens likelønnsavtale var satt ut i livet og oppsummert.² Men linjer vil også bli trukket bakover og ikke minst framover i tid. For kunne ikke Bergliot Lies hjerte-

tanke. I utgangspunktet må det understrekes at likelønn har vært et svært tvetydig begrep med skiftende betydninger i ulike historiske sammenhenger (Kessler-Harris 1990). Her er det disse skiftende betydningene i LO og for LOs kvinner, som er tema.

Mellom marked, klasse og kjønn

Fagorganisasjoner som LO er blitt sett i spennet mellom samfunn, marked og klasse (Hyman 2001:3 ff). LOs samfunnsforståelse var del av arbeiderbevegelsens, som også var en forståelse av kjønn. Perioden som utgjør tyngdepunktet for denne artikkelen, faller sammen med høydepunktet for den mannlige forsørgerfamilien: mannen på arbeidsmarkedet med ansvar for å forsørge kone og barn;

kvinnen med ansvar for det ubetalte arbeidet knyttet til reproduksjon (Janssens 1997:3). Nyere forskning bekrefter at dette var et kraftfullt ideal i vestlige samfunn, men understreker samtidig at empiriske undersøkelser viser ulike og skiftende mønstre (Janssens 1997:3, 9). I skandinavisk sammenheng framholdes ofte at den mannlige forsørgerfamilien både sto sterkere og varte lenger i Norge enn i Sverige og Danmark (Lewis 1993; Åmark 2006). Hvor grunnleggende forskjellene mellom Norge og Sverige var, er allikevel omstridt. I perioden denne artikkelen tar for seg, var den mannlige forsørgerfamilien normgivende i begge land (Hagemann 2009). I et likelønns-perspektiv kan LO best forstås i spennet mellom marked, klasse og kjønn.

Markedsrelasjonen er naturligvis grunnleggende i LOs virkemåte. LO er en kollektiv organisasjon for individuelle selgere av arbeidskraft. Men ikke alle LOs medlemmer har samme styrke på arbeidsmarkedet. Sterke grupper med markedsrett og ønsker om frihet til å utnytte den på den ene siden, svake grupper med behov for en sentralt styrt utjevning på den andre, har vært en stadig kilde til spenninger i LOs lønnspolitikk (Bjørnhaug og Halvorsen 2009). Generelt vil en organisasjon som LO ha en tendens til å reproducere de sosiale ordningene på arbeidsmarkedet, slik de er institusjonalisert gjennom kollektivavtalene (Åmark 2005:259). En økonomi basert på den mannlige forsørgerfamilien ville gi kvinner generelt en svak stilling på arbeidsmarkedet. Det var ikke noe tema i LO, men ble det hos LOs opposisjonelle kvinner, og dermed en viktig drivkraft for å sikre kvinnene økt innflytelse i organisasjonen. De møtte en mur: «I Landsorganisasjonen blir alle behandlet likt» var det gjennomgående svaret på kvinnes forslag om egen fastlønnet tillitsmann eller eget sekretariat.³ LOs likebehandling dekket dermed over en mer grunnleggende ulikebehandling som, når den

ikke ble anerkjent, innebar et «demokratisk underskudd» i LO som organisasjon. Aksepten av lønns-gapet mellom kvinner og menn kan ses som et kraftfullt uttrykk for det (Ledwith and Colgan 2002:7).

LO var også en klasseorganisasjon, selv om klassebegrepet var flytende i tråd med endrete sosiale og politiske konjunkturer: Fra arbeiderklasse til arbeidende folk og lønnstakere (Bjørnhaug og Halvorsen 2009; Messel 2000). I bunnen lå allikevel den mannlige industriarbeideren som norm (Ledwith og Colgan 2002:5). Også mannlige industriarbeidere var en sammensatt og hierarkisk gruppe (Hyman 2001:31). Noen var mer arbeidere enn andre; de representerte den ideelle arbeiderklassen, og neppe noen mer enn den mannlige, faglærte, urbane jernarbeideren (Bjørnhaug 2002:17–18). I forhold til ham falt kvinnene gjennom på mange plan: Yrkesmessig etter som kvinnelige arbeidere stort sett var ufaglærte og i lite prestigefylte industrier, i service-sektoren, som funksjonærer eller i den raskt voksende velferdssektoren; fysisk ettersom de manglet de attributtene som kroppsliggjorde den ideelle arbeiderklassen; sosialt ettersom kvinnes posisjon i den mannlige forsørgerøkonomien primært var som fundament for arbeiderfamilien. Som det var de riktignok del av arbeiderklassen, men i dens periferi. Samtidig var LOs kvinner også del av det fellesskapet og den tilhørigheten LO som klasseorganisasjon utgjorde. I det lå både sterke mentale føringer og krav om lojalitet.

Så hva var det kravet om likelønn dreide seg om? For å understreke kravets skiftende karakter må linjene trekkes tilbake i tid.

Likelønn som forsvar for menn

Alice Kessler-Harris har understreket hvor viktig vaner og tradisjon har vært i fastsetting av lønn. Tidlig på 1900-tallet ble kvinnelønna

langt på vei sett med utgangspunkt i *behov*; familiens behov for tilleggssinntekter og ugifte kvinners behov for forsørgelse. Kvinners behov var uansett regnet som mindre enn menns (Kessler-Harris 1990:6 ff, 84; Hagemann 1994:209).

Med kapitalismens økende muligheter for spesialisering og oppstyking av arbeidsoperasjoner så flere arbeidsgivere nytten i å ta i bruk billig, kvinnelig arbeidskraft. For mannlige fagarbeidere framsto det som en trussel både mot kontrollen over arbeidet og lønna. Konfliktene det kunne føre til, er i Norge særlig kjent gjennom striden mellom settersker og typografer på slutten av 1800-tallet, der typografene forsvarte seg mot det «lønnspresset» setterskene representerte ved å kreve likelønn. Kravet førte til at setterskene for ei tid forlot fagforeningen (Andersgaard 1977:37). Likelønn som en defensiv strategi for menn var blitt reist på Andre Internasjonale i 1893. Som Christina Carlsson har vist for Sverige, var det likelønnskrav med denne bakgrunnen som dominerte i den tidlige arbeiderbevegelsen der (Carlsson 1986:163, 170). Slik var likelønn i utgangspunktet definitivt ikke noe kvinnekrav, men et krav til forsvar for den mannlige arbeiderklassen og den mannlige forsørgerøkonomien mot potensielt nye marksedsrelasjoner.

Utover på 1900-tallet var etablerte holdninger og verdsettinger i bevegelse: Velstands- og forbrukervekst gikk sammen med understreking av likestilling i politikk og familie; det siste sterkt markert i Norge. Ekteskapsloven fra 1927 slo fast det komplementære, men likestilte ekteskapet. I den gjensidige forsørgelsesplikten loven påla, skulle mannens forsørgelse og kvinnens husarbeid ses som likeverdige (Melby 2005:300). Tallet på gifte kvinner i registrert lønnsarbeid var svært lavt. I ei tid med høy ekteskapsalder og mange ugifte kvinner ville allikevel en betydelig del av dem være ute på arbeidsmarkedet; i under-

kant av en tredel, og svakt synkende mellom 1910 og 1930.⁴ De fleste arbeidet i kvinnedominererte, lavlønnte yrker. Men også der kvinner faktisk utførte samme arbeid som menn, kunne de få lavere lønn. I ei tid med likestilling som anerkjent verdi, var det en åpen forskjellsbehandling det begynte å bli reaksjoner på.

Egne tariffer for kvinner

Prinsippet om «like lønn for like arbeide» var slått fast i den internasjonale fagforeningsbevegelsen i 1936 (Bjørnhaug og Halvorsen 2009:58). Noen forsøkte å følge det opp. Innenfor jern- og metallindustrien hadde nytt maskineri bidratt til at flere kvinner hadde fått arbeid som spesialarbeidere. I 1938 gikk Jern- og Metallarbeiderforbundet til Arbeidsretten med saken til tre kvinnelige spesialarbeidere ved Norsk Gjerde- og Metalldukfabrikk i Oslo. De gjorde samme jobb som mannlige spesialarbeidere og krevde samme lønn. Forbundet tapte, som forventet. Begrunnelsen lå i fortolkningen av tariffavtalens ordlyd, som forutsatte at en spesialarbeider var mann.⁵

Året etter nektet kvinnenenes representant på Standard Telefon og Kabelfabrik i Oslo lenge å underskrive overenskomsten før lønna var «tilnærmeelsesvis» den samme som mennenes. Hun ga først opp etter at formannen i Jern og Metall hadde grepet inn (Olstad 1990:531).

På dette tidspunktet var det vokst fram en kraftig kvinneopposisjon i LO. Dens viktigste motor var ikke kampen mot egne kvinnetariffer. Kampen for gifte kvinners arbeidsrett bidro sterkt til å sette den åpne ulikelønna i relieff.

Arbeidsrett for gifte kvinner?

Under de økonomiske kriseårene på 1920- og første del av 1930-tallet vedtok fagforeninger, forbund og arbeiderpartistyrte kommuner

begrensninger i gifte kvinners rett til arbeid (Lønnå 1977). LOs kongress i 1925 vedtok «å motarbeide, at det i sådanne hjem hvor det ikke er nødvendig for familiens eksistens, at både mann og hustru tar fast arbeid». ⁶ I ei tid da den mannlige forsørgernormen fortsatt dominerte, sa det seg selv hvem som da skulle bli hjemme (Berg 2006).

I Norge støttet til og med Arbeiderpartiets kvinnesekretariat i første omgang opp om innskrenkingspolitikken. Det gjorde de ikke i Sverige, der forslag om innskrenking møtte sterke protester fra en samlet kvinnebevegelse alt fra slutten av 1920-årene (Hagemann 2009:174). I Sverige samarbeidet de sosialdemokratiske kvinnene i større grad med kvinnesaksbevegelsen; i Arbeiderpartiet var det bestemt motstand mot samarbeid med den «borgerlige» kvinnesaksbevegelsen. Dette kan, paradoksalt nok, ses i forhold til Norges tidlige demokratiske gjennombrudd, særlig tydelig i en sammenlikning med Sverige. Mens den politiske likestillingen i Norge i alt vesentlig var gjennomført før arbeiderbevegelsen ble noen kraft, ga den utgangspunkt for samarbeid mellom sosialdemokrati og liberalere i Sverige. Det kan ha bidratt til ulik avveining av forholdet mellom kvinnes individuelle rettigheter og sosial fordelingspolitikk. ⁷

Arbeiderpartikvinnenes syn endret seg i løpet av 1930-tallet. En kraftig opposisjon vokste fram, ikke minst blant fagorganiserte kvinner. På Arbeiderpartiets landskvinnekonferanse i 1936 gikk flertallet for første gang mot innskrenkingspolitikken, etter en lang og hard debatt (Hagemann 2009:173). Både Arbeiderpartiets og LOs ledelse så opposisjonen som var i emning. De så også at økonomien var på vei oppover, og at arbeidsledigheten syntes mindre truende. Ved årsskiftet 1936/37 vedtok både LOs representantskap og Arbeiderpartiets landsstyre at innskrenkingspolitikken ikke lenger var nødvendig.

I 1939 ble gifte kvinners arbeidsrett lovfestet i Sverige. I Danmark hadde det ikke vært noen innskrenkingspolitikk (Berg 2006:13). I Norge ble det aldri tatt noe virkelig oppgjør med den politikken som var blitt ført. Til LOs kongress i 1938 forelå flere forslag om fortsatt å begrense gifte kvinners arbeidsrett. Når de ikke ble vedtatt, skyldtes det den sterke motstanden som var blitt reist, men også at en fortsatte at kvinnene selv, om nødvendig, ville vise seg «solidariske» ved å søke permisjon (Bjørnhaug mfl. 2000:54).

Imidlertid hadde en ny arbeidervernlov fra 1937 gitt vern mot oppsigelser basert på «utenforliggende hensyn» (Berg 2006:35). Da Karin Johansen, ekspeditrise i Oslo Samvirke-lag, ble sagt opp fordi hun giftet seg, tok hun og Handel- og Kontorfunksjonærenes forbund saken til retten. Den endte i Høyesterett, der Karin Johansen fikk medhold. Dommen ble begrunnet med synkende arbeidsledighet og den nye arbeidervernloven. Noen mer prinsipiell begrunnelse ble heller ikke gitt her (Berg 2006:35, 27). Slik bidro endrete markedsforhold og en generell reformpolitikk fra den nye arbeiderpartiregjeringa til å få en slutt på innskrenkingspolitikken. Den mannlige forsørgøkonomien sto like fast, og kvinnes plass i arbeiderklassen var fortsatt grunnleggende tuftet på deres ansvar for familien. Men en del av LOs kvinner var i ferd med å se det annerledes.

En arbeiderfeministisk opposisjon

Innskrenkingspolitikken hadde styrket og radikalisert den kvinneopposisjonen som alt fantes i LO og Arbeiderpartiet (Hagemann 1990:118 ff). Sentrale kvinneaktivister som Johanne Reutz og Aase Lionæs trakk begge paralleller til utviklingen i Italia og Tyskland (Reutz 1937:3; Linder 1997:32). «Retten til arbeid har aldri vært nektet kvinnen,» skrev

(Foto: i Stockphoto)

Johanne Reutz, LOs fremste kvinneaktivist i 1937, «det som alltid har været så vanskelig å innrømme henne, er retten til selv å nyte fruktene av sitt arbeid.» Endringer i markedsforholdene hadde selv bidratt til å bringe kvinner ut i industrien. Spørsmålet ble da «*hvorvidt kvinner som ifølge den moderne arbeidsdeling har sitt arbeid utenfor husarbeidet skal få lov å gifte sig*» (Reutz 1937:3, 7). På en helt annen måte enn tidligere ble det nå understreket at kvinnene i fagbevegelsen hadde egne rettigheter, krav og interesser. Dermed kom også de egne kvinnetariffene i et grelt lys. Neimi

Lagerstrøm i LOs medlemsblad lot seg ikke lenger avskrekke av den rådende forståelsen av «kvinnesak» som borgerlig politikk:

La oss ikke holdes tilbake av det skremmende ord kvinnesak. La ordet kvinnelønn gå ut av overenskomstene: da først kan vi erkjenne at våre tariffier ikke gir grunn til kvinnesaksarbeide.⁸

For LOs kvinneaktivister understreket innskrenkingspolitikken behovet for sterkere innflytelse over organisasjonens politikk. Men

kravet om eget kvinneutvalg ble fortsatt avvist av arbeiderbevegelsens fremste maktorgan, Samarbeidskomiteen mellom LO og Arbeiderpartiet (Bjørnhaug og Halvorsen 2009:39). LOs ledelse så nok behovet for spesielle tiltak for å bringe kvinnene nærmere fagorganisasjonen. Men egen organisering var ikke veien å gå. Det viktige var å få kvinnene «inn under fagorganisasjonens åndelige og solidariserende innflytelse». ⁹

Spørsmålet var oppe også på nordisk plan. Hele den skandinaviske kvinnebevegelsen var radikalisert (Hagemann 2009:174). Gjennom studiekurs var kvinneaktivister i de nordiske fagorganisasjonene blitt sveiset sammen. I 1937 tok de til orde for en egen komité med representanter fra faglige og politiske kvinneorganisasjoner. Forslaget ble behandlet i en samarbeidskomité for nordiske sosialdemokratiske parti- og fagorganisasjonsledere – utelukkende menn. Stemningen var udelte negativ. Slik en representant fra det danske sosialdemokratiske partiet så det, kunne egne konferanser for kvinner være farlige: De kunne «vedta resolusjoner og slå inn på egne politiske linjer». Kvinnesamvær burde begrenses til kurs. ¹⁰

«Arbeiderfeminisme» er den amerikanske forskeren Dorothy Sue Cobbles karakteristikk av den kvinnelige opposisjonen som vokste fram innenfor amerikansk fagbevegelse i årene etter andre verdenskrig. Kvinnene markerte seg som feminister ved å erkjenne at de faktisk var diskriminert. De søkte ikke, som den rene feministbevegelsen, å rette seg mot all forskjellsbehandling basert på kjønn, men konsentrerte seg om den virkelig skadelige og «urettferdige» (Cobble 2004:29–30).

En slik bevisst, men samtidig praktisk tilnærming til diskriminering av kvinner, både i arbeidslivet og fagorganisasjonen, karakteriserer godt kvinneopposisjonen i LO i siste del av 1930-tallet. En ny vektlegging av kvinners

individuelle rettigheter var vokst fram gjennom striden mot utestegningen av gifte kvinner. Men også de måtte avveies i forhold til andre viktige spørsmål. Kvinneopposisjonens frontfigurer, Neimi Lagerstrøm, Johanne Reutz og Lucie Andresen, var allikevel tydelige i sin tale. Som de amerikanske arbeiderfeministene gjorde det, protesterte de mot at kvinnelige arbeideres dyktighet, produktivitet og ansvar ble undervurdert (Cobble 2004:31). De protesterte mot påstanden om at oppdelingen i manns- og kvinnearbeid ensidig kunne knyttes til fysisk styrke, og gikk også til felts mot argumentet om kvinnes manglende interesse i arbeidet. Var det så rart når det var kjedelig, uten utviklingsmuligheter og dårlig betalt? De understreket at kvinnes dobbeltarbeid tæret på krefter og helse. Dessuten virket det ubetalte husarbeidet tilbake på verdsettingen av kvinnes lønnsarbeid. Det gamle synet på manns- og kvinnearbeid måtte bort og både menn og kvinner ses som familieforsørgere med økonomisk ansvar (Bjørnhaug og Halvorsen 2009:58). Målet for kvinneopposisjonen var en annen arbeiderbevegelse, en som inkorporerte kvinnes behov og interesser, slik det også er oppsummert for de amerikanske arbeiderfeministene (Cobble 2004:25). Deres identitet var både knyttet til kjønn og klasse og hadde en gjennomtenkt relasjon til markedet. «Veien til løsning av spørsmålet om kvinnearbeid ligger bl.a. i gjennomførelse av prinsippet: like lønn for likt arbeid,» skrev Johanne Reutz. Problemet var at mange kvinner fryktet det, og at menn så lett bare tenkte på «den øieblikkelige fordel» (Reutz 1937:17).

Flere av kvinneopposisjonens ledere, som Lucie Andresen og Neimi Lagerstrøm, hadde sin bakgrunn som arbeidere og tillitsvalgte i den kvinne-dominerte industrien.

Johanne Reutz var utdannet økonom og ledet LOs statistiske kontor. Hun markerte seg

med egne synspunkter både på kontorets virksomhet og på LOs lønnspolitikk generelt. I LOs og Arbeiderpartiets ledelser ble hun i økende grad oppfattet som uforutsigbar og illojal (Bjørnhaug og Halvorsen 2009:41).

Kvinneopposisjonens krav om en egen kvinnenemnd ble lenge avvist (Hagemann 1990:118 ff). Først høsten 1940 ble den opprettet. Opprettelsen hadde sin bakgrunn i den spesielle og vanskelige situasjonen denne høsten, men også i et raskt initiativ fra kvinneopposisjonens frontfigurer (Bjørnhaug og Halvorsen 2009:42–43). For en gangs skyld var etableringen av den norske organiseringen, sammen med den finske, inspirasjon for den svenske. Svensk LOs Kvinnoråd ble vedtatt på kongressen i 1946 (Waldemarsson 1998:13). Da hadde alt Kvinnenemnda i Norge begynt arbeidet. Men Johanne Reutz var ute¹¹ og 1930-tallets arbeiderfeminisme tonet ned. Nemnda arbeidet lojalt og forsiktig for å fremme de fagorganiserte kvinnes interesser. Men bevisstheten om at LOs kvinner hadde egne interesser, ikke minst når det gjaldt lønn, var slett ikke forsvunnet. Og i den første etterkrigstida kunne det se ut til at kvinnene nå hadde utviklingen på sin side.

Etterkrigsoptimismen som bleknet

En av krigens mange følger var at gamle autoritets- og fellesskapsbånd var brutt ned. Når det nye samfunnet nå skulle bygges opp, var det mange som så framover med store forventninger (Dahl 1972). Det gjaldt også kvinnene. Krigserfaringene syntes å ha satt individuell frihet og demokratiske rettigheter høyt på dagsordenen. Både i Danmark og Norge, men ikke i Sverige, ønsket arbeiderbevegelsen en grunnlovsfesting av «retten til arbeid» (Hagemann 2009:183). Så viste det seg at den fryktede etterkrigskrise ikke kom. Snart ble det tydelig at problemet framover ville bli mangel

på arbeidskraft. Da måtte også spørsmålet om likelønn komme i et nytt lys, mente LOs aktive kvinner (Nyberg 1951:3).

Den første etterkrigskonferansen til Den Internasjonale Arbeidsorganisasjonen (ILO) vektla sterkt kvinnes rettigheter i den krevende overgangen mellom krig og fred: like arbeidsmuligheter, lik lønn for menn og kvinner og en kraftig heving av lønningene i typiske kvinneyrker.¹² I Norge var kvinneorganisasjonene styrket og for en kort periode preget av krigstidas samarbeidsånd. Likelønn og økt innflytelse var blant programpostene til Norske Kvinneorganisasjoners Samarbeidsnemnd (Lønnå 1996:150 ff). Stemningen preget også sekretariatets forslag til Landsorganisasjonens første etterkrigskongress i 1946:

Det sømmer seg ikke for en kulturnasjon å opprettholde det forhold at kvinner skal utføre det samme arbeid som menn for en lønn som ofte utgjør halvparten av det som menn betales med.

«Det høres i dag ut til at vi kanskje har håp om å få løst den sak,» uttalte Anna Anthoni, mangeårig faglig kvinneaktivist på kongressen.¹³ Kvinnesekretariatet så det allikevel nødvendig å skubbe på. Da Kommunistpartiets kvinneutvalg hadde tatt til orde for å få nedsatt en komité for likelønn, tok kvinnesekretariatet det videre til LOs ledelse: Hadde ikke LOs kvinner krav på at saken nå ble utredet «så det ikke blir andre organisasjoner enn vår som tar den opp først og kanskje løser den». Svaret var neppe oppmuntrende. Tariffkravene var overlatt forbundene. Og i LOs ledelse så en det som «meget vanskelig» å forplikte arbeidsgiverne i privat virksomhet med henblikk på likelønn. Dermed var det heller ikke grunnlag for noen henvendelse til myndighetene.¹⁴

Regjeringa hadde på sin side latt sosialøkonomen Jørgen Vogt utrede spørsmålet.

Han konkluderte med at lik lønn for likt arbeid bare ville løse en liten del av problemet fordi menn og kvinner så sjelden utførte samme arbeid. Virkelig likelønn forutsatte at kvinner i langt større grad kom inn på menns arbeidsområder, men også at lønningene i typiske kvinneyrker ble hevet kraftig. Det ville igjen skape problemer i forhold til forsørgerøkonomien fordi få kvinner var regnet som forsørger.¹⁵ I 1948 vedtok representantene på Den nordiske kvinnelige faglige studieuka å oppfordre forbundene til å kreve høyere lønnstillegg for kvinner enn for menn (Waldemarson 1998:216). Til LOs kongress i 1949 krevde LOs kvinnekomité lik lønn for likt arbeid og lønnsheving for lavlønnte generelt. Kongressen nøyde seg med å kreve likelønn «der det var fornuftig og mulig». Hva som lå i det, ble ikke definert. Likelønn var nå blitt et av flere spørsmål knyttet til lønnsdifferensiering.¹⁶ Etter den første etterkrigstidas idealistiske visjoner dominerte marked og klasse lønnspolitikken som før.

Stillstand på 1950-tallet

De første årene etter 1945 var økonomien stramt regulert. Det ble ført en lavlønnspolitik som også bidro til å minske lønnsgapet mellom menn og kvinner.¹⁷ Men alt tidlig på 1950-tallet gikk den strenge reguleringspolitikken over i en blandingsøkonomi, der markedet spilte en større rolle. Det betydde samtidig at lønnspolitikken ga større spillerom for lønnsglidning.¹⁸ Det var i all hovedsak sterke mannlige arbeidergrupper som kunne benytte seg av dette. Uten spesielle tiltak ville lønnsutjevningen som hadde funnet sted, lett stoppe opp.

Men dermed ble også de motstridende interessene innenfor Landsorganisasjonen knyttet til ulike gruppers markedsrett aktivisert. Her ville lønnsforskjeller basert på kjønn

lett drukne. Forslag om å kreve større lønnstillegg til kvinner enn til menn ble reist, men neppe seriøst vurdert i LOs ledelse. Forsøk på å forplikte forbundene når de utformet sine krav, ble forsøkt på LOs kongresser i 1953 og 1957, men uten å nå fram. Likelønsspørsmålene ble ikke tatt opp separat, men sammen med en rekke andre spørsmål knyttet til lønnsdifferensiering som de også lett kunne komme i motsetning til.¹⁹

Noen prøvde seg med lokale initiativ. Lengst gikk Tobakkarbeiderforbundet, der kvinner i flere år fikk høyere lønnstillegg enn menn. Politikken ble fulgt gjennom skiftende ledelser og tilskrevet en «uvanlig sterk innstilling blant de kvinnelige medlemmene».²⁰ Men Tobakkarbeiderforbundet var unntaket som bekreftet regelen. Premissene var ellers at kvinnes lønnskrav ikke måtte gå utover menn.

I faglig sammenheng var både menn og kvinner individer. Konrad Nordahl ble rasende da statsminister Gerhardsen i 1951 foreslo lønnskompensasjon etter forsørgelsesbyrde. En slik innblanding i LOs prinsipper for lønnsfastsettelse ville han ha seg frabedt; Landsorganisasjonen var et kollektiv basert på individuelle selgere av arbeidskraft. I denne sammenhengen ble det sterkt understreket at mange menn var ungarer (Bergh 1987:150 ff; Fagerheim 2006). Slik Nordahl så det, måtte støtte til barnefamiliene tas over «samfunnsapparatet», ikke over «lønnsapparatet».²¹ Men i «samfunnsapparatet» var kvinnes individuelle interesser fortsatt underordnet familiens (Hirdmann 1998:153).

Den første etterkrigstidas radikalisme ble raskt avløst av den kalde krigen. Fra USA, som Norge nå var sterkt påvirket av, kom signaler som understreket kvinnes plass i familien, både som ideologisk anker og som nav for brukervekst. Antifeminisme og husmorideologi kan ses som bestanddeler av den kalde

krigens atmosfære (Hagemann 2004:284). Med sin sterke innretning på vekst i produksjon og produktivitet var 1950-tallet uansett ikke noen reformperiode. Men samtidig levde fortsatt rettferds- og likestillingsidealene fra den første etterkrigstida. I internasjonale fora, der de ikke støtte mot så mange etablerte interesser, kunne de løftes opp. Kunne det gi en ny giv for likelønnsbestrebelsene også i Norge?

ILOs likelønnskonvensjon – en ny giv?

I 1951 vedtok Den internasjonale arbeidsorganisasjon (ILO) med to tredels flertall konvensjon nr. 100 om lik lønn for arbeid av lik verdi. LOs leder, Konrad Nordahl, var den eneste norske representanten som gikk inn for konvensjonen. Han var skuffet over at også de skandinaviske sosialdemokratiske representantene foretrakk en svakere anbefaling, en rekommendasjon. Nordahl brukte sine kontakter til å få den norske regjeringas utsendinger til å avstå fra å stemme, så det allikevel ble det nødvendige flertall for konvensjon (Nordahl 1973:42 ff).

Men ILO hadde ingen overnasjonal myndighet. Konvensjonen måtte ratifiseres for å få gyldighet. En likelønnskomité var blitt nedsatt alt i 1949, men først i 1959 ratifiserte Stortinget avtalen. Det var allikevel som første land i Norden. I Sverige var det prinsippet om at partene på arbeidsmarkedet fritt skulle forhandle uten statlig inngripen, som hindret ratifikasjon. Svensk LOs Kvinnoråd sluttet lojalt opp om dette synet, men både rådet og LO møtte økende kritikk. I 1962 ga LO opp motstanden mot ratifikasjon, og konvensjonen ble ratifisert. (Waldemarson 1998:110 ff). I norsk LO var det tradisjonelt en langt større aksept for statlig inngripen.

Konrad Nordahls engasjement i saken er allikevel interessant. I en innledning på den

nordiske studieuka i 1955 uttrykte han som sin «personlige» mening at «lik lønn for likt arbeid skal kunne løses.» Han synes også å ha vært i ganske tett kontakt med Kvinnenemnda om saken, og både nemnda og Nordahl samarbeidet med Aase Lionæs, leder for Arbeiderpartiets kvinnesekretariat og forkjemper for en sterkere og mer selvstendig kvinnebevegelse. Da Aase Lionæs, som stortingsrepresentant, i 1956 stilte et begrunnet spørsmål om hvorfor likelønnskonvensjonen ikke var ratifisert, var både Nordahl og Kvinnenemnda involvert.²²

Nordahls engasjement må ses i sammenheng med vektleggingen av individuelle rettigheter i årene etter krigen, noe sikkert oppholdet hans i London mesteparten av krigstida også hadde bidratt til. Det var de formelle rettighetene og det konstitusjonelle demokratiet som var Nordahls sak; det innebar ingen aksept av kvinnes spesielle interesser eller problemer. En tilslutning til et prinsipp om lik lønn for likt arbeid betydde heller ikke noe oppgjør med den mannlige forsørgermodellen. Egne kvinnetariffer kunne fortsatt ses som en åpning for lønnspress, og dermed noe som undergravde den mannlige forsørgerrollen (Kessler-Harris 1990:88). Prinsippet om lik lønn for likt arbeid understreket kvinnes individuelle rettigheter, men var samtidig fullt forenlig med oppfatningen om at kjønn hadde betydning for arbeidsinnsatsen (Kessler-Harris 2001:237).

I lønnspolitikken var det heller ikke mye som tydet på store endringer. En viss tilnærming mellom menns og kvinners lønninger kom som følge av at tariff tilleggene ble gitt som like tillegg, og dermed prosentvis mest til de lavtlønte. Men ved oppgjøret i 1958, som gikk til lønnsnemnd, ble tillegget gitt i prosent. Slik ville etablerte lønns skiller bli ytterligere forsterket, og LOs kvinnesnemnd protesterte kraftig. Oppgjøret innebar at grupper som tidligere hadde hatt likelønn, nå kunne få ulike,

kjønnsbaserte tillegg. Det rammet blant annet en del kokker og servitører. Hotell- og Restaurantarbeiderforbundet reiste arbeidsrettssak, men tapte. «Dommen viser at vi ikke engang står på stedet hvil i likelønsspørsmålet. Vi er gått tilbake,» oppsummerte Kvinnenemndas leder, Ragna Karlsen.²³

Ratifiseringen av likelønnskonvensjonen i 1959 markerte allikevel at en prosess var i gang. Samme år fikk norske kvinner for første gang på 30 år rett til egen likning (Blom 2005:367). Ratifiseringen forpliktet; egne kvinnetariffer måtte ut av overenskomstene. Men hvordan skulle det skje, og hva skulle komme i stedet? Likelønnsbegrepets tvetydighet og de mange ulike interessene det kunne skjule, viste seg klart da likelønnskonvensjonen skulle settes ut i livet.

«Minusfaktorene» ved kvinnes arbeidskraft

ILO hadde ikke gitt noen entydig definisjon på hva arbeid av lik verdi skulle bety. Det var utarbeidet tre ulike forståelser som partene kunne velge mellom: Én var knyttet til relativ arbeidshytelse, én til arbeidskraftens produksjonskostnader, mens den siste tok utgangspunkt i arbeidets innhold: lik lønn for likt arbeidsinnhold (Hirdmann 1998:40). Begge de to første åpnet for fortsatt kjønnsbaserte lønnsforskjeller, også når samme arbeidsoperasjoner ble utført.

Forestillingen om at menns og kvinners fysiske konstitusjon tilsa at deres arbeidshytelse ikke kunne være likeverdig, var fortsatt høyst levende – også innenfor arbeiderbevegelsen. Riktignok var det anerkjent at også kvinnene hadde sin styrke. Spesielt gjaldt det i «monotont Arbejde, der kræver stor Taalmodighed», som formannen i den danske fagorganisasjonen, Eiler Jensen, uttrykte det på en nordisk faglig kvinnesamling i 1946, og han

fortsatte: «men ved det meste manuelle Arbejde er Manden mer prestationsfæhig». Lik lønn for likt arbeid ville dermed bety at kvinnes gjennomsnittlige lønn skulle være to tredeler, tre firedeler eller fire femdelers av mannens.²⁴ I svensk LO markerte en at en ikke var helt fremmed for tankegangen, ved å bruke begrepet «lik lønn for lik prestasjon» (Waldemarson 1998:77). I norsk LO sa en mindre, men tenkte nok mye av det samme. I ei tid med sterk produksjonsvekst og økende bruk av akkordarbeid i industrien, kunne det ses som en god garanti for at ikke eventuelle lønnsøkninger for kvinnelige arbeidere skulle gå utover lønningene til menn.²⁵

Da likelønnskonvensjonen ble ratifisert, var det ikke kvinnes fysiske begrensninger, men deres usikre og kortvarige stilling på arbeidsmarkedet som ble vektlagt. For Norsk Arbeidsgiverforening var det arbeidskraftens produksjonskostnader som måtte legges til grunn. Når foreningen stadig henviste til «minusfaktorene» ved kvinnes arbeidskraft, var det kvinnes kortere arbeidserfaring, lavere stabilitet og særlig deres høyere fravær det ble henvist til. Arbeidsgiverforeningen var klar over at kvinnes «skoft» eller «uberettigete fravær» skyldtes ansvaret for hjem og familie. Men det var uten betydning for vurderingen av den kvinnelige arbeidskraftens verdi. Slik Arbeidsgiverforeningen så det, måtte disse «minusfaktorene» gi seg utslag i gjennomsnittslønna, uavhengig av den enkeltes dyktighet og erfaring. Foreningen ville altså ha fortsatt kvinnelønn (Bjørnhaug og Halvorsen 2009:304).

Arbeidsgiverforeningens representanter fikk ikke gjennomslag for sitt syn da likelønnskomiteen diskuterte hvordan likelønnskonvensjonen skulle settes ut i livet. Beskrivelsen av «minusfaktorene» ved den kvinnelige arbeidskraften var det imidlertid ikke stor uenighet om. Flertallet i komiteen så det som

naturlig at slike faktorer ga seg utslag på individnivå, men så det som urettferdig å knytte dem til kvinner generelt (Lønnå 1996:172). Også LOs aktive kvinner erkjente at dette var et problem. Men de understreket sammenhengen med kvinnes ansvar for hjem og familie og at problemene måtte løses med samfunnsmessige tiltak, som endrete åpningstider i butikker og kontorer – et vanskelig og kontroversielt punkt også blant kvinnene i fagbevegelsen – og utbygging av daghjem.²⁶

Likelønnskomiteen la vekt på at konvensjonen ikke skulle bety noen inngripen i partenes forhandlinger eller prinsipper for lønnsdannelse. Det offentlige var sterkere forpliktet, men der var likelønn langt på vei gjennomført. Det gjaldt også i stor utstrekning for fagarbeidere (Lønnå 1996:171). Men for de øvrige tariffene måtte det bli en omfattende omkalfatring når de særegne kvinnetariffene skulle bort. Ikke uten grunn så LOs kvinner med forventning fram mot den prosessen som nå skulle foregå.

Arbeidsvurderinger – et verktøy for likelønn?

ILOs likelønnskonvensjon hadde anbefalt gjennomføring av objektiv arbeidsvurdering dersom det kunne bidra til å fremme like-lønnsprinsippet. Landsorganisasjonens og Arbeidsgiverforeningens rammeavtale om likelønn ble inngått i 1961. Her ble det slått fast at lønningene ikke lenger skulle fastsettes etter kjønn, men etter arbeidets karakter. Først måtte da verdien av ulike arbeidsoppgaver sammenliknes og vurderes. Deretter, i samband med tariffoppgjøret i 1963, skulle dette tilpasses lønsmessig gjennom opptrappings-tillegg. Videre opptrapping skulle skje gradvis og uten å hindre produktivitetsutviklingen, men ved tariffoppgjøret i 1967 skulle menns og kvinners lønninger innenfor samme gruppe være like (Olsen 1979:48).

Måten ulike arbeidsoppgaver ble gruppert på, ville dermed være avgjørende. Kort tid før rammeavtalen om likelønn hadde LO og NAF inngått en avtale om arbeidsvurderinger. Arbeidsvurderinger var alt i flere år sett som et nyttig redskap for å utvikle nye lønssystemer. Det var jobbene, og ikke arbeiderne som utførte dem, som skulle vurderes og rangeres. Vanlige kriterier for vurdering var dyktighet eller kunnskaper, ansvar, anstrengelse og arbeidsforhold. Selv om det i Norge først var Arbeidsgiverforeningen som for alvor tok spørsmålet opp, var det mye i den nye metoden som kunne appellere også til LO. Siden systemet var «objektivt», ville det kunne gi en «rettferdig» plassering av ulike jobber i forhold til hverandre, understreket lederen for LOs rasjonaliseringskontor.²⁷

LOs aktive kvinner hadde tidlig sett arbeidsvurderinger som et mulig verktøy for likelønn.²⁸ Nå var tida kommet til å prøve det ut i praksis. Spørsmålet ble da hvordan dette verktøyet ville bli brukt.

Det var Arbeidsgiverforeningens ledelse svært klar over. Etter at likelønnskonvensjonen var ratifisert, måtte foreningen endre strategi. I likelønnsavtalen med LO fikk den igjen en passus om at også «andre faktorer som er med på å bestemme verdien av arbeidskraften», skulle telle med ved vurderingene. Dermed kunne en allikevel ta hensyn til forhold som at kvinnene hadde større fravær og «kortere industriell levealder», mente NAFs direktør A.P. Østberg.²⁹ Nå gjaldt det bare å sørge for at de lavest betalte gruppene ble tilnærmet rene kvinnegrupper.

LOs kvinnedominerte forbund og Arbeidsgiverforeningens bransjeforbund skulle forhandle direkte om hvordan en skulle gå fram for å verdsette ulike arbeidsoperasjoner. Tidlig i 1962 innkalte NAF bransjeforeningene for å utarbeide «en ensartet plan». Det gjaldt framfor alt å unngå bruken av «objektive» eller sys-

tematiske arbeidsvurderinger, der «minus-faktorene» ved den kvinnelige arbeidskraften ikke ville bli tilstrekkelig vektlagt.³⁰ Da LOs forbund for tekstil-, bekledning- og hermetikk-industrien foreslo slike vurderinger, gikk bransjeforeningene steilt imot. De krevde inndeling basert på «skjønn» etter vanlig oppfatning (Olsen 1979:53).

Saken gikk dermed til hovedorganisasjonene. Der ble det enighet om at objektive arbeidsvurderinger *kunne* brukes, men det var helt opp til de lokale partene. Avtalen var fullt og helt i tråd med Arbeidsgiverforeningens premisser. «[D]ermed var muligheten for å få våre forslag gjennom nær sagt null,» oppsummerte tekstilarbeidernes forhandlere.³¹

Da LOs nestleder, Pærlus Mentsen, orienterte representantskapet om saken, ble spør-

strien ble kvinnelige bokbinderassistenter med tre års læretid plassert i samme tariffkategorie som hjelpearbeidere (Olsen 1979:52 ff.).

Arbeidsgiverforeningen sa seg svært fornøyd med resultatet. Bedriftenes representanter hadde vært «forbausende dyktige til å finne de riktige gruppene å plassere henholdsvis kvinnelige og mannlige arbeidere i», oppsummerte direktør Østberg.³³ LOs kvinner gjorde etter hvert en annen oppsummering.

Likelønnsavtalen oppsummert

I 1963 kom den første tariffoverenskomsten uten kjønnsbetegnelser. «Litt av en milepæl for arbeiderkvinnene i Norge», mente sekretæren i LOs kvinnenemnd, Ragna Karlsen.³⁴ Men snart begynte skuffelsen å bre seg. Opptrap-

«Hele avtalen om likelønn mellom menn og kvinner har etter mitt skjønn spilt total fallitt,» oppsummerte en representant fra Hotell og Restaurant i LOs representantskap i 1967.

målet om arbeidsvurderingenes form ikke spesielt vektlagt. Det viktigste var å få ryddet bort det «ugras» som fortsatt fantes i tariffavtalene, før selve tariffrevisjonen begynte.³² «Ugraset» var de spesielle kvinnetariffene, ikke den virkelige ulikelønna.

Gruppeinndelingen foregikk langt på vei slik Arbeidsgiverforeningen hadde tenkt seg: Kvinnene i de lavest betalte gruppene, mennene i de øverste. Resultatet var dermed at kjønnsbetegnelsene forsvant, mens hierarkiene var de samme. Tungt arbeid med store maskiner ble fortsatt rangert høyere enn kvinnenes fingerferdighet og høye tempo. Heller ikke utdanning var nok. I den grafiske indu-

pingstillegg for lønnsutjevning ble bare gitt der kvinner og menn var i samme lønnsgruppe. Det hadde Arbeidsgiverforeningen sørget for at de sjelden var. Slike tillegg fikk liten betydning utover i grafisk industri. Lavlønnstillegg ble gitt etter gjennomsnitt for kjønn. Dermed fikk mannlige arbeidere i lavlønnfag som tekstil og hermetikk større tillegg enn kvinnene (Olsen 1979:6 ff).

«Hele avtalen om likelønn mellom menn og kvinner har etter mitt skjønn spilt total fallitt,» oppsummerte en representant fra Hotell og Restaurant i LOs representantskap i 1967.³⁵ LOs svake engasjement måtte bli et tema. Gjennomføringen av likelønnsavtalene

var blitt overlatt de kvinnedominerte forbundene. Prinsippene for gruppeinndeling var ikke blitt tatt alvorlig. Lite var også gjort for å få lokale tillitsmenn til å forstå hva det dreide seg om. En tillitskvinne som underviste om saken på LOs skole på Sørmarka, ble forskreket over nivået blant flinke tillitsmenn fra hele landet: «Hva visste de om likelønsspørsmålet? Ingenting. De hadde ikke skjønt noe av det hele ...».³⁶

LO så aldri, som Arbeidsgiverforeningen, måten likelønnsavtalen ble gjennomført på, som avgjørende. Forbundenes kommentarer til forespørsler fra Likelønnsnemnda viste også at mange syntes det var greit å bruke tradisjonelt skjønn (Lie 1959:59). Den åpne kjønnsdiskrimineringen i tariffavtalene hadde i økende grad blitt sett som et brudd på normer om individuelle rettigheter og sosial rettferd. Arbeiderfeministene på slutten av 1930-tallet hadde understreket hvordan det ubetalte husarbeidet ville virke tilbake på verdsettingen av kvinnes arbeidskraft. LO-ledelsens passivitet tydet på at dette fortsatt var akseptert.

Utviklingen i Norge var ikke spesiell. I Sverige forsvant kvinnebetegnelse fra tariffene i 1960. Også der ble lønnsgruppene fastsatt etter skjønnsmessige vurderinger med samme resultat som i Norge. Tilsvarende skjedde i flere vesteuropeiske land. Erfaringene var så dårlige at det danske likelønnsutvalget, nedlagt i 1961, ikke ønsket å gjøre det samme. Det gjorde ikke noe annet heller, og lønnsforskjellene i Danmark forble enda større enn i Norge og Sverige (Waldemarson 1998:112–113; Hirdmann 1998:60 ff; Bjørst 2006).

Fra likelønnskamp til familiepolitikk?

LOs kvinnesnemnd var på mange måter spilt ut over sidelinja. Nemnda var ikke forutsatt å ha innflytelse over lønnspolitikken, og heller ikke å fremme kvinnes innflytelse i fagorganisa-

sjonen. I retningslinjene for nemnda var det slått fast at den skulle være et rådgivende organ uten besluttende myndighet eller rett til å foreta selvstendige økonomiske disposisjoner. Dens fremste oppgaver var rekruttering av kvinner til LO, aktivisering av dem som var der, og kontakten med fagorganiserte menns koner.³⁷

Kvinnenemnda prøvde å være en pådriver i likelønssaken, men dens slagkraft var ikke stor. Både 1950-tallets politiske klima og Kvinnenemndas tradisjonelle lojalitet gjorde det vanskelig å følge opp arbeiderfeminismen fra 1930-tallet. Kvinnenemndas ønsker om representasjon i LOs ledelse ble stadig avvist. Nemnda ble offer for det samme dilemmaet som oppsummert for svensk LOs Kvinnoråd: en kvinnelig særorganisasjon innenfor en hovedorganisasjon hvis grunnleggende budskap var at det ikke eksisterte noen særskilte kvinnespørsmål (Waldemarson 1998:18). Samtidig bidro nemnda til at kvinnes aktive innsats ble knyttet til den, mer enn til LOs øvrige virksomhet. Mange kvinner våget ikke spranget fra tryggheten i kvinneforeningene til den ikke alltid like vennlige mottakelsen i fagforeninger og forbund. LOs kongress i 1969 vedtok enstemmig og uten debatt å legge ned Kvinnenemnda og erstatte den med et råd for familiepolitikk. Først i 1973, da vedtaket skulle settes ut i livet, protesterte Kvinnenemnda i Oslo (Hagemann 1990:123). Også lederen for svensk LOs Kvinnoråd beklaget i ettertid at de hadde latt rådet bli lagt ned (Waldemarson 1998: 260). I ei ny tid var det mulig å se en egen organisasjon som et sterkere redskap for fagorganiserte kvinner.

Kvinnenemndas tilslutning til sin egen nedleggelse kan ses som uttrykk for ren maktesløshet. Men den må også forstås på bakgrunn av det sterke oppgjøret med etterkrigstidas vekstsamfunn som ble synlig på slutten av 1960-tallet. LOs kongress i 1969 målbar en

(Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek)

ny samfunnskritikk og et handlingsprogram som markerte at LO nå skulle ha medlemmenes «totale livssituasjon» som arbeidsfelt (Bjørnhaug og Ågotnes 2000:169). På kongressen ble det gjort klart at «familiepolitiske saker» og LOs engasjement i dem ville øke i tida framover. Spørsmål knyttet til kvinnene «og deres situasjon i arbeidslivet» var nå blitt så viktige at de ikke kunne overlates til spesielle «kvinneaktiviteter». Omleggingen var direkte inspirert av en tilsvarende omlegging i Sverige året før.³⁸

Som Yvonne Hirdmann har oppsummert for Sverige, kan nedleggingen av den egne kvinneorganisasjonen ses som «en blanding av för mycket 'kön' och betydelse»; en erkjennelse av at det området Kvinnorådet hadde dekket, var i ferd med å bli politisk interessant. For Kvinnorådets medlemmer betydde det at deres interesseområder nå hadde fått økt status, både i form og i innhold (Hirdmann 1998:260). Slik opplevde nok også Kvinne-

sekretariatets medlemmer det. Men den norske nedleggingen var ikke på samme måte som den svenske del av en omfattende omlegging av familiepolitikken, der «toinntektsfamilien» ble slått fast som norm og svensk LO ble en drivkraft i daghjemsutbygging (Hirdmann 1998:276, 254).

Omleggingen betydde samtidig at LOs kvinner ikke hadde noe eget organ som kunne føre likelønnsspørsmålet videre. Rundt 1970 var kvinnene, med sine 20 prosent av LOs medlemsstokk, fortsatt sterkt underrepresentert i LOs ledende organer (Bergh 2009:50). Det betydde at de også i liten grad var med både når kravene til tariffoppgjørene skulle utformes, og i selve forhandlingene.³⁹ Men heller ikke LOs sentraliserte og tunge organisasjonsapparat kunne helt stå imot den nye kvinnebevegelsen på 1970-tallet. I 1971 ble Liv Buck fra Handel og Kontor valgt til LOs første kvinnelige sekretær; et valg som verken valgkomiteen eller LOs ledelse sto bak (Bergh

2009:30). Et tverrfaglig kvinneopprør var i ferd med å ta form og var særlig merkbart på LOs kongress i 1981 (Balas mfl. 1982:53–54). Likelønnskampen var langt fra over.

Nye relasjoner, gamle problemstillinger

Da LOs kongress i 1969 la ned kvinneemnda og satte familiepolitikk på programmet, var forholdet mellom marked, klasse og kjønn i ferd med å gå gjennom viktige endringer. Rundt 1970 var norske kvinners yrkesdeltakelse fortsatt lav, også i europeisk perspektiv: 39 prosent, mens danske kvinners yrkesdeltakelse lå på 58 og svenske kvinners på 59 prosent. Også Storbritannia, Tyskland og Frankrike hadde en høyere andel kvinner i registrert lønnet arbeid i 1970. I løpet av 1970- og 1980-tallet steg norske kvinners yrkesdeltakelse raskt. I 1989 var den på 71 prosent, fortsatt noe lavere enn blant svenske og danske kvinner, men godt forbi Storbritannia, Tyskland og Frankrike (Lewis 1993:8). Det var særlig velferdsstatens yrker som brakte nye, store kvinnegrupper ut i arbeidslivet. Veksten befestet samtidig det kjønnsdelte arbeidsmarkedet. Hva kvinnes økte yrkesdeltakelse ville bety for verdsettingen av deres arbeidskraft, var dermed ikke gitt. Men kvinnes tallmessige posisjon i LO ble styrket, i løpet av 1970-tallet fra rundt 22 til rundt 28 prosent av medlemsstokken (Bergh 2009:50).

Den mannlige forsørgerfamilien gikk mot en slutt, selv om det tok tid før det ble fart i daghjemsutbyggingen i Norge (Hagemann 2009:172, 178). Likestilling var i ferd med å bli en stadig mer anerkjent verdi og samtidig et eget politikkområde med egen lovgivning og egne institusjoner (Blom 2005:374). I slike sammenhenger kom LOs nokså virkningsløse likelønnsavtale i et grelt lys. Likelønnspolitikk som lavlønnspolitikk støtte fortsatt mot lønns-

glidningen i mannsdominerte sektorer. En «fortjenesteutviklingsgaranti» fra 1970 ga en viss kompensasjon for dette (Bergh 2009:124). Et viktig gjennombrudd kom i 1972, da lavlønn ikke lenger ble regnet ut for menn og kvinner separat, men som et felles mål for alle arbeidere (Bjørnhaug mfl. 2000:68). Men da Likelønnsrådet, nedsatt samme år, ville ta opp igjen arbeidet med å gjennomføre ILO-konvensjonen om lik lønn for «arbeid av lik verdi», satte LO bremsene på. Organisasjonen måtte riktignok gi seg på kravet om en begrensende konkretisering til «vesentlig likt arbeid». Men LO fikk gjennomslag for at likelønnsbestemmelsene skulle begrenses til arbeidere med samme arbeidsgiver. Å gå utover det ville gripe inn i forhandlingssystemet.⁴⁰

På den andre siden var både LOs klassegrunnlag og organisasjonens forståelse av det i endring. I løpet av 1980-tallet ble det stadig tydeligere at LOs tradisjonelle fundament, de mannlige industriarbeiderne, var i tilbakegang, og at det største rekrutteringspotensialet lå hos kvinnene, og da spesielt hos de nye gruppene i velferdssektoren. I 1989 var nærmere 40 prosent av LOs medlemmer kvinner (Bergh 2009:190). Samtidig var det klart at hovedorganisasjoner utenom LO sto klare til å kjempe om disse medlemmene, og at slike organisasjoner ikke var redde for å stille egne «kvinnekrav» (Messel 2010:278 ff). Det inkluderte kvinner med utdanning. Dermed kunne heller ikke likelønn bare knyttes til lavlønn.

På LOs kongress i 1989 slo organisasjonens nyvalgte nestleder, Esther Kostøl, fast at LOs arbeid med likelønn var kommet svært kort. Forholdet mellom arbeid og lønn måtte endres. LO kunne ikke akseptere «at det er mindre verdig å behandle mennesker enn maskiner» (Messel 2010:295). Likelønn sto nå høyt på LOs agenda. I 1994 ble likelønn et av tre hovedpunkter i LOs plan for likestilling, og ved tariffoppgjøret i 1995 var det sterkt understreket. Så

viste det seg allikevel at den lønnsutjevningen som ble oppnådd gjennom de sentrale forhandlingene, ble mer enn oppveid gjennom lokal lønnsglidning (Bergh 2009:385 ff).

Slik har likelønn forblitt et problematisk felt selv om LO er endret både når det gjelder kjønn og klasse. Tradisjoner veier tungt, både i mentale kart og i institusjonelle strukturer. Men når frontfagmodellen fortsatt er normen, slik at den konkurranseutsatte eksportindustrien også nå legger rammene for tariffoppgjørene, er det grunn til å understreke markedsselasjonenes betydning i LOs lønnspolitikk. Innenfor en slik logikk har arbeid med mennesker fortsatt lavere verdi enn arbeid med maskiner.

Likelønn mellom marked, klasse og kjønn

I sin tidlige fase innebar kravet om likelønn en kamp innad i arbeiderklassen, der mannlige fagarbeidere rettet seg mot ufaglærte kvinner og kapitalistiske produksjonsformer på samme tid. For kvinnene var kampen for ikke å bli utstengt fra arbeidsmarkedet lenge det sentrale, men for arbeiderfeministene på 1930-tallet ble den koplet sammen med motstand mot de mest urettferdige lønnsforskjellene. Arbeiderfeministene mente det måtte være mulig å reise kvinnekrav også innenfor LO som klasseorganisasjon. Samfunnsmessige rettferdsnormer gjorde etter hvert likelønn til en anerkjent verdi. Men hva som lå i det, var uklart og tvetydig. Likelønnskonsvensjonens parole om lik lønn for arbeid av lik verdi ble i realiteten konkretisert til lik lønn for likt arbeid – slik det også ble vedtatt i USA (Kessler-Harris 2001:234). I Norge som i mange andre land ble ulike arbeidsoperasjoner søkt

verdsatt gjennom arbeidsvurderinger. Men med stort rom for tradisjonelt skjønn var det etablerte markedsrelasjoner som ble normgivende, og der hadde kvinnes arbeidskraft en lavere verdi. Samfunnsfaktorene som lå til grunn for det, var ikke relevante for LOs lønnspolitikk. LO anerkjente heller ikke spesielle rettigheter eller krav basert på kjønn. Kvinne-nemnda, som arbeiderfeministene hadde kjempet for, ble tuftet på en slik forståelse og ble ikke noe godt redskap for likelønn. Da LO utvidet sitt politiske engasjement til også å innbefatte familien, syntes derfor det som en mer løfterik vei, også for likelønn.

Impulser utenfra og nye samfunnsmessige verdsettinger var viktige når det gjaldt å sette likelønn på programmet i LO. Men dermed ble begrepet også tvetydig og skiftende, tilpasset ulike politiske konjunkturer. Dynamikken i LOs lønnspolitikk fortsatte å være markedsbasert. Det kan være en grunn til at likelønnsproblematikken fortsatt består, også etter at familien med to inntekter er blitt den vanlige, og på tross av LOs endrete sosiale og kjønns-messige sammensetning.

I prinsippet er LO nå en organisasjon for alle lønnstakere, og likelønn, som likestilling, en allment anerkjent verdi (Messel 2010:36, 332 ff). Markedet produserer allikevel forskjeller både knyttet til klasse, kjønn – og nå også etnisitet – som ikke kan motvirkes hvis de ikke erkjennes. Derfor havner likelønn fortsatt lett i spennet mellom klasse og kjønn, slik ulike tilnærminger mellom LO og organisasjoner med basis i utdanningsgruppene vitner om.

Både arbeiderfeministene på 1930-tallet og likelønnsforkjemperne på 1950- og 1960-tallet så klart at likelønn måtte ses i et videre samfunnsmessig perspektiv. Det synes fortsatt å være nødvendig. ★

Litteratur

- Andersgaard, Ingrid 1977. «Settersker og typografer – splittelse mellom menn og kvinner». I: Ida Blom og Gro Hagemann: *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Balas, Gro, Anne Marie Berg, Brit Førde, Margit Glomm, Erika Jahr (red.) 1982. *Faglig kvinnepolitikk – hvor går LO?* Oslo: Pax.
- Berg, Trine 2006. *Nødvendige hensyn i krisetid? Debatten om gifte kvinner i Oslo kommunes tjeneste med hovedvekt på gifte lærerinner 1928–1937*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Bergh, Trond 1987. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge 5. Storhetstid (1945–1965)*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Bergh, Trond 2009. *Kollektiv fornuft. LOs historie 1969–2009. Bind 3*. Oslo: Pax forlag.
- Bjørnhaug, Inger, Øyvind Bjørnson, Terje Halvorsen og Hans-Jakob Ågotnes (red.) 2000. *I rettferdighetens navn. LO 100 år – historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*. Oslo: Akribe.
- Bjørnhaug, Inger og Hans-Jakob Ågotnes 2000. «'Fra det dunkle opad mot lyset til solsetten': Symbolske markører i LOs språkbruk». I: Inger Bjørnhaug, Øyvind Bjørnson, Terje Halvorsen og Hans-Jakob Ågotnes (red.). *I rettferdighetens navn. LO 100 år – historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*. Oslo: Akribe.
- Bjørnhaug, Inger 2002. «Arbeiderbevegelsen og den praktiske fornuften». I: Håkon With Andersen, Anne Kristine Børresen, Ida Bull, Ingar Kaldal og Ola Svein Stugu: *Historie, kritikk og politikk. Festskrift til Per Maurseth*. Trondheim: Historisk institutt, NTNU.
- Bjørnhaug, Inger og Terje Halvorsen 2009. *Medlemsmakt og samfunnsansvar. LOs historie 1935–1969*. Oslo: Pax forlag.
- Bjørst, Byrial Rasted 2006. «Ligeløn for arbejde af samme værdi. En historie om halve sannheter». *Arbejderhistorie* 2–3.
- Blom, Ida 1998. «Et dobbelt ansvar – kvinner og menn i norsk arbeiderbevegelse 1918–1940». *Arbeiderhistorie*.
- Blom, Ida 2005. «Brudd og kontinuitet. Fra 1950 mot årtusenskiftet». I: Ida Blom og Sølvi Sogner (red.). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Carlsson, Christina 1986. *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*. [Lund]: Arkiv.
- Cobble, Dorothy Sue 2004. «When feminism had class». I: Michael Zweig (red.). *What's class got to do with it?* Ithaca og London: Cornell University Press.
- Dahl, Hans-Fredrik 1972. «Okkupasjon og integrasjon». *Historisk Tidsskrift* 3.
- Fagerheim, Gunn Torill Grue 2006. *Lønn som fortjent. Striden om familielønnsproblemet: Gerhardsen mot Nordahl, offentlig lønnsregulering versus frie forhandlinger*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Hagemann, Gro 1990. «Fagbevegelsen og kvinnene». *Arbeiderhistorie*.
- Hagemann, Gro 1994. *Kjønn og industrialisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagemann Gro 2004. «Norsk nyfeminisme – amerikansk import?» *Nytt Norsk Tidsskrift* 3–4.
- Hagemann, Gro 2007. «Maternalism and Gender Equality: Tracing a Norwegian Model of Welfare». I: Gro Hagemann (red.): *Reciprocity and Redistribution. Work and Welfare Reconsidered*. Pisa: Pisa University Press.
- Hagemann, Gro 2009. «Husarbeid og medborgerskap. Sosialdemokratisk husmørløstid i etterkrigstidens Skandinavia». *Arbeiderhistorie*.
- Hirdmann, Yvonne 1998. *Med klaven tunga. LO och genusordningen*. [Stockholm]: Bokförlaget Atlas.
- Hyman, Richard 2001. *Understanding European Trade Unionism. Between Market, Class & Society*. London: Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications.
- Janssens, Angélique 1997. *The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family?* International Review of Social History 42. Supplement.
- Kessler-Harris, Alice 1990. *A Woman's Wage. Historical Meanings and Social Consequences*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Kessler-Harris, Alice 2001. *In Pursuit of Equity*. Oxford: Oxford University Press.
- Ledwith, Sue og Fiona Colgan 2002. «Tackling gender, diversity and trade union democracy». I: Fiona Colgan og Sue Ledwith 2002: *Gender, Diversity and Trade Unions*. London og New York: Routledge.
- Lewis, Jane (red.) 1993. «Introduction. Women, work, family and social policy in Europe». I: Jane Lewis: *Women and Social Policies in Europe*. Aldershot, Vermont: Edward Elgar.
- Lie, Bergliot 1959. *Likelønn*. Oslo: Landsorganisasjonens kvinneemnd og Arbeidernes opplysningsforbund.
- Linder, Doris H. 1977. *Aase Lionæs: en politisk biografi*. [Oslo]: Det norske arbeiderparti.
- Ljones, Olav 1984. «Kvinner yrkesdeltaking i et langsiktig perspektiv». I: Tor Rødseth og Kristin Dale Titlestad. *Kvinner i arbeid*. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Lønnå, Elisabeth 1977. «LO, DNA og striden om gifte kvinner i arbeidslivet». I: Ida Blom og Gro Hagemann (red.): *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Lønnå, Elisabeth 1996. *Stolthet og kvinnekamp. Norsk Kvinnesaksforenings historie fra 1913*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Melbye, Kari 2005. «Husmortid. 1900–1950». I: Ida Blom og Sølvi Sogner (red.). *Med kjønnspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Messel, Jan 2000. «'Vi er alle lønsmottakere': LO og funksjonærene 1945–1965». I: Inger Bjørnhaug, Øyvind Bjørnson, Terje Halvorsen og Hans-Jakob Ågotnes (red.). *I rettferdighetens navn. LO 100 år – historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*. Oslo: Akribe.
- Messel, Jan 2010. *LO og «de nye gruppene». Konseptualisering av arbeidstakerne 1975–1989*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Nordahl, Konrad 1973. *Gode arbeidsår*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Nordahl, Konrad 1992. *Dagbøker. 1956–1975*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Nyberg, Gullborg 1951. *Lik lønn for kvinne og mann for arbeid av samme verdi*. Oslo: Arbeidernes faglige Landsorganisasjon.
- Olsen, Sissel Tove 1979. *Problemer omkring likelønn i norsk industri*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Olstad, Finn 1990. *Jern og Metall 100 år. Bind 1. 1891–1940*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

Reutz, Johanne 1937. *Kvinneres rett til lønnet arbeid*. Oslo: Arbeidernes Opplysningsforbund.

Waldemarson, Ylva 1998. *Mjukt til formen, hårt til innholdet. LO:s kvinnoråd 1947–1967*. [Stockholm]: Bokförlaget Atlas.

Åmark, Klas 2005. *Hundra år av välfärdsolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå: Boréa.

Åmark, Klas 2006. «Women's labour market participation in the Nordic countries during the twentieth century». I: N.F. Christensen, K. Petersen, N. Edling, P. Haave: *The Nordic Model of Welfare*. København: Museum Tusculanum Press.

Noter

- 1 Norsk LO var i sammenhenger som også er relevante her, ofte sterkt influert av svensk LO. Se Hagemann 2009. Gjennom Hirdmann og Waldemarson, begge fra 1998, er den svenske utviklingen svært godt dekket.
- 2 Artikkelen bygger i stor utstrekning på Bjørnhaug og Halvorsens bind om LOs historie (2009).
- 3 Her: Lars Evensen, LOs nestformann, på DnAs landskvinnekonferanse 1936, prot.: 155–156.
- 4 Kvinnelig yrkesdeltakelse: 1910:33,0; 1920:31,4; 1930:29,9 prosent. Gifte kvinner i lønnsarbeid de samme årene: 4,0, 2,1 og 3,1 prosent. Ljones 1984:85.
- 5 Dommen er referert i Paal Berg: *Dommer og kjennelser av Arbeidsretten 1939 (1940)*: 52 ff.
- 6 LOs kongress 1925, prot: 328 ff. (For enkelthets skyld brukes LO framfor AFL, Arbeidernes faglige landsorganisasjon, som var det offisielle navnet fram til 1957.)
- 7 Se Blom 1998; Hagemann 2007:76 ff. Dette er grundig behandlet i Hagemann: «Kvinne og medborger», upublisert manus.
- 8 Neimi Lagerstrøm i *Meddelelsesbladet* 5/1936:198–199. Neimi Lagerstrøm var en av frontfigurene i den radikale kvinneopposisjonen i LO i siste del av 1930-tallet.
- 9 *Meddelelsesbladet* 5/1936.
- 10 Referat fra Den nordiske samarbeidskomiteen 21.–22.2.1939, Johanne Reutz arkiv, boks 35,04.02, Oppland Fylkeskommunes arkiv.
- 11 Etter krigen beskyldte LOs ledelse Reutz for å ha vært for ivrig i tjenesten under NS. Saken endte med at anklagene ble frafalt mot at Reutz trakk seg fra stillingen. Slik ble LOs og DnAs ledelser kvitt en brysom kritiker, og det var antakelig også det som hadde drevet saken fram (Bjørnhaug og Halvorsen 2009:41).
- 12 Gro Hagemann: «Etterkrigstid», upublisert manus.
- 13 LOs kongress 1946, prot.: 397 (forslaget), 440 (Anthoni).
- 14 Kvinnenemnda til LO 27.2.1947, LO til Kvinnenemnda 3.6.1947, LO sak 46-50, Arbark Dd-0031.
- 15 Gro Hagemann: «Forsiktige strategier», upublisert manus.
- 16 LOs kongress 1949, prot.: 234, 386, 191.
- 17 I 1939 lå kvinnenes timelønn på 58 % av mennenes, i 1956 på 67,2 %. Bjørnhaug og Halvorsen 2009:303.
- 18 Lønnsblindning: Lokale lønnsstillegg utenom tariffopp-gjørene. Det er særlig grupper med sterk markeds-makt som har kunnet oppnå det.
- 19 LOs kvinnenemnd i LOs beretninger; LOs kongress 1953, prot.: 331, 1957, prot.: 199, 222; Olsen 1979: 41 ff.
- 20 Tobakkarbeiderforbundets landsmøte 1957, prot.: 29–30.
- 21 Konrad Nordahl i LOs representantskap oktober 1951, prot.: 12, 74.
- 22 Protokoll fra Nordisk studieuke for fagorganiserte kvinner på Dovrefjell hotell 11.–18.6.1955, LOs kvinne-nemnd, møte 3.2.1955 og 23.1.1956, Arbark Dd 0216. Lionæs: Gro Hagemann: «Etterkrigstid», upublisert manus og Linder 1997:123–124.
- 23 LOs representantskap mai 1958, prot.: 19.
- 24 Referat fra Nordisk faglig kvinneuke i Danmark, 27.5.1946, Johanne Reutz arkiv 41.03.19, Oppland Fyl-keskommunes arkiv.
- 25 På 1960-tallet arbeidet rundt 60 % av mennene og litt færre av kvinnene på akkord. Bjørnhaug og Halvorsen 2009:402.
- 26 F.eks. Nyberg 1951:10ff og på LOs kongress i 1953, prot: 328–329. Gullborg Nyborg var LOs kvinnesekre-tær fram til 1955.
- 27 Egil Ahlsen, *Fri Fagbevegelse* 2/1960:37.
- 28 Gullborg Nyberg tok det opp alt i 1954. *Fri Fagbeve-gelse* 1/1954:24–25.
- 29 NAF, sentralstyret 23.3.1961, PA 886, boks 44, Riks-arkivet.
- 30 NAF, sentralstyret 31.1.1962, PA 886, boks 45, RA.
- 31 *Tekstil/Bekledning* 1962:20.
- 32 LOs representantskap juni 1962, prot.: 62.
- 33 NAF, sentralstyret 17.4.1963, PA 886, boks 45, RA.
- 34 *Arbeiderkvinnen* 4/1963:28.
- 35 Arne Løken, LOs representantskap oktober 1967, prot.: 53.
- 36 Randi Pettersen på LOs kongress 1965, prot.: 104.
- 37 Retningslinjene for Kvinnenemnda i LOs beretning for 1951:87 ff.
- 38 LOs kongress 1969, prot: 227.
- 39 Se f.eks. Randi Pettersen på LOs kongress 1965:104. Jf. også Lewith og Colgan 2002:7.
- 40 Intervju med Hege Skjeie i Balas mfl. 1982, s. 84–85. Intervjuet bygger på Skjeies hovedoppgave i stats-vitenskap fra 1982.

Av TORJER A. OLSEN

Kjønn ved navns nevne

Likestilling og læstadianisme 1960–1980

I 1961 blir den første kvinnelige presten ordinert i Den norske kirke. Mange konservative i kirka reagerer på dette. Blant dem er predikantene i lyngenlæstadianismen, en pietistisk bevegelse med geografisk tyngdepunkt i Nord-Norge. Predikantene, som er læstadianernes ubestridte ledere, omtaler de kvinnelige prestene ikke bare som vantro, men som forrædere som bevisst bryter med Guds kall og skaperordning. De uttrykker at kvinnelige prester sammen med kampen for likestilling utgjør en større sammenheng, der det norske samfunnet er i ferd med å forlate Gud og kristendommen.

De lyngelæstadianske lederne går i begynnelsen sterkt imot alt som smaker av endring. I løpet av de tjue åra fra 1960 til 1980 skjer det imidlertid en dreining mot en åpnere holdning, noe som kanskje kan forklares med at det skjer et generasjonsskifte i menigheten. Jeg analyserer hvordan skifte av generasjon innvirker også på ideene og samtalen om kjønn. Nye generasjoner møter andre utfordringer enn de gamle. Dette erfarer også predikantene.

Artikkelen tar sitt teoretiske utgangspunkt i historikeren Joan W. Scotts begrep om kjønn som analytisk kategori (Scott 1999:42–46). I denne tankegangen har kjønn flere dimensjoner og gjelder på flere nivåer – i institusjoner, som rådende idealer, som symboler og i subjektiv erfaring og praksis. De fire dimensjonene ved kjønn utgjør det som kan kalles et kjønnssystem. Scott bruker ikke sjøl betegnelsen kjønnssystem, men religionshistorikeren Lisbeth Mikaelsson viser forbindelsen mellom kjønnssystembegrepet og Scotts begrep om kjønn som analytisk kategori (Mikaelsson 2004:308–309). Mikaelsson argumenterer for at Scotts modell er særlig relevant i analysen av kjønn i religiøse organisasjoner, fordi kirker, religiøse samfunn, sekter og kulturer vanligvis er ideologisk basert på teologiske og normative fortolkninger av myter og symboler, og fordi disse ideene knyttes til både organisatoriske strukturer og enkeltpersoners identitetskonstruksjon (ibid.). I min undersøkelse er det særlig det dynamiske aspektet ved kjønn som er i fokus, gjennom analysen av hvordan rådende idealer om kjønn på 1960- og 1970-tallet ikke bare tas for gitt, men uttales innenfor læstadianismen. Når de lyngelæstadianske predikantene kommer med sine utsagn om kvinnelige prester og likestilling, uttrykker de samtidig normative begreper om kjønn, til dels for første gang.

Metodisk er artikkelen basert på en histo-

risk analyse av tekster og ytringer om samme tema over tid. Noen perspektiver er henta fra diskursanalyse. Særlig går dette på å forholde seg til hvordan ulike ytringer og typer av ytringer innenfor læstadianismen sammen utgjør en diskurs med bestemte forankringspunkter og føringer. Diskursanalyse handler i min bruk om å undersøke hvordan mening produseres og (re)produseres i bestemte sosiale sammenhenger (Neumann 2001). Enhver diskurs består imidlertid både av konkurrerende representasjoner og av noens forsøk på å låse meningen fast (Olsen, T. 2006:57). Empirien består først og fremst av lyngelæstadianernes månedlige meldingsblad *Under Vandrigen* (UV) i perioden 1960 til 1980, samt av taler holdt av læstadianske predikanter i samme periode.

Bibel og patriarkat

Læstadianismen er en kristen vekkelsesbevegelse med røtter i 1800-tallets pietisme. Opphavet ligger hos den svenske presten Lars Levi Læstadius (1800–1861), som på midten av 1800-tallet skaper en vekkelse i Nord-Sverige. I løpet av få år er bevegelsen spredt til omkringliggende land og områder. I Norden forblir det hovedsakelig en nordlig bevegelse, sjøl om den gjennom folkevandring og misjon sprer seg til flere verdensdeler, til USA og Latin-Amerika, og via Nigeria til India. Denne artikkelen handler i all hovedsak om lyngelæstadianismen, som er en særegen norsk retning. Lyngelæstadianismen er en del av Den norske kirke, har ingen egne medlemslister eller reglementer, men framstår likevel som en egen bevegelse gjennom egne forsamlingshus og egne rituelle samlinger, samt gjennom en forståelse av å utgjøre en egen menighet. Lyngelæstadianismen trer fram som en autonom læstadiansk retning i løpet av de første tiårene på 1900-tallet (se Olsen 2008:67–71). Predi-

kanten Erik Johnsen (1844–1941) fra Lyngen i Nord-Troms regnes som lyngelæstadianismens første leder. Etter hans død overtar et råd av predikanter ledelsen, og bevegelsen gjennomgår en form for institusjonalisering av predikanten som leder og forkynner, forsamlingshusene i de lokale menighetene og familien som ramme for familie og kristenliv. Når det gjelder kjønn, er det likevel få uttalte normative begreper i perioden fram til 1960. At menn skal være predikanter, tas for gitt. Kvinner er i lyngelæstadianismen først og fremst lokalisert i familien og gitt en primær posisjon som mødre. Menns ansvar som predikanter og ledere og kvinners ansvar som mødre rammes inn av kallstankegangen. Gud kaller menn og kvinner til ulike områder og roller (Olsen 2008:131–134).

Et asymmetrisk forhold mellom menn og kvinner er et viktig kjennetegn ved lyngelæstadianismens, som ved kristendommens grunnleggende idealer om kjønn. Med utgangspunkt i Bibelen har patriarkalske idealer og praksiser knytta til kjønn blitt en vesentlig, kanskje uadskillelig, del av kristendommen. Patriarkatet kan defineres som en sosial organisasjon som er hierarkisk og mannsdominert, og der en liten minoritet har makta over en stor majoritet. Hierarkiet baseres på kjønn, klasse, rase, etnisitet og/eller tro (Cooey, Eakin og McDaniel 1997:xi). Slik bestemmer ikke bare menn over kvinner, men noen menn bestemmer over kvinner og også over andre menn. Når «patriarkat» her anvendes, er det ikke på dogmatisk vis. I utgangspunktet er det en deskriptiv bruk av begrepet jeg tar til orde for. Patriarkatet er ingen konsis analytisk term, men en term som kan brukes til å beskrive læstadianismens bakgrunn i en biblisistisk kjønnstankegang og kjønnsideologi.

Sosiologene Line Nyhagen Predelli og Jon Miller knytter patriarkatet spesifikt til pietistiske bevegelser. Spesielt ser misjonærenes

retorikk ut til å bære og reprodusere en samling av tradisjonelt «bibelske» forståelser av kjønn. Samtidig understreker Nyhagen Predelli og Miller at virkeligheten er mer sammensatt. Sjøl om det finnes uttalte idealer om hva menn og kvinner skal gjøre, blir disse utfordra gjennom praktiske aktiviteter og organisasjon (Nyhagen Predelli og Miller 1999:67–68). Nyhagen Predelli argumenterer i et annet verk for at patriarkatet i pietistiske bevegelser må ses som et *utfordra patriarkat* som alltid blir utfordra direkte eller indirekte, generelt og spesifikt (Nyhagen Predelli 1998:37). Jeg argumenterer gjennom denne artikkelen for at også læstadianismens patriarkat må ses som utfordra.

Når de kristne organisasjonene på 1800-tallet gir uttrykk for patriarkalske idealer, er det stort sett i tråd med samfunnets idealer for øvrig. Fram til 1888 står mannen juridisk sett som familiens overhode i et ekteskap (Norseth 2007:45). Likevel kan idealene hevdes med større tyngde innenfor kristne pietistiske miljøer, ettersom de blir knytta til forestillinger om en gudgitt orden (Seland 2006:309). Lyngelæstadianismen er en del av denne pietistiske bevegelsen med sterke patriarkalske trekk som starter på 1800-tallet.

«Spørsmål som var de fordums vandrere ukjente»:

Lyngelæstadianske reaksjoner på kvinnelige prester

Som første kvinnelige prest i Den norske kirke blir Ingrid Bjerkås ordinert i 1961. Innenfor så vel kirkelige miljøer som i media blir dette gjenstand for en omfattende diskusjon. De konservative i kirka er sterke motstandere av at en kvinne skal kunne utføre presteetjeneste (Norderval 1982:18–22; Lein 1981:213–216). Lyngelæstadianerne deltar i liten grad i offentlig debatt i forkant av ordinasjonen, og

Norges første kvinnelige prest, Ingrid Bjerkås. (Foto: Aage Storløkken / Aktuell / Scanpix.)

hadde kanskje unnlatt å kommentere saken i særlig grad hadde det ikke vært for at Bjerkås blir ordinert til prestedtjeneste i Nord-Hålogaland bispedømme. Etter Bjerkås følger flere kvinner. I Tromsø blir ei kvinne prest på syke-

huset i 1965. Dermed kommer også lyngelæstadianerne mer direkte i kontakt med det for dem vanskelige fenomenet kvinneprester.

«Mørke skyer»: De kristne og endetida

Lyngelæstadianerne kjennetegnes i offentligheten av en utprega apokalyptisk språkbruk. Utviklingen i verden, og spesielt innføringen av nye ordninger, blir gjerne omtalt som tegn på «de siste tider». De kvinnelige prestene ses som uttrykk for endetida og for det kristne fellesskapets problemer.

Etter ordinasjonen av Ingrid Bjerkås tar predikantene opp saken i forkynnelse og i UV. I løpet av 1960- og 1970-tallet tar over 50 tekster i UV opp temaet kvinnelige prester i ulikt omfang. I april 1961 skriver redaktør i UV og predikant Peder Nyvold (1902–1991) en tekst med tittelen «Mørke skyer». Teksten begynner med å slå fast at nå er «alle onde krefter sluppet løs på menneskene». Med referanse til Johannes' åpenbaring er stemningen karakterisert: Det går mot slutten. Dernest beskrives alle tegnene: Krig, nedtoning av kristendom i skolen, voldelige barn og gal oppdragelse. Alt tilskrives Satans innflytelse over verden. Videre kommer teksten til «en skremmende tendens i tiden» – kvinnelige prester og likestilling. Kvinnelige prester hevdes å være i strid med Paulus. Alle kristne advares:

Gå aldri i en kirke hvor en kvinne forretter, fordi du vet at det strider mot Herrens vilje ifølge Hans åpenbarede ord! Vi innser vel at dette er et arbeid av forderverengelen hvis oppgave er å forvirre, skape uro og forderve sannheten og få den bort fra menneskenes bevissthet, for derved å bane en ryddet vei for morderengelen – den engel som nå herjer over den ganske jord.

Det ville ved denne anledning være nyttig og nødvendig å peke på at kvinnen ifølge skaperordningen er gitt et opphøyet kall som hustru og mor. Vi nevner derfor kun at både Skriften og kirkens historie vitner om mange hellige kvinner som i kraft av

det åndelige prestedømme i den Hellig-Ånds lys, har vært til stor nytte for kirken, særlig ved deres kristelige oppdragelse av sine barn. Dette har ikke skjedd ved at de har opptrådt som offentlige lærere på prekestolen, men det har skjedd ved hjertets skjulte mennesker i en saktmodig og stille Ånds uforkrenkelige vesen, hvilket er meget kostelig for Gud. (Nyvold 1961:4)

Noen ord og skikkelser er sentrale i teksten. Satan nevnes flere ganger under ulike navn eller omskrivninger: «Forderverengelen», «morderengelen» og «den engel som herjer over jorda». Kvinnelige prester blir situert hos det onde og verdslige. En del av mønsteret er at det hører en motsetning til hvert utsagn. Gud må forstås i sammenheng med Satan, «de kristne» med «de vantro» og «verden» mot «Guds rike». Satan og verden står mot Gud, Jesus, himmelen og menigheten. Kvinners presteskap plasseres inn i djevelens tjeneste. Imot dette står Guds vilje, Bibelen og de kristnes sanne kall. Kvinna som prest tilhører Satan, mens kvinna som mor og hustru tilhører Gud gjennom å følge kallet og skaperordningen.

Kvinnens prestetjeneste blir satt inn i en større eskatologisk sammenheng. «Prestinnene» antas å bringe verden inn i menigheten ved å gjøre spørsmålet om forkynnelse til en politisk konflikt. Kvinners korrekte handlemåte består i å oppdra sine barn saktmodig og stille, og deres sted å være er i hjemmet. Politisk støy blir motsetningen til hjemmets lune ro. Slik blir altså de kvinnelige prestene å betrakte som et steg på veien mot undergangen, mot den endelige katastrofen. De kvinnene som følger kallet og Guds skaperordning, bidrar motsatt til å bevare ordningen og kjempe mot undergangen. Heri ligger et klart budskap til menigheten: Den som støtter kvinnelige prester i ord eller ved å gå til gudstje-

neste leda av en kvinne, støtter Satan og havner på gal side i den evige kampen. Det politiske spørsmålet blir et spørsmål om frelse. Det politiske avviket blir et eskatologisk avvik.

Innenfor lyngelæstadianismen har det imidlertid vært kvinner som har pekt seg ut utover sin innsats i hjem og familie. Rundt 1950 blir to kvinner, Berit og Nora, beskrevet i *UV*. 87 år gamle Nora beskrives av en predikant som en profetinne som har holdt «bibelforelesninger». Ettersom hun er kvinne, må det hermetegn til for å beskrive hva hun gjør når hun forteller fra og fortolker Bibelen (Lunde og Pedersen 1948:3). I minneordet over Berit skriver redaktøren av *UV* om ei kvinne med «ualmindelige åndsgaver, så mange mente at hun hadde kunnet predike over skriften dersom predikekallet var gitt kvinner» (Nyvold 1951:3–4). Hun nøyde seg imidlertid med å «løfte sin stemme» i «privat tid». Både Berit og Nora plasseres således i en rituell periferi. De føyer seg etter de normale ordningene og vet hvilken tid de hører til i, og hva som er deres plass i menigheten (Olsen 2008:128–130). Interessant nok er det ingen tilsvarende fortellinger om kvinner som peker seg ut etter at diskusjonen om kvinnelige prester og likestilling kommer i gang.

Høsten 1961 holder predikanten Andreas Esbensen (1915–2008) en tale om den kristne loven. Ifølge Esbensen må loven forandres dersom det skulle komme en kvinne som prest. Og han kommenterer tankegangen til tilhengerne av kvinnelige prester: «Under dekket av dette mørket vil vel ikke disse ville ånder legge seg til hvile før enn de kan få en frelserinne istedenfor Jesus, og som da kunne ha prestinner til sine etterfølgere» (Esbensen 1962:3–4). I dette ligger en kommentar til diskusjonene i statskirka om et mer kjønnsinkluderende språk og til kvinnesaksforkjempernes kamp. Videre sies det her indirekte at menns rolle som predikanter er knytta til at de har samme

kjønn som Jesus, et argument som ikke er å se i kildene før dette. I kristenheten ellers er forbindelsen mellom Jesu mannlighet og forkynnerens mannlighet en av mange patriarkalske antakelser (Nye 2003:85). Det er en del av tankegangen om mannen som den primære, uttrykt i Bibelen gjennom at mannen skapes før kvinna, gjennom Abraham og gjennom at både Jesus og disiplene var menn (Lein 1981:65–67). Esbensen gir dessuten en beskjed til fellesskapet i menigheten. Ordningen slik den er, med kun menn som kan predike, og kvinner som skal ha ansvar for barn og hjem, er en del av Guds lov. Forsvinner den, kan hele kristendommen og den kristne menigheten forsvinne.

Esbensen framstår som hyrden som har ansvar for fellesskapet, og som frykter for at menigheten og Guds orden skal falle sammen gjennom de kvinnelige prestene. Når religion rammer inn hele samfunnet og verden, kan alt falle sammen om en systematisk synd trer inn. Dette kan ses som et uttrykk for det religionshistorikeren Bruce Lincoln kaller en *maksimalistisk* religiøsitet, som innebærer at religion er det sentrale domenet innenfor kulturen, at kulturelle preferanser defineres av religion, og at religiøs autoritet sikrer sammenheng og orden. For maksimalisten er minimalisten en fare. En *minimalistisk* religiøsitet, på den andre sida, begrenser religion til en mer privat sfære, løsriver kulturelle preferanser fra religion og opplever maksimalisme som reaksjonær og farlig (Lincoln 2003:59). Predikanter makt blir sterkere jo mer maksimalistisk bevegelsen er. De uttrykker at den enkelte lyngelæstadianer har ansvar både for seg sjøl og for menigheten. Den enkelte blir fortalt inn i en stor historisk sammenheng og situert i en evig kampsituasjon. Slik skapes muligheten for at den enkelte ses, ser seg som del av og har ansvar for fellesskapet.

Kvinneprestsakens alvor understrekes på

ny av Peder Nyvold i 1966. Bakgrunnen er ansettelsen av en kvinnelig sykehusprest i Tromsø.

Vi har en sterk grunn til å tvile på om disse kvinner har noen gnist av en levende erkjennelse i deres samvittighet, når de i kraft av en verdslig lov vil trenge seg inn i kirken som prester, når de sikkert selv vet at deres tjeneste er uønsket og avskyelig for en stor del av kristne bekvinnere. De forarger Kristi lemmer – hans minste små – og vi vet hva Jesus sier om det. (Nyvold 1966:3–4)

Nyvold finner grunn til å tvile på den enkelte kvinnelige prests tro. I stedet for gjennom et

18,6). Retorikken gjør det mulig å komme med krasse utsagn om de kvinnelige prestene, samtidig som bibelreferansen gir en symbolsk og flertydig klang. Kvinnelige prester er farlige fordi de kan forarge og villedde de kristne, noe de ifølge Nyvold gjør med vitende og vilje. Kvinnelige prester blir dermed å anse som djevelens redskaper. Ikke bare slipper de verden inn i menigheten, de fører også de kristne på avveier. De kvinnelige prestene står, billedlig talt, i fare for å bli kasta på havet med noe tungt om nakken.

«Åndelige hekser»: Diskurs i endring

1960-tallet framstår som ei ny tid for den lyngelæstadianske menigheten. Ikke bare er temaene nye, flere av de gamle predikantene

1960-tallet framstår som ei ny tid for den lyngelæstadianske menigheten. Ikke bare er temaene nye, flere av de gamle predikantene er gått bort.

«rettmessig kall», som er det korrekte viset å skulle bli prest eller predikant på, og som er umulig for kvinner, vil kvinnene gjennom en verdslig lov «trenge seg inn i kirken». Her tegnes et bilde av kvinner som brøyter seg vei inn et sted der ingen vil ha dem. Slike kvinner skiller seg sterkt fra kvinner som Berit og Nora, som holdt seg på sin rettmessige plass i den rituelle periferien uten å utfordre den rådende ordningen. De visste hva kvinner skal gjøre.

I forhold til den teksten jeg kommenterte i forrige avsnitt, er språket i dette sitatet langt mer radikalt. Med referansen i siste del av sitatet trekkes linjene til Det nye testamente og Matteusevangeliet: «Men den som fører på avveier en av disse små som tror på meg, for ham var det bedre om han var senket i havets dyp med en kvernstein om halsen» (Matt.

er gått bort. De gamle predikantenes bortgang innebærer en mulig svekkelse av kontinuiteten. Disse to utviklingslinjene krysser hverandre og forsterker endringene. Generasjonsskiftet støtter opp under moderniseringsprosessen. Dette uttrykkes også fra predikantehold.

Sosiologen Brenda Brasher tar opp hvordan kjønnsforskjeller er sentrale for flere konservative religiøse bevegelser. Hun skriver at for fundamentalistiske bevegelser i islam, jødedom og kristendom er kjønn å betrakte som viktig symbolsk kapital som deres verdenssyn kan uttrykkes gjennom. At kvinna ikke skal ha offentlige roller, og at dette har vært slik fra skapelsen av, blir en viktig del av verdensbildet (Brasher 2006:14). Hos lyngelæstadianerne blir diskursen om kvinnelige

prester også en generell diskurs om kjønn. Og den generelle diskursen om kjønn rommer utsagn om hele det lyngelæstadianske verdensbildet.

I løpet av 1960- og 1970-tallet blir språkb Bruken radikaliseret. I stadig nye kommentarer kommer predikantene med utfall mot kvinnelige prester og mot den kirka som tillater dem. I forbindelse med at kvinner kommer inn som institusjonsprester, skriver Andreas Esbensen et innlegg kalt «Iakttakelser i tiden» i 1968. Her beskriver han hvordan kristenheten er på vandring og stadig møter nye farer som vil avbryte den kristnes reise. Esbensen erkjenner her:

Således møter der også i dag kristenheten stadig noe nytt, tiden og utviklingen medfører farer som kan være lite synlige, men desto alvorligere. Vi må ta stilling til spørsmål som var de fordums vandrere ukjente. Riktignok har vi det samme stedse gyldige Guds ord til rettesnor, men å fatte og anvende dets veiledning riktig, dertil behøves den Helligånds opplysning. (Esbensen 1968:3)

Esbensen er den første som offentlig reflekterer over at han som predikant må ta stilling til spørsmål som predikantene før ham ikke kjente til. Han kan ikke bare henvise til hva Erik Johnsen eller Læstadius lærte. De sa ingenting om dette. Heller ikke predikantene på 1950-tallet ga svar. Esbensen slår fast at Bibelen er den samme, men at ikke hvem som helst kan finne løsninger der. Det som trengs, er «den Helligånds opplysning». For Esbensen betyr det at predikantene står i en særstilling ettersom de er kalt og opplyst av Gud. Utsagnet kan tolkes som et uttrykk for at det tradisjonelle kjønnssystemet kan trues gjennom de nye spørsmålene. Dermed må predikantene søke å holde det lukka gjennom å svare på best

mulig måte. Det vil si at det blir advart mot andre tenkemåter, spesielt positive holdninger til kvinnelige prester.

Den sammenheng de kvinnelige prestene blir satt inn i, kan tolkes som en fundamentalistisk tendens. Religionssosiologen Steve Bruce viser at det moderne også rommer motstanden mot modernitet og nye ting. Denne motstanden er en sentral del av fundamentalismen, samtidig som motstanden kun kan eksistere i en moderne sammenheng. Mot det nye blir familie og den tradisjonelle kjønnsordningen satt opp som klare symboliske uttrykk for det rette og sanne (Bruce 2000:31–32). Esbensens refleksjon kan ses som moderne, og som et tegn på at bevegelsen er i endring. Det moderne her ligger i refleksjonen over egen posisjon i historien og i forhold til tradisjonen. Om Esbensen ikke bryter med fortida, stiller han seg på sida av tradisjonen og viser at den ikke har svar på alt. Som predikant kan Esbensen ikke lenger bare stå fast i tradisjonen og referere til det som er sagt av dem som står der sammen med og forut for ham. Han vet at han og menigheten befinner seg i ei ny tid, samt hva det innebærer for ham og de andre predikantene. De får et særlig ansvar, som blir ekstra markert gjennom at det ikke er tilstrekkelig å støtte seg på de gamle predikantene og deres svar. Slik blir også autoriteten til samtidas predikanter understreka på en måte som er ny i læstadiansk sammenheng. I stedet for å se til tradisjonen for svar, skal menigheten se til samtida. Denne holdningen til tradisjon kan se ut som en form for distansering til tradisjonen, og dermed som en forsiktig form for *avtradisjonisering*. Lisbeth Mikaelsson peker på hvordan også *retradisjonisering* hører til i samme bildet, og på hvordan aktører bør ses som aktive i konstruksjonen av en tradisjon som bærer sammenhengen mellom nåtid og fortid (Mikaelsson 2003b:35–38). I Esbensens sammenheng er

det mest presist å se det som en retradisjonalisering ettersom fortida ikke blir avvist eller forlatt, men omfortolka.

Når Esbensen beskriver de kvinnelige prestene, er det med referanse til både djevelen og Bibelen (Esbensen 1968:3–4). Han kobler den samtidige utviklingen ikke bare til generelle tendenser, men også til bibelske paralleller. Gjennom retorikken settes hele spørsmålet på spissen. For den enkelte leser blir kravet om hva man skal mene og tro, å anse som ferdig avgjort. Må den kristne oppsøke en kvinnelig prest på et sykehus, liknes det med Saul som måtte «ty til en trollkvinne» til tross for at han hadde «utryddet heksene». I siste instans blir dermed det å oppsøke en kvinnelig prest likna med å «ete sitt eget spy». For den lyngenlæstadianske menigheten blir det viktig ikke å la uværet gi seg. Esbensen vil ikke at «de kristne» med tida skal bli fortrolige med kvinneprestene. Han omtaler kvinnelige prester som åndelige hekser. Kategorien «heks» er et metaforisk og truende bilde av kvinna. Hun er ukontrollerbar og uregjerlig og handler på egen hånd. Heksa har seksuell makt, sosial makt og magisk makt, og det er knytta mystikk og symbolikk til henne (Haste 1993:173). Ikke bare avviser Esbensen de kvinnelige prestene gjennom en rasjonell argumentasjon ut fra bibelsteder og de kristne lærefedrene. De omtales i et symbolspråk som ikke levner tvil om hva som er rett og galt, som ikke levner tvil om hvor ille det faktisk kan gå i denne sammenhengen.

Saken om de kvinnelige prestene blir en meget viktig symbolsak i den læstadianske menigheten. Sosialantropologen Gry M. Strømsnes viser i en studie av Indremisjonen at saken om de kvinnelige prestene får overføringsverdi ved at den også omhandler kjønn som tema, og hva menn og kvinner kan gjøre i menighet og samfunnsliv. Slik får kvinneprest-saken symbolverdi gjennom at den relateres til

andre deler av verdensbildet, teologien og sosial differensiering (Strømsnes 2000:105–110). Kvinneprest-saken blir en symbolsk viktig sak som kommuniserer hva kristendommen står for, og hva kvinner kan og ikke kan gjøre. Å la være å oppsøke kvinnelige prester blir en viktig symbolsk markering for læstadianerne. Dermed blir også praksisen direkte påvirket. I språket anvendes klare symbolske aspekter. Satt på spissen er kvinneprestene hekser som med referanse til Bibelen framstilles som bærende på store kvernsteiner om halsen. Diskursen fører i utgangspunktet ikke til institusjonelle endringer. Som tegn på endring i retning modernisering kan likevel erkjennelsen av generasjonsskiftet og endring sies å være like viktig som selve saken om kvinnelige prester. De virker på ulike måter. Kvinneprest-saken utfordrer og bringer nye normative begreper så vel til kjønnssystemet som til kjønnsskissen. Erkjennelsen av at nye generasjoner må finne nye svar, er også erkjennelsen av at nye tider i samfunnet krever tilpasning. Slik blir de nye generasjonene mer moderne enn de gamle.

Likestillingen og spørsmålet om «Guds skaperordning»

På 1970-tallet når likestillingsdebatten i Norge et høydepunkt. Diskusjonen når også kristne kretser, som reagerer på hvordan saker de definerer som kristelige, blir avgjort av myndighetene på reint verdslig vis. Hvilke reaksjoner skapte likestillingsdebattene blant lyngenlæstadianerne?

Lov og politikk versus Guds skaperordning

En viktig forskjell mellom lyngenlæstadianerne og andre kristne bevegelser i Norge er at lekmannsorganisasjonene allerede rundt det

forrige århundreskiftet debatterte likestilling og kvinners stemmerett og innflytelse i organisasjonen. En tilsvarende debatt, dog uten spørsmålet om stemmerett, skjer langt seinere hos lyngelæstadianerne. Bente Nilsen Lein viser hvordan prester og teologer deltok i stemmerettsdebatten på 1890-tallet, og at de for en stor del argumenterte mot at kvinner skulle kunne ha stemmerett i det norske samfunnet. Sentralt i argumentasjonen var både Bibelen, som fungerte som en kilde til å sette opp Guds skaperordning mot kvinners stemmerett, og subjektive oppfatninger av kvinnelighet. Fra teologisk hold var den dominerende tankegangen at kvinner er og skal være underordna mannen, og at dette er fundert i skapelse og natur (Lein 1981:135–137).

Kirkehistorikeren Kristin Norseth konkluderer med at kvinners vei til myndighet i de kristelige organisasjonene delvis faller sammen med utviklingen i det øvrige samfunnet. Diskusjonene likner hverandre. Og kvinnene fikk faktisk stemmerett i Det Norske Misjonsselskap (NMS) i 1904. Dermed skjedde det en institusjonell endring. Når den skjedde, var det som et resultat av kvinners årelange deltakelse i misjonsarbeidet og til dels på tross av ønskene til ledelsen i misjonsforeningene (Norseth 2007:441–445).

Misjonskvinnenes forsøk på å oppnå likestilling i organisasjonen var omfattende. Av enkelte forskere er denne innsatsen omtalt som feministisk, til tross for at den ikke passer inn under den øvrige politiske feminismen i samfunnet rundt år 1900. Både Line Nyhagen Predelli og Lisbeth Mikaelsson anvender begrepet misjonsfeminisme, men med noe ulikt innhold. Nyhagen Predelli bruker det om misjonskvinnenes innsats for kvinnesolidaritet på misjonsmarken og for myndighet, medbestemmelse og stemmerett i organisasjonene (Nyhagen Predelli 1998:298). Mikaelsson viser hvordan mange var opptatt av likeverd

mellom kjønnene og peker på at flere enn kvinnene i misjonsbevegelsen kan kalles feminist. For eksempel var det generalsekretær Lars Dahle som gikk i bresjen for kvinnes stemmerett i organisasjonen som sak. Samtidig var det flere kvinner som sto bak Dahle i denne kampen, for eksempel Henry Dons og Bolette Gjør (Mikaelsson 2003a:65–66 og 2006: 231; se også Norseth 2007:300–308; Skeie og Norseth 2003:9–12). Misjonsfeminismen og hele debatten om kvinnefrigjøring og kvinners myndighet skaper en stor og viktig diskurs om kjønn i de kristne organisasjonene. Dette skjer i tillegg til de viktige institusjonelle endringene. Når diskursen om likestilling språkliggjøres i lyngelæstadianske menigheter på 1960-tallet, skjer i utgangspunktet kun en av delene. Det skapes en viktig diskurs om kjønn og om kvinners muligheter og begrensninger i menighet og samfunn, men det skjer ingen institusjonelle endringer. Ingen kvinner trer fram i offentligheten med krav eller ønsker om endring. Når dette ikke skjer, skyldes det antakeligvis at vilkårene for en tilsvarende læstadiansk feminisme ikke er til stede.

Reaksjonene mot likestilling har for lyngelæstadianerne sitt utgangspunkt i de kvinnelige prestene. Det er likevel først på 1970-tallet at likestilling blir en gjenganger som tema i *UV*. Utover 1970-tallet dukker temaer som abort og homoseksualitet opp (Olsen 2008:158–161). I tillegg øker samfunnets generelle likestillingsdebatt. Tekstene i *UV* om likestilling blir flere, mer omfattende og mer fokuserte i løpet av hele 1970-tallet. Når kvinnelige forkjempere for likestilling omtales noen få ganger på 1960-tallet, er ordbruket krass. «Kvinnesakskvinner» blir et skjellsord. De og kampen for likestilling beskrives i en tekst som å være drevet av «hovmodighetens demon», som motsetninger til sann kristendom (Nyvold 1961:3). Likestillingen og dens

forkjempere lokaliseres utenfor menigheten. Ei kvinne som i menigheten vil tale for likestilling, kan kategoriseres som en gudløs, frekk og ubotferdig spotter som er drevet av en demon. Peder Nyvold skriver både på 1960- og 1970-tallet tekster der likestilling tas opp i relasjon til «farlige» skilsmisser, til «sodomittiske tegn», «tidens farer» og en voksende «skamløs seksuell frihet» (se Olsen 2008:146). Polemikken er klar når den læstadianske lederen har ordet: Likestilling er et brudd med kristendommen.

I 1977 blir det lagt fram forslag til ny likestillingslov av Stortinget. I den forbindelse trykker *UV* en kommentar fra det konservative kristne bladet *Lys*, som blant annet hevder at «likestillingsloven er horribel og grotesk på flere måter» (Saltnes 1977:1). Likestillingsloven ses som et ledd i utviklingen mot en totalitær sosialistisk stat. Det påpekes at kristne blir fengsla i kommunistiske land. Spørsmålet blir om en slik utvikling kan skje knytta til konservative kristnes motstand mot kvinnelige prester. Når det gjelder likestilling, følger viktige presiseringer og det uttales:

Vi er ikke imot likestilling av kvinne og mann. Heller ikke mot rett til samme arbeid og lik lønn for like arbeid. Det er kristendommens ære at den mer enn noen annen isme eller religion, har løftet kvinnen fram til like menneskeverd. Likevel har Gud satt et skille mellom kjønnene som ingen lov kan radere bort. Han har gitt mann og kvinne ulike oppgaver og funksjoner, ikke bare i forplantningsprosessen, uten også i heim og samfunn. De skal oppfylle hverandre og sammen være et hele.

Men likestillingsloven går utover Guds skaperordning. Når likestilling blir gjort til en politisk sak og gitt lovs form, settes den samtidig over samvittighetsfriheten. (Saltnes 1977:1 og 4)

I første ledd av argumentasjonen blir likestilling så å si kristna i betydningen likeverd, og dermed legitim. I andre ledd kommer den viktige presiseringen. Likestilling må ikke rokke ved det Gud har forordna. Loven må ikke fjerne det evige. Referansen til skapelse og natur anvendes i et forsøk på å avpolitiserer hele spørsmålet og må av den grunn kunne ses som sterkt politisk. Teksten tar opp et tema som er politisk relevant og betent, og som dreier seg om maktforhold i samfunn og kristenliv. Et viktig prinsipp som forsvares, er at menn og kvinner av Gud er gitt ulike oppgaver og funksjoner både seksuelt og kulturelt.

Med innhenting av kommentaren fra *Lys* skjer tre ting: Likestilling blir for første gang nevnt som noe positivt, men beskrives fortsatt som å ha klare grenser fra kristent ståsted, og lyngelæstadianerne skriver seg inn i en større kristen sammenheng. Relasjonen mellom lyngelæstadianerne og andre konservative kristne bevegelser er sammensatt. Tendensen er at politiske saker som angår kirka og kristendommen, skaper en allianse. Saker som handler om kjønn, er særlig relevante. En mulighet er at lyngelæstadianerne velger å se til dem som har kjempa lenge i den type saker. Dermed har de utvikla en klarere diskurs. Når lyngelæstadianske stemmer identifiseres med andre kristne stemmer, bidrar det til å utvikle/endre også den lyngelæstadianske kjønnsdiskursen.

«Kvinnenes prydelse for Gud»: Om underdanighet og komplementaritet

Den lyngelæstadianske kjønnsdiskursen oppstår som en blanding av egne normative begreper og ytringer fra andre kristne. Diskursen utvikles som respons på samfunnets likestillingsdiskurs. En komplementær kjønnstankegang ser ut til å uttrykkes side om side med ideen om kvinnene som underdanige mennene. Samtidig er spørsmålet verdt å stille om

underdanighetstankegangen likevel er dominerende.

Når UV siterer bladet *Lys*, kommer det inn elementer av en diskurs som tidligere ikke har vært spesielt omtalt blant lyngelæstadianerne, sjøl om det er luthersk lære. Samtidig blir det et poeng som nevnes også seinere: Menn og kvinner utfyller hverandre. De har ulike oppgaver og funksjoner både i samfunnet og i naturen. Dermed blir de sammen «et hele». En slik tankegang bidrar til å konstruere en ordening som er basert på klare dikotomier og på gjensidig avhengighet. Samfunnet speiler naturen, i skaperordningen fyller menn og kvinner ut hverandre, og det evige og gudskapte står mot det politiske og foranderlige. Konsekvensen er en klar understreking av ekteskapet og familien som kjerna i hele ordningen.

Religionshistorikeren Susanne Scholz skriver om kjønnsdiskurs og Bibelen i det kristne høyre i USA. Hun hevder at en komplementær posisjon er den klart mest framtreddende. Talspersonene for en slik posisjon hevder at menn og kvinner ifølge Bibelen er likeverdige, men at de har ulike oppgaver i kirke og samfunn. Komplementariteten har flere kjennetegn. Ett er en uttalt *biblisisme* som innebærer at forestillingene om kjønn er å se som gudgitte og umulige å stille spørsmål ved. Vekt på *tradisjon* er et annet kjennetegn som blir forsterka av at det teologiske grunnlaget for det kristne høyre bygges samtidig som feminismen gjør sitt inntog i USAs kristne sammenhenger. Tradisjonalisering (eller retradisjonalisering) blir et tilsvaret til feminismens krav om endring og nye tider, en aktiv konstruksjon av relasjonen mellom nye og gamle tider. Videre finnes i det kristne høyre en uttalt støtte til *patriarkalsk kjønnsstenkning*. Om menn og kvinner er skapt like for Gud, er det med ulike roller og betydninger, og med en klar rangordning. De bibelske forbildene er både at kvinna skapes av mannen i Genesis, og at kvinna er den som lar

seg lokke av djevelen. Dermed må mannen bestemme (Scholz 2004:88). Her blir ekteskapet en oppfyllelse av en guddommelig plan. For USAs kristne høyre er dette også et vesentlig argument for hvorfor kvinner ikke skal kunne bli prester. Den komplementære posisjonen tar sluttlig for gitt et *essensialistisk og heteronormativt kjønnsbegrep*. Det finnes kun to muligheter, mann og kvinne, og kategorienes innhold er definert av Gud. Det samme er det faktum at menn og kvinner hører seksuelt sammen (Scholz 2004:83–92). Begjærsretning blir en viktig del av kjønnsforståelsen. Summen er sammenfallende med den lyngelæstadianske diskursen om kjønn slik den framtrer på 1960-tallet: Tradisjonalisme, vekt på hierarki og patriarkat, essensialisme og heteronormativitet – alt forklares eller maskeres gjennom et språk der likeverd og komplementaritet dominerer.

I de lyngelæstadianske kildene er ytringer om komplementaritet mellom kjønnene i perioden 1960–1980 langt færre enn ytringer om underdanighet. Alle tekstene som behandler kjønn, har kvinners underdanighet som et element, og bare noen få tekster trekker fram komplementariteten. Den viktigste ytringen der komplementaritet er et poeng, er henta utenfra. Derfor vil jeg tolke lyngelæstadianernes kjønnsdiskurs som i utgangspunktet mest prega av ytringer om underdanighet.

I 1980 skriver predikanten Erling Saltnes, som i 1974 blir ny redaktør i *UV*, en kommentar til kvinnekampen der kvinna defineres. Bakgrunnen er både den generelle likestillingsdebatten og framveksten av en internasjonal kristen kvinnebevegelse:

Vi kan daglig lese i avisene og høre i radio at enkelte kvinner, så å si over hele verden, kjemper en innbitt kamp for å bli likestilt med mannen – både på verdslig og åndelig plan.

Det kan jo være at kvinnes kår i enkelte deler av verden trenger å rettes på, men hun kan ikke likestilles med mannen da hun er den svakere del. Som Peter sier i sitt første brev 3–7.

Kvinnens plass er egentlig i hjemmet, satt av Gud, til å oppdrage sine barn, stelle i huset og å være sin mann underdanig, (les 1. Mosebok, 3. –16.) og ikke til å forsørge familien da det er lagt på mannen. «I ditt ansikts sved skal du ete ditt brød.»

At de skal være mannen underdanig hører med til kvinnes prydelse for Gud. (Salt-nes 1980:6)

Bibelreferansene er verdt å trekke fram. Tekstene siteres i liten grad direkte, de bare opptrer som referanser. Likevel er de sterkt nærværende, de konstituerer diskursen og drar de direkte utsagnene i en bestemt retning. Den første referansen er til 1. Petersbrev i Det nye testamente, der beskjeden er klar om at «hustruer» skal underordne seg sine menn, samt at menn skal vise sine koner ære (1. Pet. 3, 1–7). Den andre referansen er til 1. Mosebok, til en tekst som er like klar på spørsmålet om over- og underordning når det gjelder kjønn: «Til kvinnen sa han: Jeg vil gjøre din møie stor i ditt svangerskap; med smerte skal du føde dine barn, og til din mann skal din attrå stå, og han skal råde over dig» (1. Mos. 3, 16). To ting er verdt å peke på. I den første teksten handler det om relasjonen mellom «ektemannen» og «hustruen». Kvinna skal underordne seg mannen. Mannen skal leve i vissheten om at kvinna er svakere. I den andre teksten går relasjonene i flere retninger. Gud taler og plasserer kvinna i de andre relasjonene – som smertefullt fødende mor til barn, og som underordna mannen. Samla formidler referansene både til Genesis og til Peters brev et bibelsk ramme-

verk. Kjønn og de kulturelle reglene som formidles i en lyngelæstadiansk sammenheng, har røtter fra skapelsen så vel som fra Jesu tid. Gjennom bibelreferansene bekrefter Saltnes lyngelæstadianernes posisjon i kristendommens tradisjonelle patriarkalske kjønnstankengang.

Lokalisering er et vesentlig aspekt når kvinners kår blir omtalt. Ikke bare defineres kvinna gjennom sin relasjon til andre – hun lokaliseres i hjemmet. I teksten er det noen motsetninger som kommuniseres. På den ene sida finnes menigheten, familien, barna – steder for en guddommelig innsatt underordning (Olsen 2008:116–119). På den andre sida er steder som utenfor huset, borte fra barna, borte fra det som Gud har forordna. Ikke minst er det som er «ute i verden» og i andre deler av verden, på gal side. Sjøl om kvinner kanskje trenger mer likestilling «i enkelte deler av verden», blir det sterkt nedtona. Det vil være et brudd med Guds orden om kvinner skulle forlate hjemmet og begynne å forsørge familien. I dette ligger en klar advarsel til de kvinnene i menigheten som vurderer å begynne å jobbe eller allerede har begynt i jobb utenfor hjemmet. I underteksten er å lese at kvinner som jobber, må vite at de i beste fall står i fare for å bryte med Guds orden. Det klare forsøket på å monologisere diskursen kan tolkes som et tegn på en praksis som er i ferd med å fravike fra tradisjon og norm: Noen kvinner har begynt å jobbe, kvinner er ikke lenger kun lokalisert i hjemmet som mor. Trass i at den offentlige diskursen ikke har noen stemmer som uttrykker det direkte, ser det ut til at praksisen har vært stemme god nok.

Det er en klar tendens på 1970-tallet at kvinner begynner å ta lønnsarbeid. I menigheten er det også enkelte kvinner som åpent hevder sin rett til å gjøre det. Et uttrykk for endringer i samfunnet som også gjelder for de lyngelæstadianske kvinnene, er at fødselstal-

lene går sterkt ned i Troms og Finnmark i løpet av 1970-tallet (Olsen 2008:153). Slike drastiske endringer har etter alt å dømme konsekvenser for andre deler av livet for kvinnene og familiene. Om tall for arbeidsdeltakelse ikke er sikre fra denne tida, bekreftes tendensen i perioden etter: Kvinnene kommer ut i arbeidslivet (Olsen 2008:175–176). Dette gjelder både kvinner i læstadianske bygder (Olsen, I. 2006:54–56) og det øvrige samfunnet.

Kjønnsforskerne Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg beskriver det norske samfunnet som å gå gjennom en kulturell endringsprosess der kvinnene går fra å være husmødre til å bli utdanna yrkeskvinner (2006:318).

Erling Saltnes bringer også inn et estetisk element. Når kvinners underdanighet tolkes som en «prydelse for Gud», er det et uttrykk for en orden som oppleves som god, ordentlig og harmonisk. Kjønnssystemet er ikke bare en abstrakt størrelse. Det blir sett og erfart. Blikket er mannlig. Det er kun kvinner som omtales på denne måten. At skaperordningen, her som familie, tilskrives en estetisk karakter og verdi, skaper en linje til bibelske skapelsesberetninger der det fortelles at Gud avslutter hver del av ver del av skapelsesverket med å «se at det er godt».

Forholdet mellom menn og kvinner blir uttrykt i sterke normative begreper, som underdanighet og komplementaritet. I den lyngelæstadianske likestillingsdiskursen er et framtrekkende utsagn at kvinner fra skapelsen av er underordna. På et institusjonelt nivå er menn faktisk overordna i menigheten. Det er også kun menn som ytrer seg i UV om likestillingen. At kirka og samfunnet for øvrig blir forandra institusjonelt av kvinnelige prester og likestilling, forandrer ikke dette elementet i menigheten, i alle fall ikke i denne perioden. På det symbolske nivået er meningsmulighetene mange. Ekteskapet er en relasjon og en institusjon med stor symbolverdi. Forbildene

hentes gjerne fra Bibelen. Alle bibelreferanser som støtter opp under kvinners underdanighet, bidrar både til konstruksjonen av normative begreper og til at relasjonen mellom enkeltmenn og enkeltkvinner har en symbolsk klangbunn.

Nye diskurser – nye tider

1960- og 1970-tallet representerer en klar utfordring for konservative kristne. Bevegelser som har vært prega av tradisjonell kristen patriarkatstankegang, påvirkes av generelle samfunnsendringer. I en læstadiansk sammenheng skjer dette i ei tid som også rommer et generasjonsskifte. Slik blir det en større åpning mot det øvrige samfunnet. Generasjonsskifter er en viktig faktor i endringsprosesser i vekkelsesbevegelser (Seland og Aagedal 2008:131–134). Når det gjelder lyngelæstadianerne, er det et sammenfall mellom generasjonsskifte og klar samfunnsendring. Noen av samfunnets mer eller mindre raske endringer internaliseres til en viss grad av oppvoksende lyngelæstadianere.

At kjønn er et viktig tema i de nye tidene, er ingen overraskelse. Kjønn spiller en rolle som symbolsk kapital i religiøse bevegelser. Etablererte praksiser og idealer om kjønn blir gjerne et uttrykk for Guds skaperordning. Slik kan konservative peke mot dem som taler for endring, og si at endringen er i strid med en himmelsk og evig orden. Kjønn blir her både en viktig sak i seg sjøl og et uttrykk for noe mer.

Predikanten Andreas Esbensen behandlings av spørsmålene «som var de fordums vandrerne ukjente», er en innskriving i den nye tida. Han erkjenner de nye tidene og at tradisjonen aleine ikke strekker til. Dermed gir han og predikantene nye svar. Felt som før var tause, blir omtalt, noe som har flere mulige konsekvenser. På den ene sida kan det innebære en mulighet for predikantene til å låse

fast både praksis og diskurs og hindre endring. Gjennom å svare på spørsmål som før var ukjente, dannes normative begreper om kjønn, som framstilles å være i tråd med det som har vært før. Slik kan de institusjonelle aspektene ved menigheten og ved kjønn fastlåses og styrkes. Predikantene er de som kan svare.

På et mer generelt plan er det interessant hva som skjer når kjønn uttales. Overgangen fra at kjønn omfattes av taushet til at kjønn uttales og begrunnes, er også et steg bort fra en tilstand der kjønn og normative begreper om kjønn er tatt for gitt. Når det som er tatt for gitt, må begrunnes, oppstår motstridende konsekvenser eller tendenser. For det første

rådende idealene endres gjennom den gradvise uttalen av kjønn. Når idealer om kjønn uttales, er det med referanse til og begrunnelse fra Bibelen. Slik skjer det en retradisjonalisering gjennom en sterk betoning av fundamentet.

Når kjønn blir uttalt og det skjer en retradisjonalisering, er det i begge tilfeller med predikantene i en sentral rolle. Med ord fra diskursanalyse kan predikantene beskrives som å stå for en diskursiv dominans og en fastlåsing av diskursen. I kjønnssystemet er det predikantene som kommer med normative begreper om kjønn. Det er predikantene som i offentligheten står for både forsvaret av det gamle og innføringen av det nye. Gjennom å

Overgangen fra at kjønn omfattes av taushet til at kjønn uttales og begrunnes, er også et steg bort fra en tilstand der kjønn og normative begreper om kjønn er tatt for gitt.

kan dette bety en innstramning av de rådende idealene. Det nye blir i utgangspunktet kategorisert som galt, problematisk og i strid med Guds skaperordning. I dette ligger at patriarkatet befestes og styrkes. For det andre kan slutten av det «tatt-for-gitte» også innebære en åpning. At noe forbyr, kan tolkes som et tegn på at det forekommer. Slik kan motstanden mot kvinner i lønnsarbeid ses som et tegn på at kvinner har begynt å ta steget ut i lønnsarbeid. Dette bekreftes i neste omgang når også predikantene begynner å omtale kvinner i lønnsarbeid på en positiv måte. Lønnsarbeidende kvinner møtes først med forbud, dernest med støtte. De rådende idealene endres. Første omgangs forbud kan ses som svar på spørsmål tilhørende «de fordums vandrere». De

representere sannhet og den rette fortolkningen av Guds ord sanksjonerer de menighetens handlinger. For å si det med Judith Butler: Kjønn er en serie handlinger med straff som mulig konsekvens. De som ikke «gjør sine kjønn rett», straffes (Butler 2007:190). Predikantene kommuniserer og markerer at hvordan man gjør kjønn, har konsekvenser. Kvinner som vil bli prester, beskrives som farlige for kristenheten. Likestillingsforkjempere beskrives først på samme måte. En ny generasjon læstadianere gjør imidlertid bildet mer sammensatt. Slik forandres forståelsen av hvordan man gjør sine kjønn rett.

Undersøkelsen av kjønn i lyngenlæstadianismen viser fram en prosess der kjønn i en bestemt organisasjon er i bevegelse i et sam-

spill med samfunnet for øvrig. I en konservativ kristen menighet er dette en langsom bevegelse. Det gir muligheten til å følge prosesser knytta til kjønn fra de skapes til de utfordres og stoppes eller settes ut i livet. Den patriarkalske ordningen er sterk. Gjennom at rådende idealer om kjønn blir uttalt, blir den patriarkalske tradisjonen likevel både styrka og utfordra.

Utfordringene til kjønnssystemet og den lyngelæstadianske menigheten kommer utenfra. For lyngelæstadianerne betyr dette først og fremst en rekke diskursive nydannelser. Hva kvinner og menn ideelt skal gjøre i samfunn, familie, menighet og forsamling, blir nå uttalt og begrunna. Alt det nye blir satt inn i en større kosmologisk sammenheng, og i utgangspunktet sett som brudd med Guds skaperordning. «Guds skaperordning» blir konseptualisert som motsetningen til det nye, som menigheten og familien slik den er før det nye kommer. Predikantene legger stor tyngde i å skape «korrekte» talemåter og normative begreper om kjønn gjennom autoritative referanser til Bibel, Guds skaperordning, kall og natur. Dette er en makt som virker i diskursen, en form for diskursiv dominans. Joan W. Scotts utsagn om kjønn som særs knytta til makt, er slik sett svært tydelig i denne sammenheng (1999:41).

Kjønn endres, men langsomt og med motstand. Dette henger sammen med at kjønnssystemet kan ses som å eksistere som en del av et kontinuum der den ene sida utgjøres av tradisjon, menighet, patriarkat og biblisisme, mens den andre sida utgjøres av modernisering, storsamfunn, ny kjønnsdiskurs og toleranse/pluralisme. I løpet av det tidsrommet som er undersøkt, kan det se ut til å ha skjedd en bevegelse mot den moderne sida av kontinuumet. Menighetens modernisering og generelle utvikling gir større valgfrihet og flere muligheter for variasjon. Det gir hver enkelt deltaker i menigheten klare muligheter og

klare begrensninger. Og det preger fellesskapet på tilsvarende vis. Men alle valgene kommer med føringer og forventninger og utelukker hverandre i liten grad. Gjennom en slik form for normalisering videreføres tradisjoner og eksisterende ordninger samtidig som noen nye aspekter kommer inn. Det er trolig få som plasserer seg på ytterpunktene i kontinuumet. At valgene er frie, er både helt sant og en sannhet med modifikasjoner. ★

Litteratur

- Blom, Ida 1994. *Det er forskjell på folk – nå som før*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brasher, Brenda E. 2006. «The Apocalyptic, Gender and American Christian Fundamentalism». I: Brenda E. Brasher og Lee Quinby (red.): *Gender and Apocalyptic Desire*. London/Oakville: Equinox.
- Bruce, Steve 2000. *Fundamentalism*. Cambridge: Polity.
- Butler, Judith 2007 [1990]. *Gender Trouble*. New York/London: Routledge.
- Cooley, Paula M., William R. Eakin og Jay B. McDaniel 1997. «Introduction». I: Paula M. Cooley, William R. Eakin og Jay B. McDaniel (red.): *After Patriarchy. Feminist Transformations of the World Religions*. Faith Meets Faith Series. New York: Orbis Books.
- Esbensen, Andreas 1962. «Den tapte penning». I UV 6/1962, s. 2–4.
- Esbensen, Andreas 1968. «Iakttakelser i tiden». I UV 7/1968, s. 3–4.
- Haste, Helen 1993. *The Sexual Metaphor*. New York: Harvesters Wheatseaf.
- Lein, Bente Nilsen 1981. *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring. Kirkens holdning til den borgerlige kvinnebevegelsen i 1880-årene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lincoln, Bruce 2003. *Holy Terrors. Thinking about Religion after September 11th*. Chicago: Chicago University Press.
- Lunde, Karl og Ole M. Pedersen 1948. «Brev fra predikanten». I UV 6/1948, s. 2–4.
- Mikaelsson, Lisbeth 2003a. *Kallets ekko. Studier i misjon og selvbiografi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Mikaelsson 2003b. «Religionens individualisering og retradisjonalisering: En kommentar til Jan-Olav Henriksen». I: Tone Lund-Olsen og Pål Repstad (red.): *Forankring eller frikopling? Kulturperspektiver på religiøst liv i dag*. Kulturstudier nr. 33. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Mikaelsson, Lisbeth 2004. «Gendering the History of Religions». I: Peter Antes, Armin Geertz og Randi Warne (red.): *New Approaches to the Study of Religion*, vol.1. Berlin: Walter de Gruyter.
- Mikaelsson, Lisbeth 2006. «Kvinner og misjon. Et historisk perspektiv». I: Thor Strandenæs (red.): *Misjon og kultur. Festskrift til Jan-Martin Berentsen*. Stavanger: Misjonshøgskolens forlag.
- Neumann, Iver B. 2001. *Mening, materialitet, makt. En innføring i diskursanalyse*. Oslo: Fagbokforlaget.

- Nielsen, Harriet Bjerrum og Monica Rudberg 2006. *Moderne jenter. Tre generasjoner på vei*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norderval, Kristin Molland 1982. *Mot strømmen. Kvinne-
lige teologer før og nå*. Oslo: Land og kirke.
- Norseth, Kristin 2007. «La os bryte over tvert med vor
stumhet!» *Kvinnens vei til myndighet i de kristelige
organisasjonene 1842–1912*. Dr.theol.-avhandling. Oslo:
Det teologiske menighetsfakultet.
- Nye, Malory 2003. *Religion. The Basics*. London: Rout-
ledge.
- Nyhaugen Predelli, Line 1998. *Contested Patriarchy and
Missionary Feminism: The Norwegian Missionary
Society in Nineteenth Century Norway and Madagas-
car*. PhD-avhandling. Los Angeles: University of
Southern California.
- Nyhaugen Predelli, Line og Jon Miller 1999. «Piety and Patri-
archy: Contested Gender Regimes in Nineteenth-Cen-
tury Evangelical Missions». I: Mary Taylor Huber og
Nancy C. Lutkehaus (red.): *Gendered Missions. Women
and Men in Missionary Discourse and Practice*. Ann
Arbor: The University of Michigan Press.
- Nyvold, Peder 1951. «Til minne». I: UV 2/1951, s. 3–4.
- Nyvold, Peder 1961. «Mørke skyer». I: UV 4/1961, s. 2–4.
- Nyvold, Peder 1966. «Et samvittighetsspørsmål». I: UV 3/
1966, s. 3–4.
- Olsen, Inger Marie 2006. *Kvinner tier ikke leng er i forsam-
lingen. En studie av kulturell elastisitet i et kystsam-
funn i Nord-Troms*. Hovedoppgave i planlegging og
lokalsamfunnsforskning. Universitetet i Tromsø.
- Olsen, Torjer A. 2006. «Diskursanalyse i religionsvitenska-
pen». I: Siv-Ellen Kraft og Richard J. Natvig (red.):
Metode i religionsvitenskap, s. 51–71. Oslo: Pax Forlag.
- Olsen, Torjer A. 2008. *Kall, skaperordning og makt. En ana-
lyse av kjønn i lyngelæstadianismen*. PhD-avhandling.
Universitetet i Tromsø.
- Saltnes, Erling 1977. «Forslag til likestillingslov». I: UV 10/
1977, s. 1 og 4.
- Saltnes, Erling 1980. «Hva skriften lærer». I: UV 7–8/1980,
s. 6.
- Scholz, Susanne 2004. «The Christian Right's Discourse on
Gender and the Bible». *Journal of Feminist Studies in
Religion* 1:81–100.
- Scott, Joan Wallach 1999. *Gender and the politics of his-
tory*. New York: Columbia University Press.
- Seland, Bjørg 2006. *Religion på det frie marked. Folkelig
pietisme og bedehuskultur*. Kristiansand: Høgskole-
forlaget.
- Seland, Bjørg og Olaf Agedal 2008. *Vekkelsesvind. Den
norske vekkingskristendommen*. Oslo: Det Norske
Samlaget.
- Skeie, Karina Hestad og Kristin Norseth 2003. «Creating a
voice – acquiring rights. Women in the Norwegian Mis-
sion Society and the process towards formal organiza-
tional rights in 1904». *Nora, Nordic journal of Women's
Studies* 11 (1):5–13.
- Sky, Jeanette 2007. *Kjønn og religion*. Oslo: Pax.
- Strømsnes, Gry M. 2000. «Vi er i verden, men ikke av ver-
den.» *Unge kvinner i en indremisjonsforsamling i Det
Vestlandske Indremisjonsforbund*. Hovedoppgave i
sosialantropologi. Universitetet i Bergen.
- Under Vandringer* 1948–2008. Meddelelsesblad for Den
luthersk-læstadianske menighet. Birtavarre, Skjervøy,
Tromsø.

ARTIKLER

Av INGEBORG WINDEREN OWESEN

Feminismens moderne filosofiske historie og likestillingens formoder, Marie le Jars de Gournay

Feminism can be viewed historically as a rapidly developing critical system of thought in its own right.
(Karen Offen 2000)

Ingeborg Winderen Owesen diskuterer og argumentere for nødvendigheten av å historisere feminismen som en tankeretning «in its own right». Deretter følger et forsøk på å gjøre nettopp det, altså historisere feminismen. Så løfter hun fram et interessant, men lite kjent filosofisk forfatterskap; Marie le Jars de Gournay (1565–1645). Gournay var muligens den aller første til å foreslå likestilling mellom menn og kvinner via begrepet «likhet» (égalité). Owesen hevder at hun dermed innleder et paradigmeskifte og legger grunnen for moderne feministisk tenkning.

Om å historisere feminismen

De siste tiårene har det vært flere som har søkt å historisere feminismen, blant andre Joan Kelly (1982), Joan Scott (1996), Tjitske Akkerman og Siep Stuurman (1998) og Karen Offen (2000). Denne artikkelen føyer seg til rekken av disse samt det syn at feminismen er en idéstrømning i seg selv, en selvstendig tanke- og retning, og ikke bare noe som er parasitært på, eller inspirert av, andre politiske og filosofiske diskurser.¹ Ifølge historikeren Joan Kelly er det en nokså utbredt forståelse av feminismen at den er av nyere dato, enten man tenker seg den som et samtidssfenomen med en relativt kort historie – noe som oppstod på 1960- og 1970-tallet – eller som en bevegelse i tre bølger som begynner med de engelske suffragettene på slutten av 1800-tallet. Joan Kelly (1982) derimot argumenterer for at vestlig feminisme har en over 600 år lang historie.

Ettersom mitt fagfelt er filosofi, er det først og fremst filosofihistorisk og idéhistorisk jeg ønsker å reflektere feminismen. Det vil si at jeg først og fremst fokuserer på begreper, ideer og argumenter framfor historiske hendelser eller politiske handlinger. De feminismehistorikere som her er nevnt innledningsvis, er alle historikere, *filosofihistorikere* derimot har ikke i samme grad gitt seg i kast med feminismens historie,² kanskje fordi feministisk orienterte filosofer så langt først og fremst har fokusert på hvordan man kan innlemme kvinner i filosofiens kanon samt på analysing av kjønnsperspektiver i filosofihistorien, det vil si hva mannlige tenkere har ment om kvinner og kjønnsforskjeller.³ Å tolke feminismen som en egen disiplin er ikke nødvendigvis sammenfallende med disse to foregående innfallsvinklene, der motivet hovedsakelig har vært å avdekke filosofisk misogynisme. En filosofisk utlegning av feminismen som en egen tanke- og retning vil nødvendigvis måtte ha et mye mer

positivt forhold til tradisjonen og filosofihistorien, der denne heller utgjør en *kilde* enn noe man retter *kritisk* søkelys mot. Forsøkene på å se feminismens historie som en egen historie er som sagt allerede etablert, bidraget i herværende artikkel er å se den som en parallell til filosofihistorien og som noe som står i et dynamisk forhold til denne. Med et dynamisk forhold sikter jeg til noe som påvirker hverandre gjensidig, en innbyrdes og interaktiv prosess. Dette kommer jeg tilbake til når vi skal se på Marie de Gournays likhetstenkning, og hvordan hun ikke bare skriver seg inn i en vestlig likhetsdiskurs, men også foregriper denne. Et dynamisk forhold er det også mellom den tidligmoderne feminismen og Descartes' tenkning. Descartes' filosofi utgjør på mange måter en mulighetsbetingelse for framveksten av moderne feministisk tenkning, det vil si en feminisme som bygger på rasjonelle argumenter framfor henvisninger til teologi og bibeltolkninger, slik som for eksempel middelalderfeminismen eller kveker- og dissentermenighetene gjorde.⁴ Descartes' rasjonalistiske filosofi innvarsler et paradigmeskifte i filosofien, og det samme skjer innen feminismen: Fra og med Descartes er det fornuft og rasjonelle argumenter som brukes som skyts mot misogynien.

Jeg mener det gir god mening å bruke betegnelsen «feminisme» om alle tilløp til å velte kjønnshierarkiet, også de som finner sted før begrepet ble tatt i bruk, som i renessansen og den tidligmoderne epoken.⁵ Begrepet *feminisme* oppstod først rundt 1870, men ble ikke for alvor tatt i bruk før rundt 1908–1909, som en term for å beskrive de engelske suffragettene, men har for øvrig ellers et usikkert opphav (Offen 2000:19). Denne begrepslige nyvinningen inngikk i en større omformulering av politiske bevegelser som «ismer», eksempelvis nasjonalisme, liberalisme og sosialisme. Noe av hensikten med å historisere

feminismen er å forsøke å korrigere bildet av feminisme som et fenomen som mangler historisk kontinuitet. Feminismen *har* en historie, en historie som ofte blir oversett og glemt, og det også av feminister og kjønnsforskere. Hvor mange vet for eksempel at det aller første likestillingsforslaget i moderne tid ble framsatt av Marie le Jars de Gournay i 1641?⁶ På hvor mange pensumlister i innføringsemner i kjønns teori figurerer Marie de Gournay? Ingen, så vidt jeg vet.⁷ Takket være mye av de siste tiårenes feministiske forskning er nå mange «glemte» og oversette tenkere funnet fram igjen, og flere av tekstene deres er gjort tilgjengelige via nye utgivelser og oversettelser, for eksempel University of Chicago Press' serie «The Other Voice in Early Modern Europe». Det er derfor nå mulig å rekonstruere en feminismens historie.

Argumentene for å historisere feminismen er, som vi skal se, mange. Ett viktig argument er at dersom man ønsker å eksportere vestlig feminisme og likestilling til andre deler av verden, er det avgjørende å ha forståelse for hvor lang tid det har tatt, samt bevissthet om de problemer og den motstand feminismen har møtt også i denne delen av verden.⁸ Et annet argument er at for å forstå oss selv som historisk situerte individer er det viktig å kjenne vår egen historie. Uten god kunnskap om feminismen og likestillingstenkningens historie risikerer man å måtte «finne opp hjulet» på nytt. For eksempel presenteres ofte tanken om kjønn som sosial konstruksjon som en av kjønnsforskningens nyeste og mest radikale teorier, mens denne tanken i virkeligheten ikke er særlig ny, men ble framlagt av François Poulain de la Barre allerede i 1670. Å skille mellom «sex» og «gender», eller mellom biologisk og sosialt kjønn, ble mulig på bakgrunn av Descartes' filosofi som eksplisitt søkte å skille mellom fakta og sosiale konstruksjoner. De la Barre demonstrerte via en rasjonell deduksjon at

sinnet/intellektet ikke har noe kjønn (*L'Esprit n'a point de Sexe*), den antatte ulikheten mellom kjønnene bygget derfor ikke på annet enn fordommer. De la Barres argument er at kvinners «naturlige» underlegenhet var kulturelt produsert, et argument som også har mange likheter med Simone de Beauvoirs berømte hovedtese: «Man er ikke født kvinne, men blir det» ([1949] 2000). Beauvoir gir også honnør til de la Barre ved å sitere ham på tittelsiden av *Det annet kjønn*. En historiografi av feminismens tenkning, eller feminismens idéhistorie, kan forhåpentligvis sørge for å inkorporere feministisk tenkning i den europeiske filosofihistoriske kanon.

På samme måte som man på 1800-tallet, i kjølvannet av Hegel, begynte å historisere filosofien og oppdaget at det å *historisere* filosofien faktisk kunne avstedkomme viktige bidrag til *filosofien*, kan det være at man ved å historisere feminismen også lyktes med å konfrontere den med noen av de mest sentrale temaene og problemstillingene i samtidens feministiske teori (som f.eks. ideen om kjønn som en kulturell konstruksjon). Historiseringen av filosofien fant sted i en tid da filosofien var i ferd med å bli en egen akademisk disiplin. Og det er naturligvis fristende å trekke en parallell til feminismen og tenke at nå som feminismen er blitt såpass etablert og moden at den utgjør en egen akademisk disiplin, er det ikke uventet at vi finner interesse og behov for å skrive dens historie.

Å overse historien og fortiden og anse egne problemstillinger for å være så «contemporary» at historien ikke utgjør noen ressurs, er et fenomen som ikke utelukkende hefter ved feminismens selvforståelse. Også filosofien baler med beslektede problemer. Charles Taylors beskrivelse av filosofiens forhold til sin historie synes å ha mange paralleller til feminismens forhold til *sin* historie:

There is an ideal, a goal that surfaces from time to time in philosophy. The inspiration to sweep away the past and have an understanding of things which is entirely contemporary. The attractive idea underlying this is that of liberation from the dead weight of past terrors and illusions.

Thought cast off its chains. (1984:17)

Mitt prosjekt består derimot nettopp av å knytte tråder og etablere forbindelser mellom dagens feminisme og dens historie. Jeg ønsker å gjøre feminismen til sitt eget forskningsobjekt, hvilket vi kanskje kan kalle en slags «feminismens hermeneutikk». Med dette mener jeg ikke hermeneutikk forstått som metode, men som en dyptgående selvrefleksjon, det vil si å la feminismen gå i dialog med seg selv. En «feminismens hermeneutikk» innebærer en bevisstgjøring av feminismens egne prosesser framfor å la feminisme være et perspektiv på noe annet.

Beauvoirs feminismekanon

En som er seg feminismens historie bevisst, er Simone de Beauvoir. I historiekapittelet i *Det annet kjønn* (2000) trekker hun opp en slags «feminismens kanon» fra og med renessansens Christine de Pisan. Historiekapittelet i *Det annet kjønn* demonstrerer en forståelse av feminisme som et historisk prosjekt. I Beauvoir-forskningen er dette kapittelet merkelig nok et av de minst utforskede. Men det er ikke bare i Beauvoir-forskningen at hennes feminismehistorie overses, ingen av de feminismehistorikerne jeg listet opp innledningsvis, refererer til Beauvoir heller. Forklaringen ligger muligens i at de er historikere og ikke filosofer, og derfor ikke leser Beauvoir, men det er allikevel litt pussig at de «glemmer» Beauvoir i denne sammenheng ettersom de nettopp er *feminismehistorikere*. Joan Kelly gis ofte æren

for å være den første som påpekte en feministisk tradisjon som gikk forut for den franske revolusjon, men Beauvoir foregriper Kelly med mer enn 30 år.

Filosofiske lesninger av *Det annet kjønn* synes på den annen side å ha en tendens til å være mer tematiske enn systematiske, hvilket kanskje forklarer hvorfor Beauvoirs historiografi av feminismen har fått så lite oppmerksomhet blant filosofer og beauvoirforskere.⁹ Standardtemaene assosiert med Beauvoir ser ut til å være kropp, særlig den kjønnede kroppen, frihet, kvinnen som den andre, fenomenologi og herre/trell-dialektikk. Beauvoirs historiske filosofi overskygges derfor av kommentarlitteraturens interesse for moralske og ontologiske perspektiver.

Det annet kjønn innehar en sentral plass i feminismens historie, men boken selv presenterer også *sin* egen versjon av feminismens historie, med primær fokusering på fransk 1700-talls tenkning. Dette er neppe uttrykk for noen nasjonalisme fra Beauvoirs side. Man bør huske på at på 1600- og 1700-tallet var Paris Europas intellektuelle hovedstad. Derfor er det ikke bare i Beauvoirs framstilling av feminismens historie at Frankrike står sentralt i den tidligmoderne epoken, men også i enhver annen framstilling. Fransk var datidens engelsk, og bøker publisert på fransk sirkulerte i hele Europa.¹⁰ Beauvoir kjente også til Mary Wollstonecraft og *A Vindication of the Rights of Women* og hevder at det var Wollstonecraft som igangsatte kvinnebevegelsen i England (*Det annet kjønn* 2000:175). Det er faktisk overraskende mange likhetspunkter mellom Beauvoirs innledning til *Det annet kjønn* og Wollstonecrafts innledning til *Vindication*. Begge tar utgangspunkt i den samme erklæringen – «jeg er en kvinne» – det vil si at de begge tar sikte på en syntese av det personlige og det filosofiske.

Beauvoirs historiske prosjekt er ikke rent

historisk, men et forsøk på å forene eksistensi-
alistisk filosofi med historiske analyser. Beau-
voir analyserer følgelig kvinners situasjon i
historien gjennom konkrete fenomener som
svangerskap, barnefødsler, prevensjon, abort,
skilsmisse, utdanning, klasse, feminismens
oppblomstring og feminismens backlash, som
for eksempel Code Napoléon (som ga menn
herredømme over kone og barn). Filosofen
Karen Vintges hevder at det ikke er Beauvoirs
intensjon å presentere en reduksjonistisk bio-
logisk forståelse av kvinnen, ifølge henne er
Beauvoirs sentrale tese i *Det annet kjønn* kvin-
nen som *historisk* annen (1998:209). Denne
fokuseringen på historie gjør at feminismens
historie også blir avgjørende i det prosjektet
Beauvoir forsøker å artikulere.

Feminisme, et ektefødt barn av moderniteten

Feminismens historie blir ofte framstilt som
tre bølger.¹¹ Som Cathrine Holst skriver i *Hva
er feminisme*, er bølgebevegelsen «*standardhis-*
torien om feminismens utvikling [som] man
ofte finner i innføringsbøker og oversiktsverk»
(2009:45).¹² Denne bølgemetaforen blir
utfordret av feminismehistorikere. Den er for
det første svært unøyaktig i sine tidsinndelin-
ger, samtidig som den heller ikke tar høyde for
den historiske epoken før den franske revolu-
sjon, og den gir dermed et altfor snevert bilde
av feminismen.¹³ Historiker Karen Offen for
eksempel hevder at metaforen om tre bølger
«is simply inadequate to describe the overall
phenomenon» (2000:25). Et annet problem
med en slik bølgemetafor er at den får feminis-
men til å framstå som *impulspreget* snarere enn
som en *kontinuerlig* (om enn preget av brudd
og tilbakeslag) historisk utvikling. Ved å vise
kontinuiteten i utviklingen av feministisk teori
blir det også lettere å se at dette er en utvikling
som fortsatt pågår, samt å se oss selv og vår

samtid som en del av denne utviklingen. De
nederlandske redaktørene av boken *Perspec-*
tives on Feminist Political Thought in European
History (1998), statsviteren Tjitske Akkerman
og historikeren Siep Stuurman, foreslår en
periodisering med hele seks «bølger» fra sen-
middelalderen og renessansen og fram til i
dag.¹⁴

Feminisme er på mange måter et moderni-
tetsfenomen. Det modernes framvekst gjorde
det mulig å avvise tradisjonen til fordel for nye
og «bedre» ideer. Tenkningens *autonomi* fri-
gjør fra tradisjon og fordom, ingen ytre autori-
teter setter lenger rammene for verdier og
tenkning. Feminismen opererer innen moder-
nitetsstenkningens egen logikk som en avvis-
ning av tradisjon og myte. Opplysningens selv-
forståelse utgjøres av motsetningen til myte og
fabel. Det som særlig preger opplysningen og
det moderne, er den nye vitenskapens demys-
tifiering av naturen, samt insisteringen på
alle individers naturlige rettigheter, særlig ret-
ten til frihet. Modernismen innebærer en tro
på framtiden og framskrittet tuftet på over-
bevisningen om at man via fornuft og opplys-
ning vil være i stand til å gjøre verden til et
bedre sted. Med Descartes' *cogito* gis intellek-
tet autonomi og forrang over tradisjonen, og
filosofien tar skrittet inn i modernitetens tids-
alder. Descartes ønsket å erstatte dogmatiske
antagelser med fornuftsbasert viten. I opplys-
ningstiden blir tradisjonell hierarkisk tenkning
erstattet med likhetsidealer, og i et feministisk
perspektiv er det som skiller modernismen fra
tidligere tider at kjønnshierarkiet forsøkes
oppløst.¹⁵

Den moderne tidsalder preges av at man
stiller spørsmål ved etablerte sannheter. På
1500- og 1600-tallet fører Copernicus',
Keplers og Galileis observasjoner til at det geo-
sentriske verdensbildet med røtter tilbake til
Aristoteles erstattes av et heliosentrisk ver-
densbilde, og Newtons iakttagelser avslører

noen av naturens hemmeligheter. Kunnskap og vitenskap bygger i stadig større grad på observasjoner og erfaring. Dette er trekk vi også finner innen tidens feminisme. Tidligmoderne feminister som Christin de Pisan og Marie de Gournay trekker begge fram *observasjoner* av og *erfaringer* med kvinner når de formulerer sine feministiske argumenter og gir eksempler på kvinner som har hatt intellektuelle ferdigheter eller utrettet noe stort. Kvinners rolle i samfunnet kan ikke lenger ene og alene defineres av tradisjonen. Observasjonene og erfaringene man gjør seg om kvinner går på tvers av tradisjonen, og denne settes derfor på prøve. Den aristoteliske tradisjonen opererte med definisjoner om kvinnens

gjensidig komplekse forholdene mellom tekster, politiske, samfunnsmessige, økonomiske og vitenskapelige hendelser og se hvordan teorier og begreper oppstår, videreutvikles og kanskje også endres. Feminismens historie er en kompleks og pågående prosess.

Det er allikevel ikke gitt at feminismens idéhistorie nødvendigvis kan forstås som en bevegelse mot stadig økt selvbevissthet i hegeliansk forstand, eller som en progressiv lineær suksesshistorie. Også Joan Scott tar i *Only Paradoxes to Offer* avstand fra å konstruere feminismen som en «teleological story of cumulative progress toward an ever-elusive goal» (1996:1). Feminismens historie er like mye preget av repetisjoner og backlash som av

Feminismen befinner seg ikke i den europeiske filosofi og idéhistories marginer, men er en sentral del av vestlig tenkning, både som en konsekvens og som bidragsyter til utviklingen av denne.

«natur», mens senrenessansens og tidligmoderne feminister har alle det til felles at de forsøker å motbevise at det skulle være noe i kvinners natur som gjør dem underordnet menn. Til dette bruker de sin fornuft og sin erfaring.

Som vi ser, fører historisering av feminismen til en kontekstualisering, noe som igjen kan bringe feminismen ut av i alle fall humanvitenskapenes marginer. Sagt på en annen måte: Feminismen befinner seg ikke i den europeiske filosofiens og idéhistoriens marginer, men er en sentral del av vestlig tenkning, både som en konsekvens av og som bidragsyter til utviklingen av denne. Mangelen på historisk kontekstualisering av feminismen kan i verste fall bidra til nettopp marginalisering. Å historisere teori innebærer å undersøke de

teoriutvikling og gjennombrudd. Vi har sannsynligvis like mye å lære av motstanden og nederlagene som av gjennombruddene og seirene.

«Missing links»: Querelle des femmes, Pisan og Gournay

Før vi går til Marie de Gournay, likestillingens formoder og banebryter, kan det kanskje være hensiktsmessig å etablere Christine de Pisan og *querelle des femmes* som et bakteppe. Til sammen utgjør disse tre et slags «Ida» i feminismens moderne evolusjonshistorie.¹⁶ *Querelle des femmes* var en flere hundre år lang debatt, diskusjon eller kontrovers om kvinners stilling. Historikeren Joan Kelly daterer que-

relle des femmes fra 1400 til 1789, det vil si fram til den franske revolusjon. Renessansen og det modernes inntreden gjorde det mulig å ta til motmæle og utfordre den krasse misogynismen som preget Europa. Joan Kelly gir Christine de Pisan æren for å ha startet querelle des femmes og dermed også vestlig feminism: «Christine de Pisan was the first such thinker, and the four-century-long debate that she sparked, known as the *querelle des femmes*, became the vehicle through which most early feminist thinking evolved» (1982:4). Anna-Karin Malmström-Ehrling hevder i *Kvinnliga filosofer* at Pisan kan betraktes som Europas første kvinnelige yrkesforfatter (1998:50). Også Simone de Beauvoir hevder i sin framstilling av feminismens historie i *Det annet kjønn* at Pisan var den aller første som grep pennen fatt for å forsvare sitt kjønn. «For første gang så man en kvinne gripe pennen for å forsvare sitt kjønn: Christine de Pisan [...]» (2000:152). Christine de Pisan tok til motmæle mot misogynien i Jean de Meuns *Le Roman de Rose*, og den litterære debatten om denne romanen var opphavet til querelle des femmes. Skrevet på 1200-tallet fremmer *Roseromanen* det syn at kvinner ikke er annet enn kyniske forførere av menn. Ren bakvaskelse av kvinner, hevder Pisan.

Født i Venezia i 1364, vokste Christine de Pisan opp ved den franske kongen Charles V's hoff, der faren var kongens astrolog, lege og alkymist. Som enke i en alder av 25 år, med tre barn og en mor å forsørge, livnærte hun seg av å skrive. I boken *Le Livre de la Cité des Dames* (1405) skriver hun fram et tankeeksperiment om en by der kvinner blir verdsatt og forsvart. Pisans bok ble for øvrig ikke oversatt til engelsk før i 1982 og finnes heller ikke i norsk oversettelse (visse utdrag finnes på svensk), hvilket i seg selv illustrerer fraværet av en kontinuerlig og sammenhengende historisk bevissthet om feminismens tidlige tilblivelse.

Damenes by innledes med at Pisan spør seg hvordan så mange menn, ja til og med lærde menn, kan uttale seg så ondskapsfullt og forulempende om kvinner. Kan det tenkes at de tar feil, at kanskje også Aristoteles som mente at kvinnen var en ufullstendig mann tok feil? I likhet med både Mary Wollstonecraft og Simone de Beauvoir ser Pisan årsaken til kvinners underordning i mangelen på deres utdanning:

[...] om det vore regel att man skickade sina döttrar till skolan precis som sina söner och metodisk undervisade dem i vetenskaperna, så skulle de lära sig och förstå alla de skönsta konsterna och vetenskaperna lika bra som sönerna.» (Pisan i Malmström-Ehrling 1998:73)¹⁷

Det er altså ingenting i kvinners natur som gjør dem underlegne menn. Idéhistorikeren Gro Hanne Aas skriver at det som var nytt med Pisan, var at hun ikke bare lovpriste kvinnen, men at hun også argumenterte *mot* negative framstillinger av kvinner (Aas 2009:108). Det å utfordre Aristoteles, som hele skolastikken hvilte på, kan ikke ha vært annet enn svært radikalt i Pisans samtid.

Nærmest som i en åpenbaring ser Pisan at det påhviler henne oppgaven å bygge *Damenes by*, en by som en gang for alltid skal yte kvinner rettferdighet. Ved hjelp av de tre søstrene Fornuft, Rettferdighet og Rettskaffenhet skal kvinner gjenvinne sin anseelse. Kvinner skal vite å handle slik at de fryktes like mye som de elskes. Trolig inspirert av Giovanni Boccaccios *De mulieribus claris*, nærmest en katalog over berømte kvinners liv og levned, befolker også Pisan sin *Damenes by* med berømte kvinner fra historien. Både Boccaccios og Pisans henvisninger til store kvinner i historien hadde den funksjon at de åpnet for tanken om at kvinner *kunne* være i stand til noe større

enn å sy og koke mat. Kvinner kunne til og med være i stand til store bragder! Å referere til store kvinner i historien som et argument for kvinners dugelighet gjør også Marie de Gournay i sin *Egalité des hommes et des femmes* (1641). Samme effekt har forøvrig Ludvig Holbergs kvinnehistorie *Adskillige Heltinders og Navnkundige Damers Sammenlignende Historier* fra 1721. Altså skriver forsvaren av qvinde-kjønn, Ludvig Holberg, seg også inn i *querelle des femmes*.¹⁸

Mye blekk rant i kjølvannet av *querelle des*

mist. I 1529 publiserte han *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus*, der han argumenter for kvinners teologiske og moralske overlegenhet. Eller motsatt – at man angrep kvinner, slik som Alexis Troussel, som i *Alphabet de l'imperfection et malice des femmes* fra 1617 trekker fram eksempler fra Bibelen som «bevis» på kvinners dårskap og last. Denne boken ble en umåtelig stor suksess i sin tid og kom i hele 18 nye opplag innen 1650. Kvinner var altså blitt oppfattet som enten dårligere eller bedre enn menn.

Gjennom hele perioden ble det flittig diskutert hvorvidt sjelen, intellektet og fornuften var kjønnsdifferensiert eller ei, og hvorvidt kvinner hadde evne til så vel skole- ring som evne til moral.

femmes, det ble argumentert fra mange kanter, alt fra at kvinner *ikke engang* var mennesker, til at kvinner egentlig var menn overlegne.¹⁹

Querelle des femmes-debatten satte fram anklager mot kvinner og forsvarte kvinner, man debatterte hvorvidt kvinner skulle få utdanning, om de kunne delta i politikken, besitte eiendom, hvilke restriksjoner de skulle underlegges, om kvinner kunne være dydige eller var født syndige og uten selvkontroll? Mange mente at kvinner hadde en umettelig seksuell appetitt, og at de derfor måtte kontrolleres. Gjennom hele perioden ble det flittig diskutert hvorvidt sjelen, intellektet og fornuften var kjønnsdifferensiert eller ei, og hvorvidt kvinner hadde evne til så vel skole- ring som evne til moral.

Debatten tok i stor grad form av at man enten argumenterte for kvinners overlegenhet, slik som for eksempel tyske Cornelius Agrippa, magiker, teolog, astrolog og alky-

Marie le Gournay – en likestillingsformoder

De fleste av dem som tar opp kampen for kvinnene, og motsetter seg den arrogante preferansen menn gir seg selv, svarer med samme mynt, og vender preferansen i kvinners favør. For min egen del unngår jeg alle slike overdrivelser og nøyer meg med å likestille kvinnene med menn, gitt at naturen motsetter seg, også i dette tilfellet, så vel overlegenhet som underlegenhet.²⁰

Slik åpner det første likestillingsforslaget i moderne tid. Litt mindre enn 200 år etter Christine de Pisan kaster Marie de Gournay seg ut i *querelle des femmes*-debatten. Nå er det nok med alle overdrivelsene, det være seg kvinners fortreffelighet eller kvinners underlegenhet i forhold til menn, mener Gournay, og hevder at hun er tilfreds med å slå fast at kvin-

ner og menn er *like*. Kvinner og menn er mer like enn de er forskjellige, og kvinner seg i mellom er mer forskjellige enn hva mange kvinner er fra enkelte menn. Pamfletten *Egalité des hommes et des femmes* fra 1641 er sannsynligvis det aller første likestillingsforslaget i moderne tid. Også filosofihistorikerne Jacqueline Broad og Karen Green hevder i *A History of Women's Political Thought in Europe* (2009) at Gournay var «the first to propose the equality of men and women» (ibid.:125).

Marie le Jars de Gournay (1565–1645) var født og oppvokst innen den franske adel og var i stor grad selvært. Som tenårings hadde hun lest Michel de Montaignes *Essais* (1580) som hun ble svært begeistret for. Gournay sendte Montaigne et brev og oppfordret ham til å avlegge Gournay-familien et besøk, og etter et møte i Paris utviklet det seg et varmt vennskap dem imellom. Den store aldersforskjellen gjorde at Montaigne omtalte Gournay som sin *fille d'alliance*, oversatt til norsk en slags «adoptivdatter». I 1595 fikk Gournay i oppdrag å redigere tredje utgave av *Essais*, og det er som redaktør for denne utgaven, samt for et fyldig forord der hun hyller og forsvaret Montaigne, hun er mest kjent. Dette arbeidet ga henne anerkjennelse i Frankrikes litterære og intellektuelle kretser, og la sannsynligvis grunnen for at det ble mulig for henne å velge et utradisjonelt liv som selvstendig skribent og *femme de lettre*. Hun fant sine beskyttere og knyttet kontakter med innflytelsesrike personer, blant annet ved Europas hoff.²¹

Marie de Gournay var både kjent og anerkjent i sin samtid. I likhet med mange andre kvinner som var nettopp det, ble hun allikevel glemt inntil hennes *Égalité des hommes et des femmes* kom i nytgivelse i 1910, som den første siden 1600-tallet. Marie de Gournay mangler for eksempel i Simone de Beauvoirs tidligere omtalte feminisme-kanon. Gournays rolle som tidlig pionér i feminismens historie

bygger derfor i stor grad på nyere forsknings gjenoppdagelse av henne.

The fact remains that Gournay's role as an important feminist forerunner is very much a discovery of recent scholarship. It is a discovery still in process. (Hillman 2002:4)

Dette illustrerer hvordan feminismens historie ikke er lineær, men preget av brudd, glemsel og gjenoppdagelse.

Det er kanskje ikke så rart at hun var begeistret for Montaigne, for han må i grunnen sies å være en forløper for feminismen han øg:

Kvinnene tar alldeles ikke feil når de forkaster de leveregler som er innført i verden, ettersom det er menn som har laget dem uten kvinnes medvirkning. (*Essays* III, [1580] 2009, kap. 5, 99)

Montaigne kritiserer samtidens dobbeltmoral på erotikkens område. Kvinnene forventes å være kalde og varme på en og samme tid, både kyske og villige, før han konkluderer med at «mann og kvinne er støpt i samme form; ser man bort fra oppdragelsen og skikk og bruk, er ikke forskjellen stor» (ibid.:161). Når Montaigne ser kjønnsforskjellen som tuftet på oppdragelse, skikk og bruk, øyner vi kanskje en tidlig formulering av argumentet om kjønn som en kulturell konstruksjon (og som Poulain de la Barre utvikler til det fulle ved hjelp av Descartes' filosofi). Dette at mann og kvinne er støpt i samme form, kan være forløperen for Gournays «égalité». Og i forlengelsen av Montaigne foreslår Gournay nettopp å endre oppdragelsen av kvinner ved å gi dem skoleing og utdanning. I *Egalité* gir hun honnør til sin nederlandske «kollega» Anna Maria van Schurman, som begrunnet kravet om å gi kvinner lese- og skriveopplæring med at det ville gi

dem et nærmere og mer ekte forhold til Skriften. Kristne kvinner burde lese Bibelen selv, slik at de med egne øyne kan lese Guds ord, mente Schurman. Også Schurman refererer til Gournay i sine tekster, og denne intertekstualiteten hevder Siep Stuurman er grunnlaget for at vi kan snakke om en feministisk tradisjon, og ikke bare enkeltstående, isolerte ytringer:

This shows that these early-modern feminist writings are more than isolated utterances. They constitute a tradition, a feminist «counter-canon». (2005:375)

Gournay referer også til Platon og hans likestillingsforslag i *Staten*. Mens Aristoteles hadde et ubestridelig negativt kvinnesyn, kan spor av et mer positivt syn på kvinner finnes hos Platon. I *Symposion* dukker den vise Diotima opp, hun som belærer Sokrates om kjærlighet. Det som skiller Gournays likestillingsforslag fra for eksempel Platons, er nettopp at hun bruker ordet/begrepet «égalité». Égalité (fransk), equality (engelsk) eller likestilling er et relativt nytt begrep som ikke ble tatt i bruk i europeiske språk før på 1300-tallet.²² Égalité er opprinnelig en term fra matematikken, men fant gradvis veien inn i filosofiske og politiske diskusjoner, der det fortsatt både er et ideal og et omstridt begrep den dag i dag. Som oftest er det tenkere som Thomas Hobbes (1588–1679) og John Locke (1632–1704) som krediteres for å ha unnfanget likhetstanken, men Marie de Gournay foregriper dem begge.

Likhetsbegrepet stammer som sagt fra matematikken, der det er brukt til å beskrive det eksakte samsvaret mellom størrelser eller tall hva gjelder kvantitet, det som oftest uttrykkes med likhetstegnet, «er lik» (=). Sagt på en annen måte: Likhetsbegrepet er når begge størrelser på hver side av likhetstegnet korresponderer eller stemmer overens. Den poli-

tiske og filosofiske betydningen av «égalité» derimot betegner det å ha lik verdighet, rang, samme privilegier som andre, eller rett og slett å være på like fot. Mens likhet innen matematikken gjelder *kvantitativ* likhet, dreier sosial likhet seg om *kvalitativ* likhet. Marie de Gournay foreslår altså at det er en kvalitativ likhet mellom kvinner og menn, og det er dette som gjør at hun ikke bare står i en feministisk tradisjon som er forbundet med vår egen samtidsslikestillingstenkning, men også kan sies å innlede et paradigmeskifte. Fra og med Gournay er likhet/forskjell det sentrale omdreiningspunktet for all feminisme og likestillingstenkning.

Det har pågått en likhetsdiskurs i Vesten, der kjønnslikestillingen og feminismen har spilt en viktig rolle både som premissleverandør og konsekvens. Det er ikke slik at feminismen blott appliserer begreper fra mainstream-filosofien. Den er derimot en viktig medspiller og partner i utviklingen av sentrale begreper, som for eksempel nettopp begrepet likhet. Denne likhetsdiskursen førte til den amerikanske uavhengighetserklæringen – «all men are created equal» – samt den franske revolusjonsidealene om «égalité, liberté et fraternité», og til syvende og sist også FNs menneskeretts-erklæring. Den feministiske likhetsdiskursen har bidratt til en reell universalisering av likhetsbegrepet, der likhet gjelder på tvers av etnisitet, klasse, kjønn og så videre. Dette mener jeg eksemplifiserer det jeg innledningsvis omtalte som et *dynamisk* forhold mellom mainstream-filosofien og feminismen. Siep Stuurman og Tjitske Akkerman formulerer det slik:

More generally still, sixteenth- and seventeenth-century feminism surely must be counted among the European cultural and intellectual currents that have contributed to the making of the modern idea of equality. [...] It is thus apparent that we must

look at the relation between feminism and Enlightenment philosophy from two angles: apart from the standardly asked question, «what was the significance of Enlightenment for feminism», we should also inquire into the significance of feminism for Enlightenment egalitarianism. (1998:13)

Gournay setter ikke opp noen mannlige modeller/forbilder eller foreslår at kvinner bør bli som menn, tvert imot trekker hun fram kvinnelige forbilder som «bevis» på kvinners kvalitative likhet med menn. «Egalité» betyr altså ikke identitet, kvinner er ikke identiske med menn, men de har samme kvaliteter i minst ett henseende, om ikke nødvendigvis i alle, hvilket grovt sett er den samme likhetsforståelsen som ligger bak både den amerikanske og den franske revolusjonen.

Gournay benytter seg av flere retoriske grep og innfallsvinkler i sin pamflett. For å argumentere imot det tradisjonelle synet på kvinners intellektuelle og moralske underlegenhet trekker hun veksler på den hellige skrift, de tidlige kirkefedrene og antikkens filosofi. Hun viser for eksempel til at Platon i *Staten* (ca. 370 f. Kr.) tilkjennegir kvinner de samme rettigheter, evner og funksjoner som menn, og hevder retorisk at ingen betviler Platons stilling som en guddommelig tenker. Av og til bruker hun en slags *reductio ad absurdum*-metode, der hun viser at en påstand er ugyldig ved å forfølge dens implikasjoner og absurde konsekvenser. Følgende resonnement viser hvordan hun for eksempel avslører det inkonsistente i en av datidens typiske holdninger. Dersom man mener at Bibelen befaler kvinnen å underordne seg mannen, skriver Gournay, følger følgende absurditet: Kvinnen er verdig nok til å være skapt i Guds bilde, hun er verdig nok til å ta del i nattverden, i frelsen og i paradiset og til og med i å forenes med

Gud, men hun er ikke verdig den samme ære og de samme privilegier som en mann? Er ikke konsekvensen av dette å erklære at mannen er mer dyrebare og opphøyet enn Gud, og følgelig gjøre seg skyld i graverende blasfemi?

Kartesiensk feminisme

En annen tenker som har hatt avgjørende betydning for utviklingen av feministisk tenkning, er som sagt René Descartes. Året 1641 binder på forunderlig vis Gournay og Descartes sammen og utgjør samtidig en milepæl i feminismens historie. Selv om Gournay hadde utgitt sin pamflett *Égalité* i flere tidligere versjoner, er det 1641 som har blitt stående som utgivelsesår. 1641 er også året Descartes' *Meditasjoner* utkom (*Om metoden* kom i 1637) for første gang. I 1641 får altså feminismen begrepet om likhet/likestilling og samtidig det fornuftsbaserte verktøyet for å kunne argumentere for dette. Poulain de la Barre utgjør derfor kanskje en syntese av Gournay og Descartes.

Descartes' tenkning utgjorde en betydelig inspirasjon for tidligmoderne feministisk tenkning. I vår samtid er feminister kanskje mest kjent for å kritisere Descartes, for eksempel hevder Genevieve Loyd i *Mannlig og kvinnelig i Vestens filosofi* ([1984] 1995) at Descartes sørger for at fornuften er mannlig konnotert, at rasjonalitet assosieres med maskulinitet, og følgelig kvinnelighet med følelser. Også Susan Bordo gir Descartes' skille mellom kropp og sjel skylden for at objektivitet og rasjonalitet forstås som mannlig. Kvinners forståelse av Descartes' filosofi på Descartes' egen tid var derimot en helt annen. For dem ga Descartes' skille mellom kropp og sjel anledning til å hevde at intellektet (sjelen) er kjønnsløs. Gitt at kroppen er kjønnsdifferensiert, vi er alle enten mann eller kvinne, så er sjelen/intellektet derimot ikke kjønnsdifferensiert, men lik hos begge kjønn. Descartes' metodiske tvil

hadde ført ham til en urokkelig sikkerhet forankret i *cogito*, det tenkende subjekt – det mentale ble etablert eller gitt en forrang over kroppen. Følgelig var også den kroppslige ulikheten sekundær og den mentale likheten av større betydning.

Spredningen av og diskusjonene om Descartes' tenkning gikk via salongene som var drevet av intellektuelle kvinner. Salongbevegelsen kunne saktens fortjene fornyet oppmerksomhet og seriøs forskning. Mens Ludvig 14. forbød all undervisning i Descartes' tenkning på franske universiteter, og den katolske kirke satte Descartes' bøker på *Index* (listen over forbudte bøker), hadde ikke denne sensuren gyldighet i salongene der Descartes både ble forelest over, diskutert og lest.²³ Salongkulturen hadde for øvrig også en viktig betydning for videreføringen av opplysnings-tenkning og likestillingsteori. Fra et kjønnsperspektiv er salongen også interessant ut ifra perspektiver som at det var kvinner, salongvertinnene, som satte agendaen, og at salongen oppfordret til omgang kjønnene imellom. Kombinasjonen av salongkulturen på den ene siden og Descartes' tenkning på den annen ga kvinnene en unik historisk mulighet til å delta i en slags offentlig, eller før-offentlig filosofi-debatt.

At Descartes' tenkning bidro til å artikulere feministiske ansatser, er i løpet av det siste tiåret blitt en utbredt oppfatning (Israel 2002; Stuurman 2004; Harth 1999; Perry 1999; O'Neill 1999; Wilkin 2008; Zizek 2009). Slik sett kunne man godt begynt fortellingen om den moderne feminisme historie med Descartes. Med hans tenkning ble fornuften gjort til en større kraft enn tradisjonens autoritet, og denne fornuften kunne brukes til rasjonelle argumenter for å bekjempe kvinners tradisjonelle status som annenrangs. Til tross for denne samtidigheten har jeg allikevel lyst til å lansere Marie de Gournay som starten/opp-

havet til moderne feminisme, uten dermed å underkjenne betydningen av kartesiansk rasjonalisme. Fokuseringen på kjønnslikestilling er en rød tråd som binder fortid til samtid, og her er det ingen tvil om at Gournay er pioneren. Hvorfor denne fokuseringen på feminisismens opphav? Her slår jeg følge med Oxford-historiker Miri Rubin:

The quest for origins is a quest for a place in the world, it is an exercise in self-definition, self-understanding and self-fashioning. (1998:34)

For at feminismen skal kunne påberope seg en egen plass i verden, en egen historie, er det avgjørende hvor vi starter fortellingen. Selv om Christine de Pisan var første kvinne ut til å forsvare sitt kjønn via pennen, er mye av hennes og renessansens (middelalderens) tanke-gods såpass fremmed for oss at noe av det nærmeste er uforståelig. Dessuten er det opphold på nesten 200 år mellom Pisan og Gournay, noe som gjør det vanskelig å hevde at Pisan er opptakten til en tradisjon.

Å rekonstruere historien

Jeg har allerede framsatt påstanden om at feminisismens historie ikke kan sees som en progressiv lineær suksesshistorie. At Marie de Gournay var glemt og ikke ble lest på over 300 år, hindrer allikevel ikke at vi kan se hennes bruk av likhetsbegrepet som en forutsetning og en mulighetsbetingelse for at feminismedebatten igjen skulle kunne skyte fart flere hundre år senere. De mange glemselene og fortielsene i feminisismens historie gjør at vi av og til er nødt til å lese historien «baklengs» og rekonstruere den. Vi vet hva vi har per dags dato – vi vet for eksempel at likestilling er et sentralt begrep i samtidens feminisme – og vi kan bruke dette begrepet som kompassnål og

gå tilbake i historien og lete etter tidspunktet man begynte å snakke om likestilling.

Filosofen Eileen O'Neill hevder at Gournay slett ikke feirer fornuften, men at hennes metode snarere er å vise fornuftens fåfenghet, da det i stor grad er fornuften man har benyttet seg av i forsøk på å resonnerer seg fram til at kvinner er menn underlegne (O'Neill 2007). Ifølge O'Neill mener altså Gournay at fornuften kommer til kort, og hun gjør derfor heller bruk av en pyrrhonsk skeptisisme. Dette er en filosofisk posisjon som fikk en viss oppblomstring på 1600-tallet. Den går i korthet ut på å avvise at man kan gi svar på fundamentale spørsmål. En pyrrhonistisk skeptisisme benekter muligheten for sikker eller objektiv viten og bekjemper samtidig teoretisering. Mens Descartes underla alle anerkjente sannheter filosofisk skepsis og tvil, gjorde han dette med sikte på å oppnå sikker viten, og Descartes er følgelig ingen skeptiker. Om O'Neills tolkning er riktig eller ikke, skal ikke avgjøres her, den er uansett en interessant tolkning. O'Neill hevder også at Gournay er den som hever *querelle des femmes*-debatten opp på et filosofisk nivå, og at hennes behandling av kjønnsstatistikken åpenbart er filosofisk. Gournay gjøres også til den første kvinnelige filosofen i den tidligmoderne æra. O'Neill skriver: «In fact, to my knowledge this is the first early modern philosophical text published by a woman» (ibid.:35). Gournay er altså ikke bare en pioner i feminisms historie, men også en pioner som tidligmoderne kvinnelig filosof.

En annen interessant tolkning av Gournay som er verd å nevne, er gitt av professor i fransk, Rebecca M. Wilkin, som skriver at det å insistere på kvinner og menns likhet framfor kvinners eventuelle overlegenhet, gir uttrykk for en implisitt antagelse om at to motsatte blir like, en slags matematisk tese om at pluss og minus utjevner hverandre. Gournays tittel *Likheten mellom kvinner og menn* til forskjell fra

Poulain de la Barres *Likheten mellom de to kjønn* trekker ifølge Wilkin «attention to sameness in difference» (2008:179), hvilket for mange kanskje vekker assosiasjoner til Luce Irigaray. Samtidig gjør Gournays fokusering på likhet, til forskjell fra Irigarays insistering på forskjell, at de framstår som speilbilder av hverandre. Gournay hevder at menneskedyret verken er mann eller kvinne, og at kjønnsforskjellen kun er til for formeringens skyld. For Irigaray derimot er kjønnsforskjellen som vi vet, fundamental og ureduserbar.

Ulikhetene mellom Gournay og Irigaray til tross, de skriver seg begge inn i en europeisk likhetsdiskurs der både likhet og forskjell utgjør selve omdreiningspunktet. Feminismens filosofiske historie er en historie vi kan og bør være stolte av, og dersom vi var enda mer fortrolige med den, kunne den kanskje vise seg å ha noe å tilby også for teoretisering av mer samtidsmessig art, og da tenker jeg helt konkret på temaer som jeg tidligere har vært innom, som i) hvordan vi skal forstå *likhet* og *likestilling*, ii) og i forlengelsen også *forskjell*, iii) eller hva slags tankegods som ligger bak ideen om kjønn som en kulturell konstruksjon. En historisk kontekstualisering av feminismen som en idéstrømning «in its own right» tror jeg også kan føre til at en fortrinnsvis kritisk innstilling må vike plassen for et mer *positivt* forhold til tradisjonen, og dermed kanskje også bidra til et noe endret stemningsleie for feminismen. ★

Litteratur

- Akkerman, Tjitske og Stuurman, Siep (red.) 1998. *Perspectives on Feminist Political Thought in European History. From the Middle Ages to the Present: «Introduction: feminism in European history»*. London: Routledge.
- Beauvoir, Simone de [1949] 2000. *Det annet kjønn*. Oversatt av Bente Christensen. Oslo: Pax Forlag.
- Bondevik, Hilde og Linda Rustad 1999. *Kjønnsperspektiver i filosofihistorien*. Oslo: Pax Forlag.
- Broad, Jacqueline og Karen Green 2009. *A History of Women's Political Thought in Europe, 1400–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gournay, Marie le Jars de [1641] 1993. *Égalité des hommes et des femmes*. Librairie Droz S.A., Genève.
- Gournay, Marie le Jars de [1641] 2002. «The Equality of Men and Women». I: *Apology for the Woman Writing and other works*. Edited and translated by Richard Hillman and Colette Quesnel. Chicago: The University of Chicago Press.
- Habermas, Jürgen [1985] 1990. *The Philosophical Discourse of Modernity*. Oversatt av Frederick Lawrence. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Harth, Erica 1999. «Cartesian Women». I: Susan Bordo (red.): *Feminist Interpretations of Descartes*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
- Hillman, Richard 2002. «Introduction to Marie le Jars de Gournay». I: Marie le Jars de Gournay: *Apology for the Woman Writing and other works*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Holberg, Ludvig 1745. *Adskillige Heltinder og Navnkundige Damer Sammenlignende Historier efter Plutarchi Maade*. København: Imprimeur J. P. Anchersen.
- Holst, Cathrine 2009. *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Israel, Johnathan I. 2001. *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press.
- Kelly, Joan 1982. «Early Feminist Theory and the Querelle des femmes, 1400–1789». *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 8(1).
- Lloyd, Genevieve [1984] 1995. *Mannlig og kvinnelig i Vestens filosofi*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Malmström-Ehring, Anna-Karin 1998. *Kvinnliga filosofer från medeltid till upplysning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Moi, Toril 2000. *Innledende essay til Det annet kjønn*. Oslo: Pax Forlag.
- Montaigne, Michel de [1580] 2009. *Essays*. Tredje bok. Oversatt til norsk av Beate Vibe. Bokklubben.
- Offen, Karen 2000. *European Feminisms 1700–1950. A Political History*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- O'Neill, Eileen 2007. «Justifying the Inclusion of Women in Our Histories of Philosophy: The Case of Marie de Gournay». I: Linda Martin Alcoff og Eva Feder Kittay (red.): *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing.
- Pisan, Christine de [1405] 1986. *The Treasure of the City of Ladies*. Translated with an introduction by Sarah Lawson. Harmondsworth: Penguin Classics.
- Platon [ca. 385 f.Kr.] 1988. *Symposion. Drikkegildet i Aten*. Norsk oversettelse ved Egil A. Wyller. Oslo: Dreyers Forlag.
- Perry, Ruth 1999. «Radical Doubt and the Liberation of Women». I: Susan Bordo (red.): *Feminist Interpretations of Descartes*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
- Rubin, Miri 1998. «The languages of late-medieval feminism». I: Tjitske Akkerman og Siep Stuurman (red.): *Perspectives on Feminist Political Thought in European History. From the Middle Ages to the Present*. London: Routledge.
- Scott, Joan 1996. *Only Paradoxes to Offer*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Songe-Møller, Vigdis 1999. *Den greske drømmen om kvinners overflødighet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Stuurman, Siep 2004. *François Poulain de la Barre and the Invention of Modern Equality*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Stuurman, Siep 2005. «The Deconstruction of Gender: Seventeenth-Century Feminism and Modern Equality». I: Sarah Knott og Barbara Taylor (red.): *Women, Gender and Enlightenment*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Svenneby, Elin 1999. *Også kvinner Glaukon!* Oslo: Emilia Forlag.
- Taylor, Charles 1984. «Philosophy and its history». I: Richard Rorty, J.B. Schneewind og Quentin Skinner (red.): *Philosophy in History. Essays on the historiography of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vintges, Karen 1998. «Beauvoir's philosophy as the hidden paradigm of contemporary feminism». I: Tjitske Akkerman og Siep Stuurman (red.): *Perspectives on Feminist Political Thought in European History*. London: Routledge.
- Wiestad, Else 1994. *De store hundreårsbølgene*. Oslo: Emilia Forlag.
- Wilkin, Rebecca 2008. *Women, Imagination and the Search for Truth in Early Modern France*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- Zizek, Slavoj 2009. «From Job to Christ: A Paulinian Reading of Chesterton». I: Alcoff og Caputo (red.): *St. Paul Among the Philosophers*. Indiana University Press.
- Aas, Gro Hanne 2009. «Den andra rösten och idéhistoriens kanon». I: Katarina Leppänen og Mikela Lundahl (red.): *Kanon ifrågasatt*. Hedemora: Gidlunds förlag.

Noter

- 1 Takk til Hilde Bondevik, Jorunn Økland og to anonyme referees for kommentarer, innspill og konstruktiv kritikk.
- 2 Jeg mener selvfølgelig ikke at filosofihistorikere har vært totalt fraværende i dette feltet, f.eks. kan Else Wiestads *De store hundreårsbølgene* (1994) godt leses som et forsøk på å historisere feminismen, men den inneholder ingen forslag eller argumenter om å tolke feminismen som en egen tankeretning «in its own right». Det samme gjelder også arbeidene til Eileen O'Neill, som ellers skriver svært godt om tidlige/moderne kvinnelige filosofer.
- 3 Slik som f.eks. Vigdis Songe-Møllers *Den greske drømmen om kvinners overflødighet* (1999), Elin Svennebys *Også kvinner Glaukon!* (1999) eller Hilde Bondevik og Linda Rustads (red.) *Kjønnsperspektiver i filosofihistorien* (1999).
- 4 Noen av de første forsøkene på å ta til orde for kvinner ble gjort innen en religiøs ramme.
- 5 *Oxford English Dictionary* definerer feminisme som «advocacy of the rights of women».
- 6 Pamfletten ble utgitt i tidligere versjoner, første gang i 1622, men det er 1641-versjonen de aller fleste forskere forholder seg til, og det er oversettelsen av den versjonen jeg referer til.
- 7 Det er etter mitt syn forunderlig at ingen av de norske universitetene og kjønnsforskningssentrene har emner eller undervisning i feminismens historie/idéhistorie.

- 8 Jeg mener selvfølgelig ikke å foreslå et normativt imperativ om å eksportere vestlig feminisme, men ulike likestillingstiltak blir ofte forsøkt implementert som del av vestlig bistandspolitikk i andre deler av verden.
- 9 Toril Mois tolkning av «Historiekapittelet» er at Beauvoir her formidler sin hovedtese om at kvinner ikke har hatt sin egen historie, («Innledende essay til Det annet kjønn» i norsk oversettelse, 2000:14). Slik jeg ser det utelukker ikke denne tesen at Beauvoir også skisserer en feminisms historiografi.
- 10 Tjitske Akkerman og Siep Stuurman skriver f.eks. i introduksjonen til *Perspectives on Feminist Political Thought in European History*: «It is important to keep in mind that books published in French were frequently reissued in other European countries, and, more generally, that French culture in early-modern Europe was an international elite phenomenon (1998:3).
- 11 Bølgemetaforen har sitt opphav i 1880-tallets suffragetter som omtalte seg selv som feminisms første bølge.
- 12 Cathrine Holst har også et kapittel i boken *Hva er feminisme* (2009) som heter «Feminisms historie». Jeg forholder meg her ikke til Holsts kapittel da Holst først og fremst analyserer feminismen som en politisk bevegelse. For øvrig er det mange likheter mellom Holsts analyse av feminismen og min, mellom det Holst kaller «en politisk idéretning» og jeg kaller «en idéstrømning 'in its own right'».
- 13 Metaforen om tre bølger blir også utfordret av Else Wiestad i *De store hundreårsbølgene* (1994), og problematisert av Elisabeth Lønnå i «Waves in the History of Feminism» (2004). Luce Irigaray sier nylig i et intervju at selve bølgemetaforen indikerer noe som foregår på overflaten uten noensinne å endre selve «bunnen», og den er dermed ifølge Irigaray en lite egnet metafor for feminisms bevegelse (*Second Wave Feminism*, Gillis, Howie & Munford (red.) 2007).
- 14 De seks «bølgene» de foreslår, er 1) senmiddelalder og renessanse (1400–1600), 2) rasjonalistisk feminisme (1600–1700), 3) opplysningsfeminisme (1700–1800), 4) utopisk feminisme (1820–1850), 5) liberalfeminisme (1860–1920) og 6) samtidsfeminisme (1960–?).
- 15 Ifølge Jürgen Habermas var oppdagelsen av «den nye verden», renessansen og reformasjonen tre monumentale hendelser rundt år 1500 som konstituerer en epokegjørende terskel mellom den moderne tidsalder og middelalderen (1990: 5).
- 16 Jeg prøver meg her på et ordspill/parallellell med presentasjonen av fossilen «Ida» (oppkalt etter paleontolog Jørn Hurums datter) som «the missing link» i menneskets evolusjon.
- 17 Et utdrag av *Livre de la Cité des Dames* er oversatt til svensk i Anna-Karin Malmström-Ehrings *Kvinnliga filosofer från medeltid till upplysning* (1998).
- 18 Se Owesen: «Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist» *Norsk filosofisk tidsskrift*, nr. 1, 2010.
- 19 Se f.eks.: *Disputatio nova contra mulieres, qua probatur eas hominess non esse*, utgitt anonymt i 1595.
- 20 Min oversettelse. Oversatt fra fransk: *Égalité des hommes et des femmes*, Librairie Droz S.A., Genève, 1993.
- 21 Å skrive for kongelige var for øvrig ikke uten risiko da hvem som satt ved makten, raskt kunne skifte. For eksempel hadde Gournay støttet Henri IV og nettopp oppnådd hans beskyttelse da han ble drept i 1610. Allikevel var hun heldig og ble tilkjent en om enn beskjeden pensjon av Henris sønn og etterfølger Louis XIII, og senere også av den mektige og beryktede kardinal Richelieu.
- 22 Skjønt lignende ideer og prinsipper om rettferdighet kan dateres tilbake til antikken.
- 23 Dette argumentet er hentet fra mitt innlegg «Salongens betydning for spredningen av Descartes' filosofi» presentert på workshopen *Den europeiske salongkulturen i nytt lys*, UiO 18. februar 2010.

KOMMENTAR

AV HARRIET BJERRUM NIELSEN

Dekonstruksjonens hegemoni

Poststrukturalismen har spilt en viktig rolle for kjønnsforskningen fordi den ga redskaper til å forstå kvinner ikke som enten engler eller ofre, men som ansvarlige og sosialt formede mennesker. Nå har imidlertid poststrukturalistiske tilnærminger fått hegemoni i feltet, og analysene framstår som forutsigbare. Her rettes kritikken særlig mot et altomfattende maktbegrep og en begrenset mulighet for å forstå endring.

Poststrukturalismen representerer en viktig milepel i kjønnsforskningens historie, ikke alene ved å gjøre kvinneforskningens egne diskurser til gjenstand for dekonstruksjon, men også ved generelt å henlede oppmerksomheten på at fenomener og problemer alltid er italesatt på bestemte måter. Oppmerksomhet på språkets rolle, oppgjør med generalisering om kjønn ut fra hvite middelklasseutvalg, fokusering på kryssende inklusjons- og eksklusjonsprosesser, et mindre konspiratoriske maktbegrep som gjorde at også kvinner kunne ses som delaktige i kjønnssystemets opprettholdelse – alt dette var en uhyre livgivende innsprøytning da det kom i forhold til datidens dogmatikk som så kvinner som ofre eller engler, og dermed ikke som ansvarlige og sosialt formede mennesker.

I de ti årene som har gått siden *Kvinneforskning* utga sitt temanummer «Empirisk forskning etter poststrukturalismen», har poststrukturalismen inntatt en hegemonisk posisjon i kjønnsforskningen. Jeg har ikke tall på hvor mange artikler som siden da har informert meg om at kjønn er performativt, at kjønn ikke noe man er, men noe man gjør, at identitetsposisjoner skapes gjennom makt- og eksklusjonsprosesser som konstruerer en hierarkisk strukturert binaritet mellom «oss» og «de andre», at slike annethetskonstruksjoner skaper en privilegert og umarkert førstehet (heteroseksualitet, hvit, middelklasse, maskulinitet), og at de diskurser vi omgir oss med på alle kanter, er gjennomsyret av heteronormativitet, hvithet og middelklasse. Alt dette er jo både riktig og viktig å være oppmerksom på, og det er viktig at nye generasjoner av studenter lærer slike teoretiske perspektiver på kjønn å kjenne. Kjønnsforskere har kanskje mer enn andre bruk for dekonstruktivistiske redskaper i en verden hvor kjønn naturaliseres på stadig nye måter, selv om man nok kunne ønske seg mer refleksjon over hva alle disse dekonstruk-

sjonene kan brukes til, ut over å skrive akademiske artikler om dem. Men når disse sannheter har blitt gjentatt så mange ganger at man bare trenger å lese det første avsnittet i en faglig artikkel for å kunne forutsi funn og konklusjoner, så tyder det på at en viss dogmatikk har spredd seg.

I min artikkel «Rommet mellom sitering og dekonstruksjon» i temanummeret i 2000 pekte jeg på tendensen til metodologisk essensialisme når dekonstruksjon ble gjort til den eneste mulige form for kritisk forskning.¹ Jeg argumenterte for at det også var bruk for å beskrive og forklare hverdagskunnskapen, ikke for «å sitere» den, men for å forstå sosiale endringsprosesser og dynamikker og for å ta folks livsverden på alvor. Jeg pekte på at poststrukturalismens dekonstruksjonsbud risikerte å redusere kommunikasjon til ren metakommunikasjon og dermed miste forbindelsen til det som driver mennesker og betyr noe for dem – og gjøre forskeren selv til hovedperson.

I dag vil jeg føye til to andre kritikker som har blitt tydeligere for meg under poststrukturalismens hegemoni, nemlig det jeg vil kalle en hypostasering av maktbegrepet og poststrukturalismens begrensede endringsforståelse. Først det altomfattende maktbegrepet: Innen poststrukturalistisk teori knyttes tilblivelses- og subjektiveringsprosesser eksklusivt til makt og styringsrelasjoner som dermed synes å være den eneste virksomme sosiale kraft i og mellom mennesker. Kvinner (og menn) ble altså likevel ikke til mennesker, men derimot til posisjoner og «figurer» i nettverk av kryssende og forhandlede diskurser (se f.eks. Kofoed og Staunæs 2007). Hvis dette forstås bokstavelig (makt er alt), representerer det utvilsomt en sterkt reduksjonistisk forståelse av menneskers liv og dermed en forståelse som forskerne neppe ville finne uttømmende for å forklare sitt eget eller sine egne barns liv

(Craib 1997). Hvis, på den andre siden, maktbegrepet skal forstås i en mer altomfattende foucaultiansk forstand (alt er makt), kan det tilgjengelig bli ganske intetsigende fordi «makt» da egentlig ikke blir annet enn en fellesbetegnelse på alt som er sosialt – og da kommer man til å mangle begrepsmessige redskaper til å differensiere mellom ulike former for sosialitet, noe som jo i hvert fall innen samfunnsvitenskapen må være ganske avgjørende. Er for eksempel noen styringsteknologier og de dertil svarende subjektposisjoner å foretrekke fremfor andre? Kan subjektivisering forstås som prosesser som handler om noe annet og mer enn underkastelse? Språket er jo ikke bare et medium som skal kompensere et tap og dekke en mangel, men også et medium for kontakt, kreativitet og gjensidig anerkjennelse. Tilblivelsen som subjekt handler også om tilknytning, kjærlighet og kommunikasjon. At denne type forhold mellom mennesker selvfølgelig også har maktdimensjoner, berettiger ikke til å redusere dem begrepsmessig til makt. Det kommer til å mangle noe i vår forståelse, noe som har stor betydning i våre liv som mennesker og ikke bare som «figurer», og som derfor også kaller på teoretisk analyse. Man kan kanskje si at dekonstruktivistiske analyser rett og slett ikke har til mål eller hensikt å studere disse andre sidene av våre liv, men i så fall måtte teorien ha tematisert sine egne grenser og empiriske rekkevidde. I den grad det i det hele tatt har skjedd, har forskjell blitt redusert til hierarki, for eksempel i den form for moralsk valg som Søndergaard (2000) stiller opp. Her konstrueres forskjellige typer av forskningsspørsmål som et hierarki mellom god og dårlig forskning: enten er du kritisk og dekonstruerende som oss, eller også driver du med naturaliseringer og selvfølgeligheter som de andre.

Min andre innvending er knyttet til poststrukturalismens endringsforståelse. Mange

poststrukturalistiske forskere har en sterk investering i diskursiv destabilisering og er på leting etter det som bryter med diskursive forventninger, og dermed også med teoriens lurende determinisme. Midt i de kjedelige siterende praksiser finner vi derfor poststrukturalistenes yndlingsinformanter, for eksempel utstyrt med struttetkjørt, fjærboa eller røde trompetbukser (se Kofoed og Staunæs 2007), som lurer de diskursive påbud – uten at vi helt forstår hvorfor, og dermed heller ikke hva slags teoretisk forståelse som ligger bak hyppig brukte begreper som «rot», «sprekker» og «brudd». ² Det er ikke klart hvordan disse enkeltstående «brudd» egentlig bidrar til å endre hverken diskurser eller praksiser.

Helene Aarseth (2008) har kritisert poststrukturalistisk teori for å være fiksert på binariteter og grensedragning, i stedet for å se på de gjensidige formingsprosesser mellom struktur og person og hvordan bestemte institusjonelle kontekster ansporer nye former for subjektive motivasjoner. Eller, sagt på en annen måte, hvordan det som finnes på hver side av grensen, har blitt til og motivert på måter som ikke nødvendigvis er et produkt av grensen i seg selv. Som Aarseth sier i et innlegg i *Kjønnsforskning*, så er det ikke distinksjonsmekanismer som gir innhold til våre livsprosjekter, og de får dermed heller ikke fatt i hva som driver oss mot endring (Aarseth 2008:84–85). Det er jo også et spørsmål i hvor høy grad de endringer som faktisk har funnet sted i forståelsen av kjønn de siste par årtier, skyldes kjønnsforskerne dekonstruktivistiske anstrengelser? Eller om de i det minste forutsetter en vekselvirkning med endrede strukturer (f.eks. kvinneflertall i høyere utdanning, pappapermisjon, større etnisk mangfold), eller en mediesektor som dekonstruerer og rekonstruerer kjønn mye raskere enn noen forsker rekker å henge med i. Som Eve Sedgwick ironisk sier om den dekonstruktivistiske «paranoia»:

How television-starved would someone have to be to find it shocking that ideologies contradict themselves, that simulacra don't have originals, or that gender representations are artificial? (Sedgwick 2003:141)

I redaktørenes oppfordring til å kommentere postmodernismens/poststrukturalismens tilstand, antydes det at tidens kritikk av disse retninger har å gjøre med en vending mot rene biologiske forklaringsmodeller. Det kan nok være en sammenheng her i den forstand at den ene type reduksjonisme fremkaller den andre. Men når det gjelder kjønnsforskerne, vil antakeligvis de færreste la seg overbevise av spekulative sosiobiologiske teorier, eller av enkle årsakssammenhenger mellom biologi og atferd. Jeg tror snarere det er en slags kjedsomhet som er ute og går, en lengsel etter noe nytt og utfordrende som kan supplere, transformere og etter hvert overskride den velkjente poststrukturalistiske pakken av forutsigbare dekonstruksjoner. ★

Litteratur

- Butler, J. 1991. «Imitation and gender insubordination». In D. Fuss (ed): *Inside/out. Lesbian Theories, Gay Theories*. New York and London: Routledge.
- Butler, J. 1995. «Melancholy gender – refused identifications». *Psychoanalytic Dialogues* 5:165–180.
- Craib, I. 1997. «Social Constructionism as a Social Psychology». *Sociology* (31) 1:1–14.
- Kofoed, J. og Staunæs, D. (red.) 2007. *Maktballader – 14 fortællinger om makt, modstand og menneskers tilblivelse*. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Nielsen, H.B. 2000. «Rommet mellom sitering og dekonstruksjon». *Kvinneforskning* 1:16–29.
- Sedgwick, E.K. 2003. *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham, London: Duke University Press.
- Søndergaard, D.M. 2000. «Destabiliserende diskursanalyse: veje ind i poststrukturalistisk inspireret empirisk forskning». In H. Haavind (red.): *Kjønn og fortolkende metode*. Oslo: Gyldendal.
- Søndergaard, D.M. 2005. «At forske i komplekse tilblivelser». In R.B. Jensen og G. Christensen (red.): *Psykologiske og pædagogiske metoder*. Roskilde Universitetsforlag.
- Aarseth, H. 2008. «Fortellinger om kjønn, makt og kjærlighet. Svar til Hanne Haavind». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 4:80–88.

Noter

1. Jeg kritiserte her Dorte Marie Søndergaards dikotomi mellom på den ene siden «kritisk og refleksjonsstøttende» dekonstruktiv poststrukturalistisk forskning og på den andre siden «forskning som citerer og understøtter diskursive selvfølgeligheter og naturaliseringer» (kritikken var basert på et manus fra 1997 som med små endringer ble publisert i 2000 – se Søndergaard 2000). Senere har Søndergaard begrepsatt dette som et skille mellom «virkelighetsreflekterende» og «virkelighetskonstaterende» forskning (Søndergaard 2005), fortsatt med samme positive og negative fortegn. Dikotomien er også virksom i festskriftet hennes medarbeidere utga i forbindelse med hennes 50-årsdag (Kofoed og Staunæs (red.) 2007). For å føre opp linjen fra 2000 lar jeg dette festskriftet stå som eksempel også på de typer reduksjonisme jeg tar opp i denne kommentaren. Slik jeg ser det, finner man tilsvarende posisjoner hos mange norske poststrukturalistisk orienterte kjønnsforskere, men ikke koblet til et så faglig homogent miljø som det danske rundt Søndergaard.
2. Hos Judith Butler og mange andre internasjonale poststrukturalistiske teoretikere finnes det en teori om slike brudd eller «feilsiteringene» som trekker på en lacaniansk psykoanalytisk forståelse (se f.eks Butler 1991 og 1995). Dette psykoanalytiske fundamentet i teorien avvises imidlertid av mange nordiske poststrukturalister, bl.a. Søndergaard og hennes medarbeidere. Man kan også si at teorien om at det er «the psychic excess» som fører til diskursive brudd, sjelden har blitt empirisk operasjonalisert og derfor har hatt begrenset anvendelighet innen samfunnsforskningen.

KOMMENTAR

Av STINE H. BANG SVENDSEN

Vendinger etter poststrukturalismen

Viktige innsikter som poststrukturalismen brakte med seg er blitt basiskunnskap i kjønnsforskningsfeltet. Det har ført til kritikk blant annet av den sentrale betydning som tillegges språket og et maktbegrep som ordner mennesker i posisjoner med begrenset handlingsrom. Men hva er alternativene og hvordan forholder de seg til strukturell makt? I denne kommentarartiklen diskuteres den internasjonale debatten.

Den poststrukturalistiske vendingen i kjønnsforskningen har vært konfliktfylt. Ti år etter herværende tidsskrifts temanummer om poststrukturalisme har imidlertid de mest grunnleggende innsiktene om språk, endring og subjektivitet denne vendingen brakte med seg, blitt basiskunnskap i vårt fagfelt og i en rekke andre. I kjølvannet av dette har det oppstått både kjedsomhet og frustrasjon over den privilegerte rollen poststrukturalismen gir språket og et maktbegrep som ordner mennesker i posisjoner med begrenset handlingsrom. Dette har inspirert til en fornyet interesse for psykoanalyse, kroppslighet, materie og andre ikke-språklige tilganger til subjektivitet, kjønn og endring i kjønnsforskningen. I denne kommentaren vil jeg ta for meg deler av den internasjonale debatten om poststrukturalismen i kjønnsforskningen. Jeg vil påpeke en bekymringsfull tendens til at poststrukturalistisk forskning kritiseres for overopptatthet av strukturell makt. Det blir lite maktkritisk forskning igjen i kjønnsforskningen om det skal bli mindre kartlegging av maktforhold i samfunnet med hver eneste «vending» i feltet.

Diskusjonen om kjønnsforskningen «etter den kulturelle vendingen» har vært omfattende i kjønnsforskningsfeltet internasjonalt de siste årene (Segal 2010; Ahmed 2008; Hemmings 2005, 2006; Moi 2008). Tretthet med poststrukturalistiske lesninger av makt og menneskelig aktørskap har blitt fremmet i feltet med tiltagende kraft gjennom 2000-tallet (Sedgwick 2003; Massumi 2002; Barad 2003). I denne situasjonen er det verdt å nevne hva det arbeides med å komme seg videre fra. «Den kulturelle vendingen» på 1990- og 2000-tallet har blitt en overskrift som forsøksvis dekker en rekke ganske forskjellige teoretiske og empiriske prosjekter. Det tydeligste av disse er Foucault-inspirert feministisk poststrukturalisme. Foucaults idé-historiske genealogier har vært inspirasjon

både til kunnskap om hvordan vitensregimer konstituerer subjekter, så vel som motstanden som kan ytes innenfor dem. Disse innsiktene har vært grunnleggende for blant annet skeiv teori, som har lent seg på Foucaults seksualitetshistorie for å destablisere moderne og essensialistiske forestillinger om seksuell orientering (Foucault 1995[1976]; Butler 1990; Sedgwick 1991). En tilgrensende, og overlappende, tradisjon er Derrida-inspirert feministisk poststrukturalisme. Forfattere som kan tilskrives dette prosjektet, har forsøkt å skrive fram teorier og fortellinger om et mangfold av forskjellighet, der verken erfaringer eller identitetskategorier kan totaliseres eller universaliseres (Butler 1990; Spivak 1993; Riley 1988). Denne formen for feministisk poststrukturalisme har blitt fremmet i sammenheng med innsikter fra en rekke «minoritetsfeminismer», deriblant svart feminisme og tredje verden-feminisme, om hvordan universalisering av kvinners erfaringer «som kvinner» ikke bare er en fantasi, men en totaliserende og imperialistisk sådan (Haraway 1990, sitert i Segal 1999:29, se også Narayan 1997).

Den kjønnsforskningsinterne kritikken av poststrukturalistisk feminisme har fokusert på hva som bør gjøres etter poststrukturalismen. Disse kritikkene bør dermed ikke nødvendigvis leses som «motstand» mot poststrukturalistiske perspektiver som sådan. Clare Hemmings oppsummerer tre hovedformer for «tvil» som har blitt utviklet i feltet etter at dekonstruksjon som analytisk praksis har gjort sitt. Disse områdene med tvil kan oppsummeres som 1) «vi betviler konstruktivistiske forståelser av subjektet sin evne til fullt og helt å gjøre rede for vår plass i verden som individer og grupper», 2) «vi betviler både kvalitative og kvantitative empiriske tilganger, samt tekstanalyse, sin evne til å gjøre rede for den fulle resonansen i den verden vi forsøker å forstå» og 3) «vi betviler at todelingene makt/motstand eller

privat/offentlig kan gjøre fullstendig rede for politiske prosesser» (Hemmings 2005:549–550).¹ Å ta konsekvensen av disse svakhetene vil innebære å 1) søke tilganger til å forstå individer og grupper som kan supplere konstruktivistiske subjektforståelser, for eksempel psykoanalytiske og fysiologiske, 2) forsøke å finne mer varierte metodiske tilganger for bringe flere momenter inn i analysen, gjerne gjennom å kartlegge hvordan de «intra-agerer», og 3) lete etter andre måter å forstå politikk på enn ved å studere janusansiktene makt/motstand eller privat/offentlig, for eksempel gjennom relasjoner og etikk.

Vendingene til det psykososiale, til affekt og følelser og den såkalte feministiske nymaterialismen tar opp disse problemene fra forskjellige faglige perspektiver og interesser. Den psykososiale vendingen innebærer en fornyet oppmerksomhet på psykoanalysens bidrag til subjektforståelse og representerer et forsøk på å skape et produktivt møte mellom psykologi og andre samfunnsvitenskaper, spesielt sosiologien. Dette møtet kan også spores i kulturteoretiske arbeider som kan sorteres under «the affective turn». Begrepet «affekt» er knyttet til psykoanalytisk teori og kan sies å benevne «kvalitative uttrykk for våre drifters energi og variasjoner» (Giardini 1999:150, sitert i Hemmings 2005:551). Det er imidlertid psykologen Silvan Tomkins' (1963) beskrivelser av affekt som fenomen som kan løsrives fra driftene og være selvforsterkende og selvrefererende, som har blitt mest innflytelsesrik. I dette ligger det at for eksempel kjærlighet kan være selvforsterkende, og at entusiasme kan smitte uten at dette er koblet direkte til drifter. På denne måten er vi knyttet sammen i affektive «circuits» eller feedback-sirkler der følelser forsterkes og forandres relasjonelt. Kulturforskere som har vært kritiske til det de anser som sosial determinisme og «paranoid lesning» på jakt etter diskursers altomfattende

makt i poststrukturalistisk teori, har omfavnet affekt-teori som en kilde til å analysere det uforutsigbare, plutselige, positive og utenomdiskursive i menneskelig samhandling. Feministisk «nymaterialisme» representerer et tilsvarende forsøk på å skape en «naturalistisk, materialistisk og post-human» forståelse av handling og endring som et alternativ til poststrukturalistisk fokusering på representasjon (Barad 2003:803). Nymaterialistene har vært spesielt opptatt av å bryte gjennom og forbi skillet mellom kultur og materie (med varierende grad av liv). Karen Barads begrep «intraaksjon» har blitt populært for å benevne ikke-skillet. Det har også blitt brukt som et begrep som inspirerer til metodisk mangfold som kan kartlegge komplekse prosesser. Felles for disse «vendingene» er at de representerer forsøk på å skrive fram kunnskap som analyser med utgangspunkt i språket og dekonstruksjon ikke gir så god tilgang til. Til sammen utgjør disse fornyede interessene for kroppslighet, psyke og materialitet en utfordring til poststrukturalismen og dekonstruksjonens hegemoni i kjønnsforskningen.

Disse vendingene innebærer etter mitt syn viktige bidrag til kjønnsforskningen og kulturforskningen. De kommer imidlertid også sammen med en retorisk platt etablering av poststrukturalisme og «teori» som stråmenn som kan skjelles ut for alle problemer forfatterne selv mener de har løsningen på. Dette er blant annet tilfelle i Eve Sedgwicks kritikk av «teori», der hun karakteriserer kulturteori som ridd av «kritisk paranoia». Det innebærer å se «makta» overalt og i alt, uten å gå kritisk inn i konkrete arbeider på en måte som kan komme i nærheten av å rettferdiggjøre påstandene de kommer med (Sedgwick 2003). Både Sara Ahmed og Clare Hemmings har gått gjennom en rekke av de tekstene som har fremmet kritikker av «teori» og «poststrukturalisme» i senere år, og påpekt to viktige retoriske strate-

gier. Den ene er å definere alt arbeid som ikke rammes av kritikken, ut av det feltet en kritiserer. Dette er for eksempel tilfellet når nymaterialistene kritiserer feministisk poststrukturalisme for ikke å ha vært i dialog med tenkning om kropp og biologi. Imidlertid har dette vært en viktig fagretning i akademisk feminisme, spesielt knyttet til teknologi og vitenskapsstudier (STS) (Ahmed 2008:26). Det gjelder også kritikker av poststrukturalistisk feminisme, der spesielt postkolonial teori og andre former for minoritetsfeminismer har blitt definert ut av «poststrukturalismen», muligens fordi det er vanskelig å karakterisere dem som menneskefjerne (Hemmings 2005). Den andre tendensen er å omtale «feminisme», «teori», eller «poststrukturalisme» basert på en rekke påstander om forskningens tilstand med påfallende mangel på referanser. Dette illustrerer Sedgwick og Adam Frank i sitt essay «Shame in the cybernetic fold», der de karakteriserer nåtidig kritisk teori allment, men kun basert på to tekster som er publisert for over femten år siden (Sedgwick 2003: 93-121, se også Hemmings 2005).

Når en leser de ivrigste intra-aksjonistene og de argeste kritikerne av poststrukturalismen som har sett lyset i det psykososiale eller nymaterielle, kan en få inntrykk av at de mener det er mulig å forske helt riktig, si alt samtidig og fremme en forståelse som fanger utrolig mye mer enn noe som har blitt publisert tidligere. For meg framstår denne kunnskapsoptimismen som naiv. Om det nå er sånn at vi skal sysle med følelser, kroppslighet og materie i dette feltet en stund, er det nok mye å lære av innsiktene de fronter. Men å sannsynliggjøre at dette skiller seg så veldig radikalt fra annen utforskning av subjektivitet, kjønn og endring som har blitt gjort i akademisk feminisme før, under og etter den kulturelle vendingen, ser ut til å kreve et skremmebilde av poststrukturalistisk feminisme.

Det er verdt å legge merke til det sammenfallet i kritikker av poststrukturalismen som nå kommer fra forskjellige hold i kjønnsforskningsfeltet, og de kritikkene som poststrukturalister i sin tid fremmet av såkalt «second wave» eller 70-talls feminisme. Sedgwicks og Franks begrep «paranoid lesing» (Sedgwick 2003) har på kort tid blitt svært populært for å karakterisere egen og andres forskning som påpeker strukturelle, diskursive eller ideologiske maktforhold på samfunnsnivå. Denne karakteristikken har en sterk resonans i manges oppfatning av svakhetene ved overdreven «politisk» feministisk forskning. Den umyndiggjør på en effektiv måte det akademiske arbeidet som karakteriseres. Det er svært betenkelig om nok en «vending» skal benyttes til å mistenkeliggjøre kartlegging av strukturelle maktforhold knyttet til kjønn i samfunnet. Det er bra å variere teoretiske og metodiske tilganger til forskning på subjektivitet, endring og kjønn, men framtiden for akademisk feminisme ligger ikke i å fjerne oss ytterligere fra det maktkritiske prosjektet som ligger til grunn for fagfeltet. ★

Litteratur

- Ahmed, Sara 2008. «Open Forum Imaginary Prohibitions: Some Preliminary Remarks on the Founding Gestures of the 'New Materialism'». *European Journal of Women's Studies* 15:23-39.
- Barad, Karen 2003. «Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter». *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28:801-831.
- Butler, Judith 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Foucault, Michel 1995[1976]. *The History of Sexuality*. New York: Vintage.
- Hemmings, Clare 2005 «Invoking Affect. Cultural theory and the ontological turn». *Cultural Studies* 19:548-567.
- Hemmings, Clare 2006. «The Life and Times of Academic Feminism». I: Davis, K. Evans, M. og Lorber J. 2006: *Handbook of Gender and Women's Studies*. London: SAGE.
- Massumi, Brian 2002. *Parables for the virtual: movement, affect, sensation*. Durham NC, London: Duke University Press.
- Moi, Toril 2008. «'I am not a woman writer': About women, literature and feminist theory today». *Feminist Theory* 9:259-271.

- Narayan, Uma 1997. *Dislocating Cultures. Identities, Traditions, and Third World Feminism*. New York: Routledge.
- Riley, Denise 1988. *Am I that name? : Feminism and the category of 'women' in history*. Basingstoke: Macmillan.
- Sedgwick, Eve Kosofsky 1991. *Epistemology of the closet*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Sedgwick, Eve Kosofsky 2003. *Touching. Feeling. Affect. Pedagogy. Performativity*. Durham: Duke University Press.
- Segal, Lynne 1999. *Why feminism? Gender, Psychology, Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Segal, Lynne 2010. *Kommende. «Identity Troubles: After the 'Cultural Turn'»*
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1993. *Outside in the teaching machine*. New York, London: Routledge.
- Tomkins, Silvan Solomon og Bertram P. Karon 1963. *Affect, Imagery, Consciousness. By S. S. Tomkins... With the editorial assistance of Bertram P. Karon*: Springer Publishing Co.: New York; Tavistock Publications: London.

Noter

- 1 Min oversettelse.

ABSTRACTS

MERETHE FLATSETH**Principal conceptions of women in abortions politics**

A key premise in the Norwegian parliamentary debates on abortion is that it involves a painful and difficult decision for a woman. A metaphor of the female mind as a physical, fragile structure provides the basic logic for these arguments, whether for more liberal or more restrictive abortion practices. Consideration of «the woman under pressure» creates a framework for the debate. But giving woman a heavier burden to bear in an already stressful situation has a drawback: it implies that increased stress involves a potential danger to mental health. This notion of burden promotes an ethical standpoint that links ethics not to the woman's right to choose but to the way she makes her decision. The «expectation» that a woman seeking abortion should experience vulnerability and moral anguish may possibly be created by society's need to deal with the ethical dilemmas of abortion. The notion of the vulnerable woman somehow eases the pressure on abortion politics because it involves an experience of abortion as painful and difficult, which acts to both discipline and liberate women.

Keywords: *metaphor, discourse, rhetoric, ethics, abortion debate, abortion politics, prenatal diagnoses, ultrasound scan, woman, subjectivity*

INGER BJØRNHAUG**Equal pay between markets, classes and gender.****The Norwegian Confederation of Trade Unions, women and the question of equal pay 1935–1970**

The article explores the question of equal pay in the Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) between 1935 and 1970. It frames this in the context of tensions between three factors: the market, where women's value on the labour market was strongly influenced by the male breadwinner economy; class, where skilled workers in heavy industry represented the ideal; and gen-

der, which was not acknowledged as a distinct issue by the LO. The article considers equal pay as an ambiguous and changing concept, and originally as a defence for skilled men against unskilled women. For women, the main struggle was the right to have any waged work at all. In the 1920s and 30s this struggle created a strongly radicalised female opposition in the LO. These worker-feminists claimed gender rights within the LO and argued strongly against the special tariffs for women. In 1959 the Norwegian parliament finally ratified the International Labour Organisation's (ILO) convention of equal pay for equal work, and the women's tariffs had to be discarded. The LO leadership, viewing the women's tariffs as obsolete and undemocratic, engaged in this struggle. But when the question arose as to how to categorise the different tasks, the Norwegian employers organisation (NAF) – which refused to acknowledge that the value of women's work was equal to men's – was able to get most of the traditional women's tasks placed in the lowest paid groups. The equal pay agreement was then implemented in the narrowest possible way and did little to increase women's wages. During the decades following the 1970s, equal pay remained an unresolved issue. This was the case despite women's waged work having become the norm and the LO having undergone a thorough change of composition, both regarding class and gender. This illustrates both the influence of market relations on LO wage policy and the importance of politics for solving the equal pay question.

Key words: *equal pay, equal pay for comparable work, evaluation of work, women's tariffs, The Convention of equal pay, Worker feminists, The Norwegian Confederation of Trade Unions*

TORJER A. OLSEN

Naming gender. Gender equality and Laestadianism 1960–1980

The article is an analysis of the discourses on female ministers and equality of the sexes in Lyngen Laestadianism in the period between 1960 and 1980. This period starts with the ordaining of the first female minister in the Norwegian state church, of which Lyngen Laestadianism is a part. The ordaining created a huge response from the Laestadian preachers, the undisputed leaders of their congregation. They speak of female ministers as infidels and traitors that purposely upset God's vocation and order. The preachers also see female ministers in the context of a degenerating society. Thus, female ministers and the fight for the equality of the sexes are seen as expressions of the same thing, a society abandoning God. However, the Lyngen Laestadian discourse is not static. During the 1970s, it showed a tendency towards speaking about the equality of sexes in a different, more positive way. The particular discourses on female ministers and the equality of sexes have made an impact on the general Laestadian discourse on gender. As a result, the patriarchal tradition is both strengthened and contested.

Key words: *gender, religion, Laestadianism, conservative Christianity, patriarchy, church, female ministers*

INGEBORG OWESSEN

The modern (philosophical) history of feminism & the case of Marie le Jars de Gournay

This article argues in favour of the importance of historicizing feminism and how, according to the author, this will reveal that feminism is an ongoing process which is far from finished. The article supports the view that feminism is an intellectual tradition in its own right and a system of thought with a dynamic relation to philosophy. This is illustrated by a presentation and reading of Marie le Jars de Gournay (1565–1645), who was probably the first thinker ever to propose *equality* between men and women. Gournay hence initiates modern feminist thought, which correctly takes equality/difference as its point of departure.

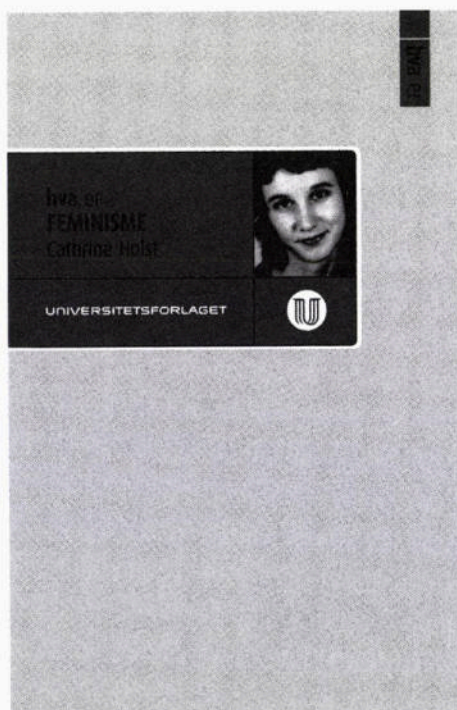
Key words: *history of feminism as modern and philosophical, Simone de Beauvoir's history of feminism, Marie le Jars de Gournay, Origin of 'equality'*

BOKANMELDELSER

**CATHRINE HOLST:
HVA ER FEMINISME**
Universitetsforlaget, Oslo 2009

Omtale ved Torjer A. Olsen

Hva er feminisme spør Universitetsforlaget. Og Cathrine Holst kommer med svar på spørsmålet gjennom en 150 sider lang bok. Det er blitt ei imponerende bok der Holst med letthet og språklig klarhet trekker leseren med seg gjennom historisk utvikling, teoretiske begreper og politisk debatt.

Cathrine Holst er sosiolog og kjønnsforsker. Hun har nylig overtatt som redaktør for *Nytt norsk tidsskrift* etter Rune Slagstad, og har markert seg i offentlig debatt. Den foreliggende boka er en del av Universitetsforlagets populære *Hva er*-serie, der profilerte og fremragende fagfolk skriver korte introduksjonsbøker til viktige og store temaer.

Hva er feminisme er inndelt i seks kapitler. Forfatteren innleder om begrepet og fenomenet feminisme før hun tar oss med gjennom feminismens historie, forholdet til andre ismer og relasjonen til politikk og vitenskap, før hun avslutter med et kapittel kalt «Feministisk fantasi».

Når begrepet feminisme presenteres i starten, går Holst noen runder med ulike tolkninger. Hun viser til diskusjonen om hvem feminisme handler om og hvem som er feminister. Til tross for at også menn er og bør være opp tatt av feminisme, slår Holst fast: «De facto er feminismen i mangt fremdeles *feminas* isme» (s. 10).

Boka fortsetter gjennom et kjønnsanalytisk perspektiv på samfunnet. Dette fungerer både som en innledning til hva en feministisk tankegang kan være, og som en overbevisende argumentasjon for hvorfor feminismen fortsatt er nødvendig og viktig. Her kommer forskjellene mellom menns og kvinners situasjon tydelig fram, uten at Holst faller for fristelsen til å skape enkle dikotomier. Tvert imot er det en meget balansert framstilling som på liten plass

formidler kompliserte samfunnsforhold. Og jo da, det blir plass til biologi som mulig forklaringsmodell også ...

De tre neste kapitlene skal jeg ikke gjøre noen nær eksegese av. Holst gir en solid oversikt over feminismens historie (kap. 3), sjøl om religionshistorikeren i meg savner den såkalte misjonsfeminismen. En av de viktigste kvinnebevegelsene i Norge har sia siste halvdel av 1800-tallet vært knytta til den kristne misjonsbevegelsen. Dette er likevel ingen stor innvendning.

Det fjerde kapitlet er bokas mest kompliserte. Her skriver Holst om feminismen i relasjon til andre ideologier og tankestrømninger. Hun får fram hvordan det finnes mange former for feminisme, mange steder og posisjoner å være feminist fra, og mange samfunnsyn for feminismen å finne en plass i. På den ene sida viser dette hvordan feminismen er en livskraftig bevegelse som rommer muligheten for både marxistiske konfliktperspektiver og liberale samfunnssyn. På den andre sida viser det hvorfor feminismen kan oppfattes som en bevegelse det er vanskelig å få tak på. Holst rydder og viser vei mellom vanskelige begreper og ideologier og utfordrer med dette leseren. Både feminismen og *kritikken av feminismen* kan slik sett komme fra veldig ulike ståsteder, politisk, vitenskapsteoretisk og religiøst.

Sluttkapitlet, som rommer Holsts «feministiske fantasi», er bokas mest spennende. I en mer essayistisk stil enn i resten av boka presenteres leseren for de utfordringene feminismen står overfor i tida som kommer. Holst tar utgangspunkt i diskusjonene hun har ført foran, og slår fast at feminismen har to mulige veivalg framover: å ta utgangspunkt i allerede formulerte krav eller utvikles videre i nye retninger (s. 140). Holst vil gå den siste veien. Hun viser at det langt fra er lett med den mangfoldige historiske utviklingen feminis-

men har hatt. Og hun trekker fram ti begrensede «tatt-for-gittheter» som hun mener preger feministiske diskusjoner. Lista er både underholdende, utfordrende og informativ. For eksempel kritiserer hun fokuseringen på «alt som er post», som hun mener er en for lett-vint avvisning av det moderne. Her er det mange kjønnsforskere og feminister som nok kjenner et visst trykk på tærne. Dessuten kritiserer hun dogmatisme av ulik art, både politisk og kulturalistisk. Og hun tar opp hvordan frykten for biologien hos mange er overdrevet, dog uten at hun tyr til Eia-aktig paranoia og dikotomisering.

Ei bok som denne eksisterer ikke i et vakuum. Det har mottakelsen allerede vist. Også i sjølve boka er det lett å se en tydelig intertekstualitet. Teksten «snakker med» andre tekster. Et eksempel er gjennomgangen av statistikk. Her viser teksten at den er i samtale med andre tekster. Holst argumenterer mot en ikke navngitt samtalepartner: «Noen har derfor hevdet at prestisjefallet skyldes femininiseringen. Andre har da påpekt at fallet startet før kvinnes inntog – og det som kommer etter, kan vel ikke forårsake noe som kommer før? Før man slutter fra statistisk sammenheng til årsakssammenheng må man i det minste sjekke om tidsrekkefølgen stemmer» (s. 25). Her går Holst inn i en debatt med andre tekster. Hele det siste kapitlet rommer også «samtalen» med andre tekster, noe som i dette kapitlet bidrar til dynamikk og flyt.

Et savn som jeg ikke helt vet om er legitimt, har jeg til deler av feministisk forskning fra humaniora. Samfunnsvitenskapene dominerer i boka. Kanskje er det logisk ettersom vekta ligger på politikk og strukturelle sosiale størrelser. Samtidig ville det ikke vært noe stilbrudd å bruke mer tid på språk og feministisk språkkritikk. Her skal det skytes inn at jeg nok under lesningen har tenkt (eller ønska?) at jeg leste ei bok med tittelen *Hva er kjønnsforsk-*

ning, der dette trolig ville vært mer på sin plass.

Cathrine Holst har skrevet ei meget god bok. Det er lett å anbefale den både som innføring i feminisme og som en strukturert og utfordrende framstilling til den allerede inn-

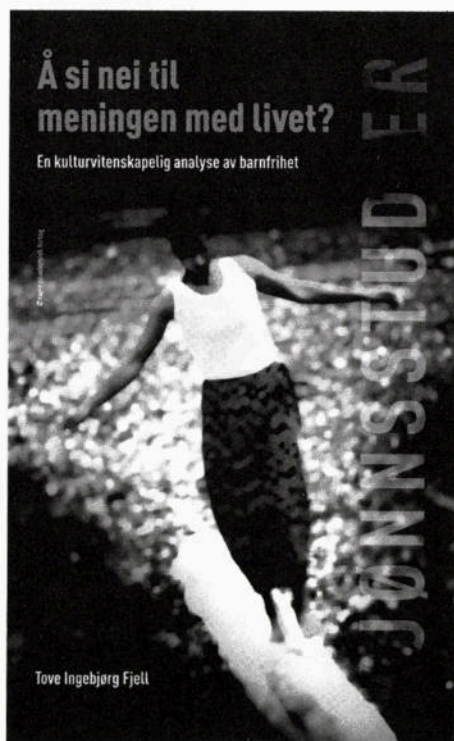
leste mottakeren. Språklig sett er framstillingen klar og presis. Holst skriver med faglig tyngde, men samtidig med den distansen som skal til for at framstillingen skal være lett å trenge gjennom. ★

BOKANMELDELSER

TOVE INGEBJØRG FJELL:
Å SI NEI TIL MENINGEN MED LIVET?
EN KULTURVITENSKAPELIG ANALYSE
AV BARNFRIHET

Tapir akademisk forlag, Trondheim 2008

Recension ved Anna Adeniji

Nyligen kom ett nytt direktiv från EU att kvinnor ska ha obligatorisk mammaledighet i sex veckor i anslutning till förlossningen. I Sverige blev förslaget kritiserat eftersom direkti-

vet antyder att föräldraskapet är endast kvinnans angelägenhet, och inte mannens. I de nordiska länderna, som sedan länge har en pronatalistisk politik, handlar inte frågan längre om att kvinnor ska ha rätt till både betalt arbete och föräldraförsäkring, utan snarare fokuserer man på att även män ska ta ansvar för båda dessa sfärer. I Sverige har befolkningspolitiken under lång tid gått hand i hand med kvinnorörelsen i frågan om att kvinnor inte ska behöva välja bort barn till förmån för att arbeta och göra karriär. Alva Myrdahls inflytande har varit enormt på denna punkt. Sedan hennes tid har det införts förbud mot att avskeda eller underlåta att inte anställa gravida kvinnor, det finns stor tillgång till daghem och införts generösa föräldraförsäkringssystem. Detta har skapat ett samhälle där det inte längre finns särskilt många giltiga skäl till att inte skaffa barn, trots kvinnors yrkesarbete. Med dagens reproduktionsteknologi är det dessutom möjligt för nästan alla kvinnor att få barn. Med hjälp av IVF-behandlingar, assisterad insemination och utveckling av hormonbehandlingar kan även de kvinnor som för bara några decennier sedan skulle ha trott att det var svårt eller omöjligt att få barn, nu få sin önskan uppfylld. I Sverige har åldern för förstföderskor höjts stadigt de senaste tjugo åren, och det finns även allt fler möjligheter för lesbiska kvinnor att få barn. Denna utveckling är positiv för alla de kvinnor som vill ha barn.

Men utvecklingen har också en annan konsekvens. Det finns allt mindre utrymme för kvinnor att inte skaffa barn, och möjligheten att uttrycka en ovilja att föda och uppföstra barn är i princip obefintlig. Det är detta Fjells bok handlar om. Norge är ett starkt pronatalistiskt land, där fertilitetsstatistiken är bland de högsta i Europa, och synligheten av barnfria kvinnor är liten. I statistiken skiljs inte barnfria från barnlösa eftersom demograferna i första hand intresserar sig för vilka som inte har barn, snarare än *varför* de inte har barn. Det är i princip omöjligt att veta hur många av dessa som är ofrivilligt barnlösa, och hur många som själva har valt bort barn. Skillnaden i attityd mot dessa olika grupper är dock stor.

Å si nei til meningen med livet? är en lättläst, empirinära bok om ett svårt ämne. Feminister har länge grubblat och stridigt om relationen mellan kvinnor, kvinnlighet och moderskap. Är moderskapet en fälla vars taggiga kanter stryper oss i essentialistisk biologism och bedövar våra chanser till kreativa tankar och ekonomisk självständighet genom krävande barnaskrik? Eller ligger problemet i att moderskapet är nedvärderat i samhället till förmån för den manligt kodade karriärsstegen? Skulle en feministisk strategi istället kunna vara att lyfta upp och premiera moderskapet och kvinnors reproduktiva förmågor? I det liberalt individcentrerade samhälle vi lever i idag blir det politiskt korrekta svaret att kvinnor ska få välja själva om de vill bli mödrar eller inte, och de som väljer att skaffa barn, ska heller inte behöva avstå ifrån yrkesarbete. Fjells bok visar dock att detta val är starkt villkorat. Att som kvinna uttryckligen välja bort barn, är fortfarande skambelagt och förknippat med en mängd föreställningar om icke-kvinnliga attribut som egoism, karriärshets eller helt enkelt omognad.

Fjell har kombinerat flera olika sorters

material för att belysa frågan om barnfrihet, eller frivillig barnlöshet som det också kallas. För att kontextualisera den situation som barnfria kvinnor befinner sig i har Fjell bland annat använt sig av frågelistor i regi av Norsk etnologisk granskning (NEG) som är besvarade av ett nätverk av frivilliga informanter. I frågelistan som Fjell själv har utarbetat, «Om barnfrihet (frivillig barnlöshet)», har 65 personer besvarat frågor om temat. Kapitel 2, «Barn er det som gjelder», bygger framför allt på detta material, och det understryker klart och tydligt den konventionella kopplingen mellan natur, naturlig, normalitet, god hälsa och heterosexualitet. Detta kapitel slår benhårt fast den värsta typen av heteronormativa attityder, gentemot alla som inte passar in i det traditionella manus där heterosexuella parrelationer, äktenskap och barn står i centrum. Om man, som jag, läser boken från ett queerfeministiskt perspektiv, känns denna kontextualisering något kvävande. Viljan till reproduktion ses av informanterna både som naturlig – särskilt för kvinnor – och samhällsbevarande, vilket i sin strukturalistiska logik placerar ovilja till reproduktion inom ramen för vad som ses onaturligt och i förlängningen farligt för samhället. Bokens provocerande titel, *Å si nei til meningen med livet?*, blir här synliggjord som en skuldbeläggande och avhumaniserande praktik som skuffar undan kvinnor som inte vill ha barn till en plats långt utanför normalitetens ramar. Kapitlet slår också fast de skäl som informanterna tycker är rimliga för att avsäga sig viljan eller rätten till barn: ärftliga sjukdomar, väldigt unga personer med dålig ekonomi eller homosexuella. Att homosexuella här klumpas ihop med sjukdom och praktiska svårigheter att faktiskt ta hand om barnet, är mycket obehagligt eftersom det påminner om en patologisering som jag hade hoppats att vi hade lämnat bakom oss. Här kommer det till och

med fram föreställningar om att homosexuella par som skaffar barn är egoistiska, något som annars främst tillskrivs de som inte vill ha barn. Att få barn är alltså naturligt och önskvärt, men endast för vissa personer. Här kommer vi in på den samhällsbevarande effekten av att skaffa barn. På sina ställen i boken återkommer nämligen föreställningarna om *vilka* barn det är som ska reproduceras. Det ses som oansvarigt att norska och europeiska kvinnor inte får tillräckligt mycket barn eftersom fertiliteten sjunker i Europa. Det handlar inte bara om demografiska frågor kring vilka som ska ta hand om alla äldre om det inte produceras några nya medborgare, utan det framkommer också på sina håll, särskilt i några av de bloggar som Fjell har undersökt, rent rasistiska uttalanden om vikten att föda «europeiska» barn som kan uppväga den ökande muslimska befolkningen i Europa. Här bränner det till ordentligt i skärningspunkten mellan pronatalistisk politik, moderskapsromantik, nationalism och rasism – en fråga som var lika viktig på Myrdahls tid som nu. Jag hade önskat att Fjell hade vågat fördjupa sig mer i denna fråga istället för att hasta förbi den.

Resten av boken försöker skifta fokus från den normativa pronatalistiska utgångspunkten till de kvinnor som på olika sätt gör motstånd mot denna diskurs. Först tar Fjell utgångspunkt i de mediala produkter, så som TV-program, hemsidor och böcker som handlar om barnfrihet. Fjell menar att temat är ovanligt i Norge, i jämförelse med t.ex. USA och andra europeiska länder. Det finns t.ex. en rad engelskspråkiga hemsidor och bloggar om detta tema, men mycket få forum för barnfria personer i Norge. Detta är båda förvånande och förväntat på samma gång. Norge har höga födelsetal och förmånliga rättigheter för barnfamiljer vilket har gett som resultat att normen om att få barn har blivit mycket stark (vilket NEG-materialet är ett exempel på). Därför är

det inte så konstigt att det är svårt att uttala sig kritiskt om barn, barnfamiljer och att själv skaffa barn. Å andra sidan skulle man kunna tänka sig att nätforan kring detta tema skulle bli än mer livliga eftersom den offentliga diskursen kring moderskap och barnafödande är så starkt normativ.

Huvudmaterialet i undersökningen består av djupintervjuer med nio kvinnor som inte har barn och som aldrig har velat ha barn. De är indelade i två generationer, där den ena gruppen består av kvinnor över 60 år och den andra av kvinnor runt 40-års ålder. Det är när dessa självmant barnfria kvinnor får ordet som boken blir riktigt intressant. Det som verkar vara återkommande för alla dessa kvinnors erfarenheter är att omgivningen reagerar med oförståelse, inte sällan med anklagelser om egoism och omänsklighet, och utgår i regel ifrån att det är synd om dessa kvinnor för att de inte har barn, snarare än att det är ett resultat av ett eget val.

De äldre kvinnorna var bland de första som i större utsträckning hade tillgång till p-piller och alltså hade möjlighet att själva välja om de ville bli gravida eller inte. Bland dessa kvinnor verkar det ha varit något enklare att ta beslutet att inte skaffa barn. 1960- och 1970-talets kvinnofrigörelse skapade större förståelse för att kvinnor ville satsa på sig själva snarare än på familjelivet, och dessutom tillhör de en generation där man inte talade öppet om intimitet på samma sätt som man gör idag. Då var reproduktion dessutom starkare kopplat till sexualitet, vilket i sig inte var öppet för diskussion på det allmänna sätt som idag. Det betyder dock inte att även dessa kvinnor blivit utsatta för ifrågasättanden, inte minst senare i livet. Som Fjell påpekar, så påverkar nämligen moderskapsromantiska förhållningssätt kvinnor livet ut, inte bara när de själva är i fertil ålder. Normativa frågor om barn och barnbarn fortsätter att stigmati-

sera och ifrågasätta de som inte har några, även i äldre åldrar.

Den grupp kvinnor som är i 40-årsåldern, är fortfarande inom ramen för när de förväntas antingen ha fått barn eller borde skynda sig att få barn innan den biologiska möjligheten försvinner. Bara detta är ett tecken på att tiderna och de tekniska förutsättningarna har förändrats, eftersom även kvinnor i 40-årsåldern förväntas kunna få barn idag. Här synliggörs en intressant paradox. I takt med att preventivmedel blivit normaliserade, så har också statusen på att skaffa barn höjts. Eftersom det har blivit ett aktivt val att få barn, blir det ett livsprojekt, snarare än något som bara kommer. Tendensen är att barn idag ses allt mer som en emotionell resurs och ett bevis på att ha ett lyckat liv för heterosexuella par. Barnen har fått större utrymme i familjelivet och påverkar numera föräldrarnas status, snarare än tvärtom. Man ska inte bara få barn, utan barnen ska också vara duktiga i skolan, ha många vänner, lyckas i arbetslivet, etc.

Samhället blir allt mer centrerat kring individuella livsval, karriärstrategier och att träffa rätt partner. Bland de barnfria kvinnorna i 40-årsåldern skiljer sig skälen för att inte vilja ha barn ganska mycket. En av informanterna menar att jorden redan är överbefolkad, och att det inte är rimligt att sätta barn till en värld där allt fler lever i fattigdom och miljöförstöringen inte ger oss någon framtid att tala om. En annan satsar hellre satsa på sitt jobb och sin karriär och kommenterar svårigheten med att kombinera karriär och att träffa en partner, vilket i sig är intressant. Trots att den pronatalistiska politiken har gjort allt för att kvinnor ska kunna yrkesarbeta och vara mödrar samtidigt, är det fortfarande svårt att lyckas kombinera yrkesarbete och att träffa en vettig partner att få barn med. I takt med att kvinnors valmöjligheter har ökat, så ställer

också kvinnor större krav på vem de ska leva med.

För vissa av de intervjuade är barnfrågan primär, vilket betyder att de skulle få problem om de levde med någon som verkligen skulle vilja ha barn. Deras skäl att inte få barn är viktiga för deras identitet eller av politiska skäl. För några är barnfrågan sekundär, d.v.s. att barnfriheten är något som «bara har blivit» eftersom de prioriterar andra saker i livet.

Det kanske mest självklara i Fjells bok är att heteronormativiteten står fast och stark som självklar normaliserande diskurs som alla måste förhålla sig till. Vad hon lyckas med, är att visa heteronormativitetens själva kärna, nämligen den heterosexuella tvåsamhetens reproduktiva princip. Det är inte bara queera personer av alla de slag som diskrimineras och påverkas negativt av detta. Istället, visar Fjell, är heteronormativiteten något som är hårt reglerat och manusbundet även för straighta personer. Det är till och med så att även de kvinnor som har valt bort barn, ger uttryck för essensialistiska föreställningar om kvinnors naturliga önskan om att få barn, en slags «kjernekvinnlighet», som Fjell uttrycker det. Istället för att se önskan om ett barnfritt liv som en parallell manifestation för kvinnlighet, så reproducerar de intervjuade kvinnorna sig själva som avvikare. Samtidigt finns det hopp om en mer radikal omtolkning av kvinnligheten och av de självklara mönster som vi har vant oss vid i Norden, nämligen vad Myrdal och Klein redan 1957 definierade som kvinnans två roller: modern och yrkesarbetaren. Kanske är detta mönster inte rimligt eller önskvärt för alla kvinnor, och hur ska vi då förhålla oss till det?

Fjell ligger mycket nära sitt empiriska material, vilket ger en kärleksfull bild av de kvinnor som hon har intervjuat. Informanterna hävdar att de inte alls väljer bort meningen med livet, utan att det tvärtom väljer sina

egna liv, snarare än att endast följa det standardmanus som de ser många andra kvinnor göra. Samtidigt skulle jag önska mig mer radikala analyser och fräschare versioner av vad ett annat familjeliv kan bestå av, utan egna barn, till exempel i form av vänner och annat socialt umgänge. ★

Litteratur

Myrdal, Alva och Viola Klein (1957). *Kvinnans två roller*. Stockholm: Tiden.

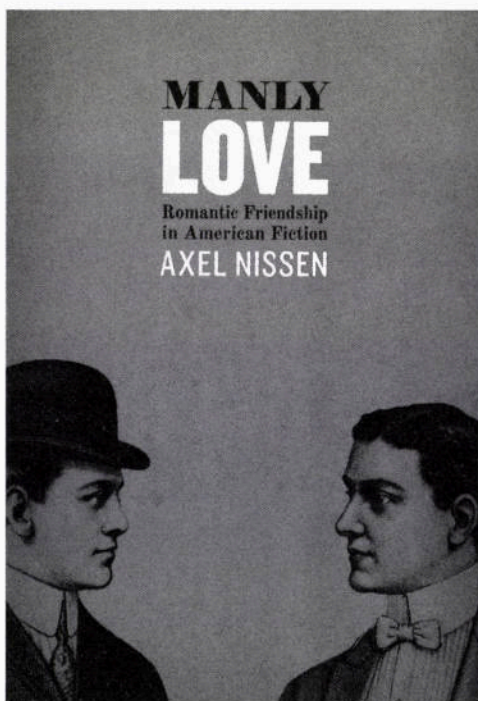

BOKANMELDELSER

AXEL NISSEN:
MANLY LOVE. ROMANTIC FRIENDSHIP IN
AMERICAN FICTION

The University of Chicago Press, Chicago 2009

Omtale ved Hans W. Kristiansen

Litteraturviter Axel Nissen har skrevet en vel-dokumentert, underfundig og engasjerende bok som fortjener en bred lezerskare – også her til lands. Boka har en kort innledning og sju kapitler. De to første kapitlene gir leseren et generelt bilde av romantiske vennsksrela-

sjoner mellom menn i nordamerikansk skjønnlitteratur. De øvrige fem går mer i dybden og fokuser på enkeltstående romaner. Den tidsperioden boka dekker, er hovedsakelig siste halvdel av 1800-tallet. I likhet med en rekke andre toneangivende kjønns- og seksualitetsforskere, mener Nissen at de endringene som fulgte av at man på slutten av 1800-tallet begynte å klassifisere mennesker som enten *hetero* eller *homo*, har bidratt til å forvrengte vår forståelse av tidligere tiders kjærlighetsrelasjoner mellom menn. En viktig side ved prosjektet hans er derfor å gjenoppdage de mange fasettene i den kjønns- og seksualitetsforståelsen som de litterære verkene sprang ut av.

I første kapittel definerer og forklarer Nissen begrepet «male romantic friendships» og presenterer leseren for en rekke litterære eksempler på slike vennskap. Det dreier seg om nære følelsesmessige relasjoner mellom menn fra middel- og overklassen, som regel unge og ugifte menn. Slike kjærlighetsrelasjoner, som en nåtidig betrakter vanskelig kan unngå å assosiere med homoseksualitet, var sosialt akseptert og nærmest forherliget i viktortidens USA. Mannlige venner kunne utveksle kyss, kjærtegn og kjærlighetserklæringer, men det var den åndelige sammen-smeltningen mellom de to som ble vektlagt. Seksualitet spilte ikke noen vesentlig rolle i ideologien om romantiske vennskap i denne perioden. Selv om de fleste eksemplene Nissen

henter fram fra litteraturen, dreier seg om unge hvite menn fra samme sosiale sjikt, gis det også eksempler på romantiske vennskspsrelasjoner på tvers av raseskiller og generasjonsgrenser. Et eksempel er vennskapet mellom den hvite unggutten Huck Finn og den voksne afrikansk-amerikanske Jim i Mark Twains berømte roman *Adventures of Huckleberry Finn*.

Bredden og mangfoldet i Nissens kildetilfang er imponerende. Selv om det er de litt-rære tekstene som står i sentrum, innskrenker han seg på ingen måte til å analysere kjærlighetsvennskskap som et rent litterært fenomen. Teksten flyter lett mellom fiksjon og virkelighet og problematiserer på tankevekkende måter forholdet mellom de to nivåene. Det er noe forfriskende ved den måten drøftingene i *Manly Love* glir fram og tilbake mellom de romantiske vennskspsrelasjonene i fiksjonens verden og de relasjonene forfatterne selv hadde til andre menn (og kvinner) i sin samtid. Dette blir tydelig i kapittel tre, som er en nærlesning av 1860-tallsromanen *Cecil Dreeme* av den unge borgerkrigshelten Theodore Winthrop. Her setter Nissen romanens sentrale temaer, nære vennskskap mellom menn og menns bekymring for farene ved ungkarslivet, inn i en kulturell og historisk sammenheng. For det første holder han dem opp mot et bredt spektrum av moralsk oppbyggelses- og opplysningslitteratur fra samme tiår. For det andre trekker han inn biografiske opplysninger om de vennskspsrelasjonene forfatteren selv var involvert i. I likhet med nesten alle forfatterne boka omtaler, hadde også Theodore Winthrop nære og kjærlighetsfylte relasjoner til andre menn. I enkelte tilfeller kan det se ut som om de skjønnlitterære beskrivelsene av romantiske vennskskap mellom menn er mer eller mindre selvbiografiske skildringer av hendelser i forfatternes egne liv.

Manly Love bærer tydelig preg av engasje-

ment og entusiasme for de omtalte romanene og forfatterne deres. I enkelte avsnitt merker man at Nissen har latt seg rive med, for eksempel når han i kapittel seks kommer inn på hvordan enkelte kritikere har mistenkeliggjort intensjonene til Huck Finns nære venn, Jim (s. 139–140). Nissen evner også å rive leseren med seg, blant annet gjennom å gjenfortelle handlingsforløpet i flere av romanene på måter som bevarer noe av spenningen og nerven i fortellingene. I kapittel tre, for eksempel, venter han helt til slutten av kapittelet med å avsløre at den ene av de to nære vennene egentlig er en kvinne forkledd som mann.

I andre deler av boka, derimot, blir galleriet av så vel fiktive som historiske personer såpass omfattende at det kan være vanskelig for leseren å følge med, i hvert fall for en leser som ikke har førstehånds kjennskap til romanene. Dette gjelder spesielt i kapittel fire, hvor Nissen tar for seg Henry James' roman *Roderick Hudson*. Her kan den nesten virke som om Nissen ikke helt klarer å temme sin egen entusiasme og formidlingsglede.

Nissen har en uovertruffen evne til å lese relasjonsmønstre ut av de litterære tekstene han tar for seg, og til å se romantiske handlingsforløp – enten det dreier seg om forhold mellom to menn, to kvinner eller en mann og en kvinne – i en videre relasjonell sammenheng. Dette mikrososiologiske blikket, kombinert med ønsket om å tydeliggjøre det normoverskridende potensialet som ligger i mange av romanenes relasjonsbeskrivelser, gjør Nissens bok både underholdende og tankevekkende. Han introduserer flere nye begreper som kan vise seg å bli nyttige verktøy i kjønnsforskningen i årene framover, blant annet «compulsory domesticity», «three-cornered household», «the straight closet» og «homofiliation». Sistnevnte begrep lanseres i bokas sjuende og siste kapittel, hvor Nissen gir seg i kast med det han omtaler som en «skeiv»

(queer) lesning av forfatteren William Dean Howells roman *A Hazard of New Fortunes* fra 1890. Her peker Nissen på at de viktigste sosiale relasjonene som oppstår og oppløses i denne romanen, er relasjoner mellom menn. Men ikke nok med det – nære vennsksapsrelasjoner mellom *menn* går også forut for og muliggjør de relasjonene som oppstår mellom menn og kvinner i det fiktive hendelsesforløpet. Det er dette Nissen sikter til med nyordet «homofiliation». Selv forlovelser og ekteskap muliggjøres gjennom nære og kjærlighetsfulle relasjoner menn imellom, en kjensgjerning som settes på spissen når en av de mannlige hovedpersonene uttaler at han nok er mer forlovet med sin svigerfar enn med sin forlovede (s. 160).

Manly Love gir et fyldig og nyansert bilde av den kjønnsideologien som muliggjorde nære kjærlighetsforhold mellom menn i USA på 1800-tallet. Samtidig kunne Nissens skarpe mikrososiologiske blikk med fordel ha blitt supplert med mer makrososiologiske perspektiver. Boka går i liten grad inn på hva slags maktrelasjoner, sosiale forskjeller og eienomsforhold denne kjønns- og kjærlighetsideologien *tilslørte*, hva den bidro til å legitimere og fordunkle. Det ville ha vært en berikelse for boka om den hadde hatt et ekstra kapittel som rettet et ideologikritisk blikk på de mannlige kjærlighetsvennskapene, og på hvorfor de forsvant.

Boka er relativt lettlest og fullt forståelig

for en allment interessert leser med middels gode engelskkunnskaper (og en god ordbok). Språkføringen i *Manly Love* er ofte dirkede vakker. Teksten gir leseren rike muligheter til å utvide sitt ordforråd med begreper som «bric-a-brac», «histrionic talents» og «does not know maidenhair». Kapittel- og avsnittsoverskriftene er friske og ofte morsomme, selv om de av og til gir en litt anakronistisk bismak. Det er ikke helt lett å skjønne hva Nissen vil kommunisere med overskrifter som «The Boys in the Band» (tittelen på en berømt amerikansk homosefilm fra 1970) og «Sex and the City».

Tolkningene og refleksjonene i *Manly Love* har viktige implikasjoner for den historisk orienterte kjønns- og seksualitetsforskningen. Nissen skriver innledningsvis at boka er et «attempt to treat literature as history and history as literature» (s. 3). Han argumenterer overbevisende for at studier av mellommeneskelige relasjoner og relasjonsmønstre i skjønnlitterære tekster kan gi verdifull kunnskap om hvordan mennesker tenkte og følte i fortiden. Skjønnlitterære tekster er fortsatt en underutnyttet kildetype sammenlignet med tradisjonelt historisk materiale som rettsdokumenter, medisinske tekster, brev og dagbøker. Nissens bok vil ganske sikkert inspirere studenter, historikere og kjønnsforskere til å være mer oppmerksomme på skjønnlitteratur som kilde.

Men *Manly Love* kan også leses kun for nytelsens skyld! ★

FOKK – Forening for kvinne- og kjønnsforskning

Norsk kjønnsforskning har gått gjennom en tøff, men spennende periode med stor offentlig oppmerksomhet rettet mot hva vi gjør og hvordan og hvorfor vi gjør det. Kjønnsforskningen vekker mer debatt enn mange andre forskningsfelt, men likevel er den oppmerksomheten som har vært feltet til del det siste året, vært særlig stor; først en stor debatt da innholdet i NRK-serien Hjernevask ble varslet høsten 2009, så diskusjon om de enkelte episodene da serien ble vist på begynnelsen av 2010. Det har gått spesielt hardt utover enkeltindivider og enkeltinstitusjoner, men kritikken og mistenkeliggjøringen har rammet flere enn oss.

Alle fagområder har godt av å tvinges til å reflektere over sitt eget grunnlag og sine blindsoner, selv om denne debattens sakelighets- og presisjonsnivå noen ganger ble for lavt. Uansett hva man mener om serien og debatten, er dette noe vi har måttet forholde oss til. Vi vet heller ikke hva konsekvensene på lengre sikt

vil bli, verken for den faglige utviklingen eller for rammevilkårene. Men jeg håper at kjønnsforskerne i Norge klarer å bruke debatten som har rast, på en positiv måte.

Jeg går nå av som FOKK-leder etter to perioder i styret. Å være leder for en liten organisasjon på et felt som så ofte er under diskusjon som kjønnsforskningen, har vært interessant. Dette er også et forskningsfelt hvor finansieringssieringssituasjonen er usikker. Lite av det som kan kalles kjønnsforskning, finansieres over Forskningsrådets kjønnsforskningsprogram, i stedet er vi som kjønnsforskere avhengige av at departementer, organisasjoner, Forskningsrådets konsulenter og våre egne arbeidsgivere finner kjønnsperspektivet relevant. Jeg har i den perioden jeg har sittet i FOKKs styre, blitt svært engasjert i rammevilkårene for forskning og forskningspolitikk mer generelt, men det har ikke vært lett å ta stilling til hva slags rolle FOKKs leder og styre skal ha i den offentlige debatten.

I skrivende stund er det ikke klart hvem som blir ny leder i FOKK. Jeg ønsker uansett den nye lederen og det nye styret lykke til, og oppfordrer dem og kjønnsforskere generelt til å engasjere seg faglig og forskningspolitisk, og å delta i offentlig debatt både om temaene sine og fagområdet vårt.

Takk for meg!

Hilsen May-Len Skilbrei
avtroppende FOKK-leder

BIDRAGSYTERE

Anna Adeniji, högscolelektor
Institutionen för genus kultur och historia
Södertörns högskola
SE-141 89 Huddinge
Tlf.: +46 8 608 43 15
E-post: anna.adeniji@sh.se

Inger Bjørnhaug, professor
Høgskolen i Lillehammer
Postboks 952
2604 Lillehammer
Tlf.: 61 28 81 50 / 99 45 69 12
E-post: inger.bjornhaug@hil.no

Merethe Flatseth, stipendiat
Senter for vitenskapsteori
Universitetet i Bergen
Sted: Rokkansenteret
Nygårdsgt. 5
5015 Bergen
Tlf.: 55 23 69 79 / 92 88 16 84
E-post: merethe.flatseth@imr.no

Hans W. Kristiansen, førsteamanuensis
Avdeling for helse, omsorg, sykepleie
Høgskolen i Gjøvik
Postboks 191
2802 Gjøvik
Tlf.: 61 13 51 00
E-post: hans.kristiansen@hig.no

Harriet Bjerrum Nielsen, professor
Senter for tverrfaglig kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf.: 22 85 89 42
E-post: h.b.nielsen@stk.uio.no

Torjer A. Olsen, PhD i religionsvitenskap,
frilanser
Tlf.: 41 63 82 24
E-post: torjer@hotmail.com

Ingeborg Winderen Owesen, postdoktor
Senter for tverrfaglig kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf.: 22 85 87 42
E-post: i.w.owesen@stk.uio.no

Stine Helena Bang Svendsen, stipendiat
Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU
7491 Trondheim
E-post: shs@hf.ntnu.no

Forfatterinstruks

Kjønnsforskningen er tverrfaglig. Artiklene i *Tidsskrift for kjønnsforskning* skal derfor presenteres slik at stoffet også blir tilgjengelig for lesere utenfor eget fagområde. *Tidsskrift for kjønnsforskning* publiserer artikler, kommentarer, debattinnlegg og bokanmeldelser. Bidragene kan være på norsk, svensk, dansk eller engelsk. Artikkelmanuskriptene blir vurdert av to anonyme konsulenter som skal sikre at publiserte artikler holder et godt faglig nivå.

Innsending: Manuskripter sendes elektronisk til redaksjonssekretær Toril Enger: toril@kilden.forskningsradet.no og til redaktørene: agnes.bolso@ntnu.no og hilde.danielsen@uni.no

Manuskriptstandard for artikler: En artikkel i *Tidsskrift for kjønnsforskning* vil vanligvis være omkring 15 sider i ferdig trykket hefte. Manuskriptet må skrives med dobbel linjeavstand i skrifttype Times New Roman, 12 punkter. Bruk kun venstremarg. Bruk kursiv hvis ord skal utheves (ikke understrekning eller halvfet). Manuskriptet skal ikke overskride 50 000 tegn inkludert mellomrom.

Manuskript for en artikkel skal inneholde: Tittel på norsk, tittel på engelsk og engelsk sammendrag (abstract), 5–10 engelske nøkkelord (keywords), norsk ingress, noter, referanser og forfatteropplysninger (fullt navn, institusjonsadresse og e-post).

Første side skal inneholde forfatterens navn, tittel, arbeidssted, adresse til arbeidssted, telefon dagtid og e-postadresse.

Andre side begynner med artikkelens tittel og en ingress på maksimalt 10 linjer ombrukket tekst, dvs. 600 tegn med mellomrom. Den skal være poengtert, kort og interessevekkende. Etter ingress følger artikkelteksten.

Engelsk sammendrag skal være maksimalt 200 ord.

Overskrifter og underoverskrifter skal være uten tallangivelser og klart angitt ved konsekvent bruk av typer (ikke store bokstaver). Det skal maksimum være tre overskriftsnivåer, inklusive hovedtittel.

Noter skal være i form av sluttnoter og følger i fortsettelsen av artikkelteksten.

Litteraturhenvisninger i teksten skrives etter følgende retningslinjer: I teksten settes forfatters etternavn og publikasjonens utgivelsesår: Moi (1998). Hvis forfatter ikke er nevnt i teksten, oppgis etternavn og utgivelsesår i parentes: (Moi 1998). Sideangivelse oppgis etter utgivelsesår: (Moi 1998:26). Hvis det er to forfattere, oppgis begge etternavn. Hvis det er mer enn to forfattere oppgis alle navn ved første referanse. Bruk deretter «m.fl.». Skill mellom referanser innen samme parentes ved å bruke semikolon.

Litteraturlisten ordnes alfabetisk etter forfatterens etternavn. Vi ønsker hele fornavn, ikke bare forbokstaver. Hvis det oppgis to eller flere arbeider av samme forfatter, settes det eldste arbeidet først. Eksempler:

Bøker:

Tucker, Judith 1985. *Women in Nineteenth Century Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tidsskrifter:

Haavind, Hanne 1994. «Kjønn i forandring – som fenomen og forståelsesmåte». *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* (31) 9:767–783.

Antologier og artikkelsamlinger:

Børtnes, Jostein 2002. «Likekjønnet kjærlighet og guddommelig begjær». I: Halvor Moxnes, Jostein Børtnes og Dag Øistein Ensjo (red.): *Naturlig sex? Seksualitet og kjønn i den kristne antikken*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Mindre endringer i manus, som rettinger av skrivefeil og mindre språklige forbedringer, kan redaksjonen foreta uten å kontakte artikkelforfatteren. Større endringsforslag sendes forfatteren til vurdering.

Lykke til!

Redaksjonen

Depotbiblioteket

h10052630

2010 Årg. 34 Nr. 2
Tidsskrift for kjønnsfor
kning (trykt)

